Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. М. Вагіна

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійних програм «Політологія» та
«Міжнародна політика і політика національної безпеки»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № __
від ___ грудня 2024 р.

Запоріжжя
2024

УДК 32:[172+174](075.8)
В124

Вагіна О. М. Політична етика: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія» освітньо-професійних програм «Політологія» та «Міжнародна політика і політика національної безпеки». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 150 с.

У навчальному посібнику подано в систематизованому вигляді програмний матеріал дисципліни «Політична етика». Розглянуто історію становлення і розвитку політичної етики, розкрито сутність моральної дилеми в політиці. Акцентовано увагу на характеристиці професійної (корпоративної) політичної етики. Охарактеризовано особливості політичної етики різних країн.

Посібник містить виклад лекційного матеріалу, питання для дискусії, практичні завдання. Для діагностики рівня засвоєння знань запропоновано питання для самоконтролю та тестові завдання. Основний текст доповнюють термінологічний словник і фрагменти першоджерел.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія», які навчаються за освітньо-професійними програмами «Політологія» та «Міжнародна політика і політика національної безпеки».

Рецензент
Н. В. Горло, доктор політичних наук, професор кафедри політології

Відповідальний за випуск
Є. Г. Цокур, доктор політичних наук, професор кафедри політології

ЗМІСТ

ЗМІСТ 3

ВСТУП 4

Тема 1. Політична етика як наукова дисципліна 6

Тема 2. Історичний огляд політико-етичних поглядів часів Стародавнього світу та Середньовіччя 16

Тема 3. Розвиток політико-етичних поглядів періоду Відродження та Нового часу 26

Тема 4. Розвиток політичної етики у XX-XXI ст. 37

Тема 5. Проблема співвідношення політики та моралі 44

Тема 6. Етика ненасильницького розв'язання конфліктів 52

Тема 7. Мораль у міжнародних відносинах 60

Тема 8. Професійна етика в політичній діяльності 72

Тема 9. Парламентська (депутатська) етика 80

Тема 10. Партійна етика 91

Тема 11. Досвід парламентської етики в країнах світу 97

Тема 12. Політична етика сучасного українського суспільства 103

Тема 13. Національні стилі офіційно-ділового спілкування 111

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК 119

ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ 131

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА 143

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА 145

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК 147

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК 149

ВСТУП

Однією з характерних особливостей життя сучасного суспільства є його політизація. Саме політичний чинник визначає напрямок і сутність економічних реформ, перетворень у сфері культури, розвиток етнонаціональних і міжнародних відносин, впливає на формування громадянського суспільства. Втім, політика на сьогодні не є лише засобом управління державними справами. Політика в її сучасній інтерпретації може і повинна бути дієвим чинником гуманізації суспільного життя. Людино орієнтований зміст сучасної політики має замінити «традиційне» уявлення про політику виключно як сферу владних відносин.

Попри величезний відрив практичних дій у політичній сфері від усталених моральних критеріїв, сучасна суспільна практика озброює людство досвідом розв'язання цілої низки суспільних проблем, подолання руйнівної дії кризових обставин. Використання цього досвіду, зменшення впливу антигуманних чинників, створення умов для гідного людського існування – обов'язок і призначення сучасної політики. Найважливішою потребою людства на сьогодні є необхідність узгодженої гуманістичної, морально відповідальної політики, що обумовлює актуальність і гостроту її морально-етичної проблематики. Саме тому вивчення «Політичної етики» є важливим етапом політичної соціалізації здобувача та вагомим кроком у формуванні його політичної культури.

Навчальний посібник допоможе студентам ознайомитися з теоретичними підходами до сутності політичної етики та основними морально-політичними проблемами сучасності; дозволить слухачам курсу адекватно орієнтуватися у спеціальній політико-етичній термінології та сучасних політичних реаліях, протистояти політичному маніпулюванню; відкриє можливості аналізу вчинків політичних діячів з точки зору відповідності людино орієнтованому змісту сучасної політики; навчить представляти і захищати власні інтереси, поважаючи права інших людей.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Політична етика» є засвоєння необхідних знань про специфіку морально-етичного регулювання політичної сфери життєдіяльності суспільства; набуття навичок використання теоретичних етико-філософських методів для вирішення конкретних політичних питань; сприяння формуванню моральної свідомості та громадянської політичної культури майбутнього фахівця-політолога.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Політична етика» є:

1) усвідомлення основних положень і категорій політичної етики;
2) ознайомлення з теоретичними підходами до сутності політичної етики;
3) засвоєння глибоких і об’єктивних знань про роль морально-етичних чинників у політичному житті суспільства;
4) визначення етичного змісту політики на сучасному етапі;
5) виділення й розкриття змісту основних етапів формування політичної етики;
6) аналіз основних морально-політичних проблем сучасності.

У результаті вивчення дисципліни «Політична етика» студенти повинні

знати:

- ✓ головні категорії та поняття дисципліни «Політична етика»;
- ✓ зміст основних етапів розвитку політичної етики;
- ✓ спільні й відмінні риси моралі й політики;
- ✓ історичні типи співвідношення політики й моралі;
- ✓ сутність моральної дилеми в політиці;
- ✓ особливості професійної політичної етики;
- ✓ досвід парламентської етики в різних країнах світу;
- ✓ особливості національних стилів офіційно-ділового спілкування;

вміти:

- ✓ фахово тлумачити основні поняття політичної етики;
- ✓ самостійно вирішувати теоретичні й практичні завдання з проблем політичної етики;
- ✓ аналізувати вчинки політичних діячів з морально-етичної точки зору;
- ✓ висловлювати власну позицію в умовах плюралістичного суспільства;
- ✓ розрізняти особливості політичної етики різних країн;
- ✓ критично осмислювати досвід політичної етики країн світу;
- ✓ володіти навичками ведення політичного діалогу й політичної полеміки;
- ✓ використовувати набуті знання у майбутній професійній діяльності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких результатів навчання (компетентностей):

- ➢ здатність використовувати категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки;
- ➢ здатність застосовувати політологічне мислення для розв’язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичної та сучасної політичної думки;
- ➢ здатність описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах;
- ➢ здатність аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування;
- ➢ здатність презентувати результати теоретичних і прикладних досліджень для фахівців та нефахівців.

ТЕМА 1. ПОЛІТИЧНА ЕТИКА ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

Мета: усвідомити нове розуміння призначення сучасної політики, ознайомитися з сутністю політичної етики, визначити предмет та основні принципи політичної етики, усвідомити місце політичної етики в системі гуманітарних наук.

План

1. Етичні засади політики
2. Поняття політичної етики: сутність, предмет, суб'єкти.
3. Принципи політичної етики.
4. Історія становлення і розвитку політичної етики.

Ключові поняття: *громадянське суспільство, гуманізація, гуманізм, доброчинна поведінка, доброчинність, етика, мораль, моралізаторство, політизація, політика, політична етика, політологія, «ренесанс етики», чесноти.*

1. Етичні засади політики

Політична сфера, як і суспільне життя в цілому, регулюється різними видами норм, які можна умовно поділити на юридичні та неюридичні. Але якщо з правовими нормами регулювання політичної діяльності все більш-менш зрозуміло (ці норми чітко визначені в Конституції, законах про вибори, парламент, уряд, органи місцевого самоврядування, статус народного депутата тощо), то специфічний вплив неюридичних регуляторів потребує особливого розгляду.

Політизація суспільного життя *– одна із його характерних особливостей, яка виявляється в посиленні впливу політики на інші сфери життя, наданні політичного звучання більш-менш значимим питанням громадського життя; підвищенні ролі держави в житті суспільства.*

Саме політичний чинник визначає:

- напрямок і сутність економічних реформ;
- характер перетворень у сфері культури;
- розвиток етнонаціональних і міжнародних відносин тощо.

Значення політичної діяльності держави, партійних і громадських об'єднань не тільки не зменшується, а, навпаки, зростає. Це яскраво виявляється у справі державотворення, розбудови України як правового, демократичного, соціально орієнтованого політичного ладу. Не менш вагомою є роль політики у формуванні громадянського суспільства.

Втім, значення політичного чинника далеко не вичерпується згаданими функціями.

Не є політика і лише засобом управління державними справами. Політика у її сучасній інтерпретації може і має бути дієвим чинником гуманізації суспільного життя.

Гуманізм *(з лат. humanus – людський, людяний) – вчення про пріоритет у суспільному житті людських цінностей; мистецький етично визначений напрям, що утверджує ідеал людини як освіченої та високоморальної особистості; принцип етики, основою якого є переконання в безмежних можливостях, здатності до вдосконалення людини, вимога свободи і захисту її гідності, визнання права людини на щастя, проголошення задоволення її потреб та інтересів кінцевою метою суспільства.*

Гуманізація *– процес «олюднення» суспільного життя, основою якого є світоглядний принцип, за яким людина є найвищою суспільною цінністю, здатною до необмеженого розвитку і самовдосконалення, реалізації всіх своїх здібностей і талантів; у сучасному світі – глобальний процес утвердження гуманних цінностей у світовій культурі, політиці, економіці; поширення та утвердження гуманістичних принципів у якій-небудь сфері суспільного життя (наприклад, гуманізація політики).*

Мета сукупної дії всіх різноманітних політик (економічної, техніко-технологічної, екологічної, соціальної, демографічної, національної, культурно-освітньої тощо) – забезпечення гідного людини існування від раннього до похилого віку, створення умов для самореалізації особистості. Саме в цьому виявляється людино орієнтований зміст політики, який має замінити традиційне уявлення про політику виключно як сферу владних відносин.

Отже, сучасна політика має бути «благодійною» в усіх її проявах. Цивілізоване суспільство визнає моральні норми і цінності за визначальні регулятори й орієнтири суспільного життя. І політика має забезпечити це у правовий законодавчий спосіб.

Таке розуміння призначення політики може здаватися даниною простому моралізаторству.

Моралізаторство *– схильність до моралізування, повчання; в політиці – використання моралі в якості ціннісного базису політики й одночасно основного критерія оцінки політичного процесу і політичних дій.*

Адже дійсність багатьох навіть високорозвинених країн красномовно свідчить про те, якого поширення у суспільстві набули антигуманні сили: жорстокість, підступність, насильство, корупція, агресивність. У взаємодії з іншими загрозами глобального масштабу вони дають підставу твердити, що головна турбота людства на початку XXI ст. – «вижити», зберегтися на Землі.

На сьогодні у світі спостерігається величезний відрив практичних дій у політичній сфері від усталених моральних критеріїв. Тому багато говорять, і, як правило, справедливо, про розбіжність політики і моралі. Але коли виникає

розрив між політикою і мораллю, і він зростає, розширюється, наступає момент, коли цей розрив стане надто серйозним для існування соціального цілого.

Однак та ж суспільна практика озброює людей і досвідом розв'язання цілої низки соціально-економічних, політичних, духовних проблем, подолання руйнівної дії кризових обставин. Використання цього досвіду, приборкання дії антигуманних сил, створення умов для нормального людського існування – обов'язок і призначення сучасної політики.

На початку XXI ст. загальнолюдською потребою, актуалітетом людської цивілізації є необхідність узгодженої людино орієнтованої, гуманістичної, морально відповідальної політики.

Сучасний політик має:

1. володіти всім арсеналом «політичних технологій»;
2. бути здатним гнучко й оперативно використовувати їх у практичній діяльності;
3. враховувати нові реальності суспільного життя, незвичні проблеми, що потребують для свого пояснення нового концептуального мислення.

Отже, у філософській та політичній антропології дедалі чіткіше вимальовується і все більшої гостроти набуває морально-етична проблематика політики.

2. Поняття політичної етики: сутність, предмет, суб'єкти

Основні категорії політології: влада, держава, управління, партія, вибори тощо.

Основні категорії етики: добро і зло, справедливість і обов'язок, честь і совість, гідність і щастя тощо.

Отже, навіть з першого погляду зрозуміло, що ми маємо справу з принципово різними регуляторами поведінки людей у суспільстві.

Мораль *(від лат. moralis – моральний, від mores – звичай, воля, закон, властивість) – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським осудом; у політиці – сукупність норм і зразків політичної поведінки, яка створює можливість оцінювати її на підставі критеріїв добра і зла.*

Політика *(від грец. politike – мистецтво управління державою) – особливий спосіб регулювання відносин між великими соціальними спільнотами (класами, станами , націями), який ґрунтується на писаних законах і спирається на політичну (державну) владу; діяльність з управління та керівництва суспільством на основі публічної влади.*

Мораль (на відміну від політики) існувала на кожному ступені розвитку суспільства, її норми поширюються на всі відносини між людьми, в тому числі на ті, що не регулюються державою і породженим нею правом. Мораль має загальнолюдське за своїм сенсом ядро, яке містить елементарні, прості норми людського спілкування і поведінки.

Етика *(від грец. ethos – звичай, моральний характер) – наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності; наука, що вивчає моральні відносини і моральну свідомість.*

Політологія *(від грецьк. politika – державні й суспільні справи і logos – слово, поняття, вчення) – наука про політику, про закономірності та особливості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, сутність, форми і методи діяльності суб'єктів політики.*

Зрозуміло, що етика не може не включати до свого предмета моральні аспекти політичної поведінки і політичної взаємодії, водночас не менш очевидним є прагнення політики поставити під свій контроль сферу моралі, зробити її інструментом реалізації політичних інтересів. Таким чином, політична етика народжується в суперечностях між політикою і мораллю.

Термін «політична етика» об'єднує в собі моральні цінності й норми, що безпосередньо стосуються політичних інститутів, політичних відносин, політичної діяльності та світоглядних параметрів суспільства. Політична етика, за сутністю, є певною неюридичною, проте нормативною основою політичної діяльності. Політична етика вивчає вплив на політику моральних принципів, норм і уявлень людей.

Фундаментальні проблеми, яких торкається політична етика:

- ✓ справедливий соціальний устрій суспільства загалом і держави зокрема,
- ✓ взаємні права й обов'язки керівників та громадян,
- ✓ основні права людини і громадянина,
- ✓ раціональне співвідношення свободи, рівності, справедливості тощо.

Політична етика (в широкому розумінні) включає:

- моральні аспекти політичних дій і рішень,
- типи, засоби і форми їх реалізації,
- цінності та норми, що стосуються сфери політики.

У такому широкому розумінні до політичної етики відносяться:

- ✓ теорія соціальної справедливості,
- ✓ теорія легітимного правління,
- ✓ теорія справедливих війн,
- ✓ теорія оптимального використання влади правлячими колами тощо.

Разом з цим існує політична етика у вузькому розумінні. Власне кажучи, це професійна етика, яка стосується, наприклад, парламентської поведінки, виборчої боротьби.

Політична етика *(грец. ethika, від ethos – звичай, характер) – суміжна наукова галузь на перетинанні загальної етики і політології, що досліджує моральні засади політики і влади (у широкому розумінні), професійну етику суб'єктів політичної діяльності (у вузькому розумінні).*

Політична етика передбачає наявність власних моральних переконань і відповідальність за свої вчинки. Це насамперед стосується професіонала-політика. Частіше, ніж звичайний громадянин, він змушений думати про основні

положення права і цінності конституції, зіставляти свої дії з моральними цінностями і нормами, осмислювати наслідки своїх діянь. Разом з тим не можна уявити собі, щоб професійний політик ніколи не звертався до негативного. Незалежно від того, за які цілі в масштабах суспільства виступає політик, він не може не чинити дій, спрямованих на збереження власної влади, і при цьому він буде впевнений, що це на користь суспільства.

Важливо відзначити плюралізм у визначенні предмету політичної етики. Політична етика є одним із різновидів загальної етики, тому предмет політичної етики входить до предмету етики як науки. Предметом етики є мораль, отже предметом політичної етики є політична мораль, точніше – взаємодія політики і моралі. Інші автори виділяють також моральні цінності та норми, що стосуються сфери політики, етичні аспекти політичних дій і рішень.

Предмет політичної етики *– взаємодія політики і моралі, він виникає на перетинанні політики і моралі як двох сфер суспільної свідомості.*

Досвід модернізації країн третього світу свідчить, що інституціональні реформи, навіть якщо вони і підкріплені певним політичним ідеалом та національною ідеєю у суспільстві, але не забезпечені відповідним етичним прогресом, часто приречені на провал. Наприклад, модель президентської демократії в США виявилася ефективним політичним інструментом, за допомогою якого за кілька століть було створено потужну світову державу, але та сама модель у країнах Латинської Америки породила військові диктатури та затяжні внутрішньо державні кризи.

Суб'єкти політичної етики *– учасники політичного процесу (владні інститути, партії, рухи, особистості).*

Тобто, в ідеалі носіями політичної етики виступають самі політики. Але здебільшого моральність формується за межами професійної політики – в громадянському суспільстві. Звичайно, враховується моральна інтуїція народу.

Формування політичної етики ґрунтується не тільки на загальнолюдській моралі. Політична етика спирається і на етику гри (оскільки політична діяльність має багато спільного з грою як такою), на повагу до правил гри; на спортивну і лицарську етику (звинувачувати політика в прагненні влади – все одно, що звинувачувати спортсмена в бажанні встановити рекорд). Нарешті, політична етика спирається на етику організації, менеджменту.

3. Принципи політичної етики

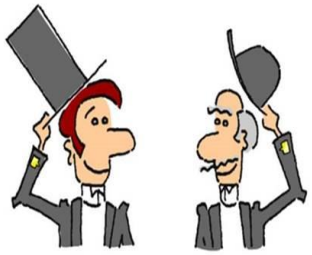
В етичному вимірі політика – це діяльність, спрямована на забезпечення спільного блага суспільства. У негативному значенні це – попередження насильства, у позитивному – формування спільного інституціонального порядку.

Німецький вчений Бернард Сутор вважає, що «мова йде про регламентований пошук компромісів у конфліктах інтересів та про збалансування потенціалів влади за допомогою угод, законів, інститутів».

Політична етика в цьому контексті займається питаннями про доброчинність законів, порядків, інститутів. Разом з тим вона ставить також питання про моральні якості політичних акторів. На цій підставі вона одночасно розглядається і як етика політичних інститутів, і як етика політичної доброчинності. Чесноти та інститути слугують одне одному опорою: перші стабілізують людську поведінку зсередини, другі – ззовні.

- ***Доброчинність*** *– служіння добру й справедливості.*

- ***Доброчинна поведінка*** *– моральна поведінка, що стала звичкою. Вона містить духовну здатність, свідому готовність та емоційну налаштованість розпізнавати і творити добре й справедливе у різноманітних і мінливих ситуаціях життєдіяльності.*

Але добрих моральних переконань ще не достатньо для моральної дії, вона має за допомогою розуму бути узгодженою з людськими відносинами, що склались, і з відчуттям відповідальності за наслідки дій чи бездіяльності. Однак саме у політичному житті часто обмежуються моралізуванням, замість того щоб відшукувати рішення, які спираються на доводи практичного розуму.

- ***Чесноти (доброчесності)*** *– позитивні моральні якості людей; риси або властивості, які вважаються морально добрими і оцінюються як основа моральних законів, принципів і цінностей.*

Ще Платон виділив 4 головні чесноти: мудрість, справедливість, мужність і поміркованість, які ґрунтуються відповідно на розумі, волі, характері та інстинктах. Запропонована Платоном модель головних чеснот дає можливість правильно класифікувати й оцінити так звані другорядні чесноти, такі як: любов до порядку, вірність обов'язку, пунктуальність тощо. Також вона дає змогу розрізняти «публічні» й «приватні» чесноти.

Публічна сфера життєдіяльності вимагає відсунення на другий план власної персони, особистих настроїв і потреб, прояву більшої діловитості, співробітництва відповідно до певних правил, безпристрасності, толерантності.

Разом з тим неправильно було б вважати, що у публічній сфері потрібні зовсім інші основоположні внутрішні моральні настанови. Головні чесноти дійсні в усіх без винятку сферах людського життя, але набувають певної специфіки в кожній із них.

Інститути – нормативні утворення, які є незамінними, коли потрібна координованість дій у рамках спілкування багатьох людей та гарантування їх взаємної надійності. Доброчесні інститути не тільки полегшують людям моральну поведінку, а й мають своїм завданням помічати й виправляти моральні відхилення у поведінці людей.

Втім політичні чесноти не стають зайвими за наявності інститутів, бо чесноти – передумова інститутів. Саме на індивідуальній моральності політиків ґрунтується безкорисливе служіння спільному благу.

Політична етика – відкрита система положень, аргументів, поглядів, їй притаманна теоретична та практична гнучкість, здатність до творчого оновлення власних норм.

Але незмінними залишаються головні принципи політичної етики.

1. Визнання значущості й пріоритету моральних чинників у політиці.
2. Гуманістична орієнтованість політичної діяльності (тобто орієнтація на такі цінності як свобода, права людини, добробут людей тощо).
3. Обов'язкове врахування моральних наслідків політичних рішень. Політична етика не розв'язує проблему суспільного і морального зла як таку. Політик не може ігнорувати ту обставину, що вчинки на користь одного, як правило, пов'язані з певними втратами іншого. Політична діяльність, якщо вона керується моральними критеріями, має враховувати і ті негативні моменти, які супроводжують політичне рішення. Якщо ця діяльність не в змозі розв'язати проблему зла, як таку, то вона принаймні зобов'язана передбачати небажані наслідки, мінімізувати «соціальне зло», компенсувати людям втрати від нього.
4. Щирість, відвертість, чесність – необхідні риси поведінки «людини політики». Особливості поведінки політика, спосіб та стиль викладу ним політичних ідей, поглядів, думок, використання моральної аргументації великою мірою залежать від аудиторії, з якою політик має справу. Одна річ, коли він спілкується з іншими політиками, колегами по професії, інша – якщо бере участь у масовому мітингу. Але в будь-якому випадку політик демократичного кшталту має бути щирим, відвертим, чесним. Моральні переконання не можна взяти «напрокат» – люди швидко розпізнають показну етику і відмовлять її носієві у довірі та підтримці.
5. Відмова від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та полілогічного. Оволодіння етикою, методологією і технологією діалогового спілкування – не лише шлях, що веде до розв'язання соціальних конфліктів, але й ефективний засіб розвитку особистості політика.
6. Орієнтація на своєчасне виявлення конфліктних ситуацій, з'ясування політичних і моральних мотивів дії конфронтуючих сторін, їхнього бажання, здатності, готовності до укладання угоди, керуючись правилом: з будь-якого конфлікту виходити гідно. Важливе місце в політичній етиці посідає розділ, присвячений засобам розв'язання конфліктних ситуацій.

Значимість, пріоритетність цих принципів визначається особливостями ситуації, в якій діє політик, тим статусом, яким він наділений: політик у владі і політик в опозиції, політик-переможець та переможений політик, професійний політик та людина, яку випадково занесло у вир політичного життя по-різному використовують можливості політичної етики.

Тому «Велика» політична етика містить цілий набір конкретних рекомендацій щодо поведінки політика за різних обставин: «етика боротьби»,

«етика успіху», «етика поразки», «етика очікування», «етика опозиції», «етика компромісу» тощо.

4. Історія становлення і розвитку політичної етики

Основа політичної етики – суспільна моральність, яка найповніше проявляється в громадянському суспільстві.

Громадянське суспільство *– це сфера недержавних суспільних інститутів та відносин; сукупність суб'єктів (особа, сім'я, громадські об'єднання, політичні партії, трудові колективи тощо), які не входять у структуру держави і вступають у різноманітні суспільні відносини, в тому числі і з державою, але існують як відносно незалежні суб'єкти для задоволення своїх потреб та інтересів.*

Перші зачатки громадянського суспільства мали місце в давньогрецьких полісах. Саме тоді і з'явились перші паростки політичної етики як сукупність певних правил публічної змагальності за право на державну владу. Але політична етика стародавнього світу – поняття дещо умовне: античність лише створила прообраз громадянського суспільства, тому політична етика античності – це лише прообраз, витоки сучасної політичної етики.

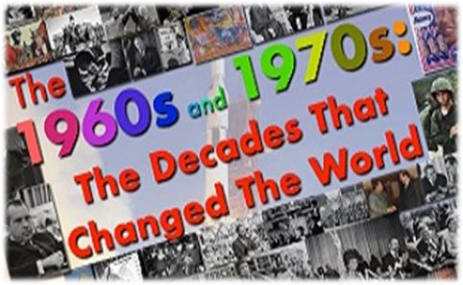
У процесі формування громадянського суспільства і демократії в Новому часі політична етика почала складатися як сукупність цінностей і норм, які регулюють дії політиків, всіх учасників політичного процесу. Прообрази норм і цінностей політичної етики виникли в рамках ідеології і моралі лібералізму.

Історія відокремлення політичної етики від інших наук бере початок на початку XX ст. Концепція політичної етики як галузі політологічного знання вперше почала розроблятися в Німеччині на початку XX ст. представниками соціологічного та антропологічного підходів до політики. Так, в працях Макса Вебера йде мова про «етику переконань» і «етику відповідальності». Інший німецький соціолог Макс Шелер висуває поняття «етика переконання» і «етика успіху».

У другій половині XX ст. в європейській соціальній філософії стала помітною тенденція переходу від загальної етики до прикладної. У контексті цієї тенденції виникає і політична етика. Всередині сучасної політичної науки відбуваються подальші процеси диференціації.

Самостійного значення політична етика набула в західних розвинутих країнах в 1960-1970-х рр. (великий інтерес до етичних проблем, «ренесанс» етики): до наукового обігу увійшов термін «політична етика», з'явилася відповідна вузівська дисципліна.

«Ренесанс етики» *– період 1960-1970-х рр., коли в умовах глибокої кризи внутрішньої й зовнішньої політики держав, вичерпання ліберальної традиції, розпаду ціннісних орієнтацій, проявів громадянської непокори з боку лівих і молодіжних рухів з'являється великий інтерес до етичних проблем.*

Друга половина XX ст. позначилася появою цілої низки праць відомих західних теоретиків політики, в яких були запропоновані нові підходи до розв'язання питання щодо можливості поєднання політики з моральними вимогами. У надрах української політичної науки тільки-но розпочався процес «первісного накопичення» цінностей політичної етики з урахуванням як світового, так і власного досвіду політичного життя.

Отже, політична етика – досить молода наука, яка історично сформувалася на перетині таких наук, як загальна етика, політична філософія, політологія. Політична етика межує з філософією моралі, філософією історії, соціологією, соціальною психологією, філософією й історією політики, теорією держави і права, конфліктологією, консенсологією та ін.

Питання для самоконтролю:

1. Які визначення політики Ви можете назвати? У чому полягає нове розуміння призначення політики?
2. Як процеси глобалізації вплинули на набуття сучасною політикою нового, людино орієнтованого змісту?
3. У чому актуальність політичної етики як науки і навчальної дисципліни?
4. Яку роль відіграє політична етика як елемент політичної культури?
5. Порівняйте між собою поняття «мораль» і «політика».
6. Який зміст має поняття «політична етика» (у широкому і вузькому розумінні)?
7. Що входить до предмету політичної етики?
8. Які фундаментальні проблеми вивчає політична етика?
9. Назвіть суб’єктів політичної етики.
10. Розкрийте зміст понять «етика політичної доброчинності» й «етика політичних інститутів».
11. Що таке «чесноти»? Які з них відносяться до головних і другорядних, до публічних і приватних?
12. Чим відрізняється монологічний стиль спілкування від діалогічного та полілогічного?
13. Які спільні риси мають політична етика та право?
14. Розкрийте взаємозв’язок політичної етики з іншими соціально-гуманітарними науками.
15. Коли і за яких обставин політична етика набула значення самостійної наукової дисципліни?

Питання для дискусії:

1. Чи згодні Ви з тим, що моральне спрямування становить людиновимірний зміст сучасної політики?
2. Прокоментуйте вислів українського політолога О. Бабкіної: «Щоб зрозуміти етику політичної діяльності, слід брати до уваги не її окремі, суто моральні чи суто політичні мотиви, а ті інтегральні ціннісні установки, які виникають внаслідок тісної взаємодії політичного і морального чинників».

3. Сформулюйте й обґрунтуйте Ваше ставлення до висловлювання: «Політика – це брудна справа».
4. Чи згодні Ви з висловом: «Політик діє морально, якщо добро від його вчинків перебільшує зло. А взагалі не творити зла він просто не може, доводиться жертвувати одними частинами добра заради інших»? Відповідь обґрунтуйте.
5. Чи вважаєте Ви обов'язковими якостями політика щирість, відвертість, чесність? Відповідь обґрунтуйте.
6. Прокоментуйте вислів видатного німецького соціолога М. Вебера: «Жодна етика у світі не обходить той факт, що досягнення «гарних» цілей у безлічі випадків пов'язане з необхідністю упокоритися і з використанням морально сумнівних або щонайменше небезпечних засобів, і з можливістю або навіть імовірністю кепських побічних наслідків; і жодна етика у світі не може сказати: коли й у якому обсязі етично позитивна мета «освячує етично небезпечні засоби і побічні наслідки».
7. Чи можлива політична етика в якості галузі наукових знань? Обґрунтуйте відповідь.
8. Чого Ви очікуєте від вивчення курсу «Політична етика»?

Практичні завдання:

1. Знайдіть у різних навчальних посібниках та проаналізуйте різноманітні визначення політичної етики. Які з них найбільш вдалі, на Вашу думку? Поясніть свій вибір.
2. Проілюструйте прикладами зв'язок політичної етики з реальним політичним життям. Як Ви уявляєте застосування політико-етичних знань у своїй майбутній практичній діяльності?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Політична етика є важливим елементом:
   а) політичної культури;
   б) політичної ідеології;
   в) політичної системи;
   г) політичної діяльності.
2. До політичної етики у вузькому розумінні відноситься:
   а) теорія соціальної справедливості;
   б) етика парламентської поведінки;
   в) теорія легітимного правління;
   г) етика у відносинах між державами.
3. Предмет політичної етики - ...
   а) політичні цілі, інститути та діяльність;
   б) політичні цінності та інтереси;
   в) взаємодія політики й моралі;
   г) структура політики.
4. Прообраз сучасної політичної етики було створено:

а) в країнах Стародавнього Сходу;
б) в Стародавній Греції;
в) в слов'янських феодальних республіках;
г) в італійських ранньобуржуазних республіках.

5. Який період новітньої історії характеризують як «ренесанс етики», через підвищення інтересу до етичних проблем?
а) початок XX ст.;
б) 30-ті рр. XX ст.;
в) 60-70-ті рр. XX ст.;
г) кінець XX – початок XXI ст.

ТЕМА 2. ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ПОЛІТИКО-ЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Мета: ознайомитися з основними етапами розвитку політичної етики, змістом політико-етичних ідей представників філософії Стародавнього світу та Середньовіччя; розширювати світоглядні уявлення.

☞

План

1. Політика як шлях самовдосконалення в країнах Стародавнього Сходу.
2. Політико-етичні концепції античності.
3. Політико-етичні погляди епохи Середньовіччя.

✎ ***Ключові поняття:*** *даосизм, дхарма, індуїзм, іслам, карма, конфуціанство, монотеїзм, обов'язок, теоцентризм, християнство, шаріат.*

Становлення і розвиток політико-етичної думки – тривалий процес, витоки якого можна знайти вже на ранніх етапах розвитку людського суспільства, коли звичайні уявлення про мораль під впливом досвіду отримували новий зміст та ставали основою для виникнення загальних теоретичних висновків.

Перші ж етичні системи, що досліджували моральні процеси, з'явилися на відносно розвиненій стадії суспільних відносин. А розпочався процес формування етики в середині I тис. до н.е. в Стародавніх Індії, Китаї та Греції.

1. Політика як шлях самовдосконалення в країнах Стародавнього Сходу

Проблема співвідношення політики і моралі – одна з центральних у політичній та етичній теоріях. Вона була сформульована вже у філософсько-політичній спадщині мислителів як Стародавнього Сходу, так і античного Заходу, які вже тоді виявили її складність і неоднозначність.

Концептуальне пояснення сутності політики і моралі, їх взаємин визначалися світоглядною позицією теоретика, мірою його знайомства з політичною практикою, особистим життєвим досвідом.

Так, старокитайський мислитель **Конфуцій** був не лише визнаним мудрецем, але й безпосереднім учасником політичного життя (навіть обіймав посаду міністра юстиції у герцога Лу). Афоризми Конфуція – «Лунь юй» («Бесіди та судження»).

Конфуціанство *– філософсько-етичне вчення й одна з найголовніших філософсько-релігійних течій Стародавнього Китаю, в яких центральне місце посідали питання моральної природи людини, життя сім'ї й управління державою, концепція ідеальної людини, якій притаманні гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей тощо.*

Основні політичні ідеї патріархально-патерналістської концепції держави:

1. державна влада є відлунням вічних законів неба, носієм яких є правитель;
2. конфуціанство стверджує етику взаємності: людина має ставитись до іншої так само добре, як вона б хотіла, щоб ставились до неї («золоте правило моралі»). Конфуцій намагався надати гуманістичного характеру політичним традиціям управління суспільством;
3. культ предків, мудрості, знання;
4. головний принцип політичної та моральної поведінки – «слідування належному»: «государ має бути государем, міністр – міністром, батько – батьком, син – сином».

Благородна людина:

- сповнена любові до батьків,
- щира і покірна до свого володаря,
- дотримується соціально-політичних норм,
- спирається на взаємність у стосунках з іншими людьми.

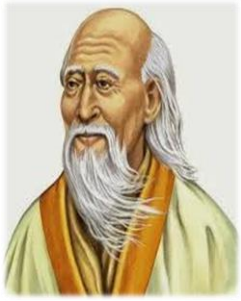
Конфуціанська політична етика:

- ✓ є державоцентричною, вона підпорядковує людину її соціальному обов'язку, який набуває вищого сенсу;
- ✓ вибудовує структуру соціального і політичного світу на суворо ієрархічній основі: батьки – діти, старші – молодші, правитель – піддані, патрон – клієнт. Зв'язки в цій структурі переважно є вертикальними, а це означає перевагу відносин підпорядкування перед відносинами рівності.

Конфуціанська мудрість: відносини між вищими й нижчими подібні до відносин між вітром і травою: трава мусить схилитись, коли повіє вітер.

Протягом тисячоліть конфуціанство виробляло певний тип Людини Політичної: законослухняної, відданої, дисциплінованої, шанобливої. У сформованій на основі конфуціанської етики політичній культурі панують цінності лояльності, гармонії, обов'язку, ієрархії, підпорядкування особистості інтересам групи.

Інший підхід ми зустрічаємо в концепції сучасника Конфуція – **Лао-Цзи**.

Даосизм *– китайське традиційне вчення, в якому присутні елементи релігії й філософії; вчення Стародавнього Китаю про всезагальний і невидимий закон всього існуючого – дао, якому підпорядковуються природа, суспільство, поведінка і мислення індивідів.*

На думку Лао-Цзи, життя людей не керується «волею неба», а крокує природним шляхом – дао. Згідно з даосизмом, природний закон справедливості рано чи пізно має перемогти, людина повинна в це вірити і слухняно підкорятися йому.

У Всесвіті присутня незрима гармонія, до якої співпричетні всі речі і явища. Це вимагає обережного ставлення до будь-яких спроб перебудови, яким даосизм протиставляє принцип «у вей», що полягає в утриманні від волюнтаристського втручання у хід життя заради того, щоб надати природі речей можливість розкритись безперешкодно, спонтанно.

Повернення до природної простоти, примітивізму (ідеальна держава – держава-селище).

Вчення Конфуція і Лао-Цзи порушили важливі питання щодо:

- ✓ природи політичного і морального,
- ✓ джерел політичної влади,
- ✓ сутності морального обов'язку як необхідності слідувати «належному».

Індуїзм *– давня національна релігія Індії, корені якої ведуть до ведичної цивілізації; третя релігія у світі після християнства та ісламу за кількістю прихильників; складна система світосприйняття, що включає в себе філософські, релігійні та соціальні компоненти, які досить переплетені між собою і залежать один від одного.*

Індуїстська етика базується на ідеї дхарми.

Дхарма *– кодекс моральних обов'язків, праведність і відповідальність людини. Корінь індійського слова «дхарма» означає «триматись разом». «Дхарма» в індуїзмі займає таке ж важливе значення, як і особистісна свобода в західній соціокультурній традиції.*

У «Законах Ману» визначаються такі ознаки дхарми, як постійність, смирення, чистота, знання Веди, справедливість, негнівливість.

Для індуїзму життя – це обов'язок і відповідальність, вища мета життя – у злитті з Єдиним, для її досягнення необхідне моральне самовдосконалення, що, в свою чергу, вимагає виконання обов'язку.

Отже, обов'язок щодо богів, пророків, предків, інших людей, тварин і всієї природи – це засіб досягнення вищої досконалості людини.

Моральний закон набуває в індуїзмі абсолютного космічного статусу.

Індуїстському світогляду властива також ідея карми.

Карма *– одна з основних категорій індуїстської етики, існування у світі природної моральної причинності: що посієш у земному житті, те пожнеш у житті майбутньому.*

Недбале виконання обов'язку веде до покарання у вигляді нового народження у нижчій касті й навіть у подобі тварини, неухильне дотримання дхарми – веде до майбутнього народження у вищій касті. Відплата вважається невідворотною, саме тому в історії дуже мало прикладів, коли б індійські державні діячі ставали тиранами.

Важлива складова індуїстської етики – ідея гармонії. У «Рамаяні» зазначено, що необхідна умова гармонічних суспільних відносин – набуття влади над собою всіма членами громади. Гармонія суспільних відносин пов'язується при цьому зі стабільністю. Для її підтримання необхідним є високий моральний рівень підданих і правителів. Останні мають жити інтересами своїх підданих, відповідно до філософського принципу індуїзму «одне в усьому і все в одному».

Давньоіндійська традиція створила ідеал правителя: він повинен мати глибоку мудрість, сильну волю, не зраджувати своєму слову, бути справедливим і правдивим, вдячним і щедрим. Він має звертатись до порад мудрих і досвідчених радників, прагнути до пізнання й осмислення всього пізнаного, відкидати негідне і проникати в істину. Також він має бути морально активним, діяльним, вміло й енергійно керувати власним оточенням. Лише так він зможе запобігти настанню хаосу і встановити гармонійний порядок.

Водночас індуїстська етика – глибоко консервативна в освяченні політичної влади, стверджуючи, що вона дана богами одвіку і не підлягає змінам. Світ склався раз і назавжди й існує у вічному коловороті форм. Тому добро і зло, війни, нерівність, експлуатація – природні речі. Треба лише виконувати те, що тобі приписано, і так суспільство буде підтримуватись у рівновазі.

2. Політико-етичні концепції античності

До середині I тис. до н. е. у Стародавній Греції був накопичений певний розумовий матеріал, що закріплювався, головним чином, в усній творчості (міфах, казках, прислів’ях і приказках, релігійних уявленнях первісного суспільства), де здійснювалися перші спроби відобразити, осмислити стосунки між людьми, ставлення людини до природи, уявити місце людини у світі.

Пізніше процесу становлення етики сприяли значні зміни у суспільному житті, які відбувалися в середині I тис. до н. е. Державна влада витісняла родоплемінні відносини, старі традиції, звичаї. Виникла потреба у формуванні нових орієнтирів, ідеалів, нових механізмів регулювання стосунків між людьми. У відповідь на цю потребу в осмисленні нового способу життя і виникла етика. Невипадково багато хто з давніх мислителів підкреслював практичну спрямованість етики. Як зазначив Аристотель, мета етичного вчення – «не пізнання, а вчинки». Наука про державу (політика), на його думку, «користується іншими науками як засобами». Інакше кажучи, етика ніби обслуговує політику.

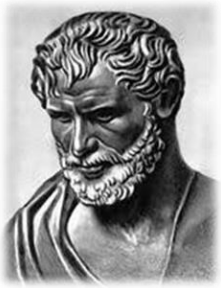
Така практична спрямованість у розумінні етики деякими філософами певною мірою зумовлювалася попереднім розвитком духовної культури. Так,

мудреці, які творили ще до виникнення філософії, надавали практичні рекомендації для повсякденного життя:

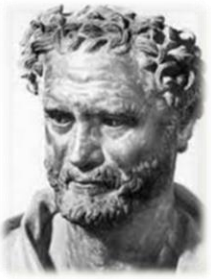
- Солон: «Нічого занадто»;
- Клеобул: «Краще – міра», «Треба слухати, але не підслуховувати», «Не роби нічого з насильством», «Дружину свою при інших не лай і не пести: перше непристойно, а друге може розлютити інших», «Не зневажай нижчих»;
- Хілон: «Старість поважай», «Стримуй язик, особливо під час застілля», «Не погрожуй, це справа бабська», «Шлюб справляй без пишноти», «Коли говориш, руками не розмахуй, це ознака безумства» тощо.

Отже, моральне вчення частіше розумілося як життєва мудрість, що потребує певної гармонії, ладу, міри. Цим досить логічно пояснюється та увага, яку приділяли розгляду чеснот давньогрецькі мислителі. Намагаючись з'ясувати сутність чеснот, мислителі античності повинні були виходити на основоположні, глибинні проблеми моральної теорії: природа самої моралі та її походження, свобода і відповідальність, специфіка морального виховання.

Полеміку з приводу співвідношення політики і моралі продовжили класики античної філософії – Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон і Аристотель.

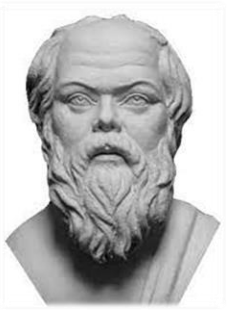

Творчість **Геракліта** визначала ключову для всієї наступної політичної науки дилему елітарного (аристократизм) та демократичного (народовладдя) типів політичного устрою і відповідних систем моральних оцінок політики. Позиція Геракліта полягала в обґрунтуванні ідеалу законного правління «найкращих». В етико-політичній доктрині Геракліта домінують його аристократичні погляди. Політико-етичне вчення Геракліта збагатило концепцію взаємин політики і моралі констатацією відносності людських уявлень про справедливість та інші моральні чесноти, думкою про неприпустимість тиранії, про необхідність додержуватись законів полісу.

Демокріт (біля 460 – поч. IV ст. до н. е.) тлумачив сутність політичного життя і політичної етики з позицій демократії, яку він визнавав найвищою цінністю. На відміну від традиційного способу обґрунтування морального закону його природним характером або релігійними міркуваннями, Демокріт доводить, що джерело моралі перебуває у самій душі людини, імпульси якої мають контролюватися розумом.

Софісти відстоювали ідеї про нестійкість приписів моралі, а отже, можливість їх порушувати. Софісти віддавали пріоритет внутрішній моральності перед законом. Так, Гіппій відкрито промовляв, що не варто надавати серйозного значення законам і підкорятися їм, бо навіть самі законодавці постійно вносять до них поправки і навіть скасовують їх. Доктрина софістів була особливо небезпечною для політиків, формуючи в них цинізм, вседозволеність тощо.

Опонентом софістів у цілому ряді питань був **Сократ** (469-399 рр. до н.е.), якого вважають одним із засновників етичного раціоналізму (від лат. rational – розумний) і «батьком» політичної етики. Сократ прагнув знайти надійну основу для моральних законів: зло індивід робить лише через невідання. Того, хто пізнав, що є погане, а що добре, ніхто не змусить діяти погано. Отже, Сократ прирівнював доброчинність до знань про доброчинність.

Етичний раціоналізм Сократа був забарвлений вірою в глибинну порядність, шляхетність людини, що в цілому підносило і саме вчення, і особистість філософа.

Великий внесок у справу розуміння відносин моралі і політики зробили **Платон** (428-348 рр. до н.е.) та **Аристотель** (384-322 рр. до н.е.).

Загальні характерні риси етичних концепцій Платона й Аристотеля:

1) положення про моральність соціального обов'язку;
2) справедливість – не лише моральна чеснота, а й ознака суспільної рівноваги;
3) «соціальна забарвленість» етики;
4) ототожнення політики і моралі: людина живе заради держави, а не держава заради людини. Окремий індивід як носій моральних і політичних якостей «розчиняється у всезагальному», тобто у державі.

Відмінності етичних концепцій Платона й Аристотеля.

- Платон – створення моделі «ідеальної держави».
- Аристотелем була підготовлена низка праць, яка нараховувала 158 монографій (серія «Політія») фактографічного характеру – вони описували історію та наявний устрій різних грецьких держав-полісів.
- Платон надав поняттям (ідеям) про доброчинності самостійного існування, онтологізував їх. Такий радикальний відрив Платоном світу ідей від земної діяльності, а по суті, ідеалу від реальності, схвалювався не всіма філософами.
- Аристотель вважав, що блага, зовсім незалежного від почуттєвого світу, не існує. Крім того, не без підстав, він вважав, що знання одних лише ідей недостатньо для повсякденного життя, бо необхідні ще знання і навички конкретного втілення цих ідей у конкретних обставинах.
- Платон: людина насамперед моральна істота. Їй притаманні такі чесноти, як справедливість, мужність, чесність, мудрість, поміркованість У своїй сукупності вони утворюють внутрішній світ душі людини (мікросвіт). Ідеальна, досконала держава є втіленням цих чеснот (макросвіт). Держава Платона, тим самим, заснована насамперед на моральних принципах.
- Аристотель: людина за своєю природою є політичною істотою. Моральні якості людини не є природженими, вони виховуються практичними діями. Вперше в історії філософії і теорії політики Аристотель піднімає проблему моральної мотивації та свободи вибору суспільної, в тому числі політичної,

поведінки. Сам термін «етика» вперше до наукового обігу ввів Аристотель (автор робіт «Нікомахова етика», «Велика етика» тощо).

Отже, мислителі античності розглядали багато проблем моралі і створили те культурне підґрунтя, яке визначило значною мірою розвиток етики у наступних століттях. В культурі античності можна знайти зачатки майже всіх напрямів моральної філософії, що отримали свій розвиток пізніше.

3. Політико-етичні погляди епохи Середньовіччя

Безпосереднім спадкоємцем античної культури, хоча і досить однобічним, стала етика Середньовіччя (V-XV ст.), яка сприймала культуру античності головним чином через призму християнських догматів.

Християнство *– одна з найпоширеніших монотеїстичних релігій світу; друга після буддизму за часом виникнення (в I ст. н. е.) світова релігія, яка охоплює три головні напрями – православ'я, католицизм, протестантизм; характерною особливістю християнства є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і настанови в істині.*

Античній етичній традиції в середні віки протиставлялась християнська етика обов'язку, яка виходила:

- з християнського вчення про первородний гріх;
- з тези про гріховність більшості помислів і діянь людини;
- з уявлення про те, що в міру дорослішання людина стає все більш злою.

Обов'язок *– сукупність моральних зобов'язань людини перед іншими; вища моральна зобов'язаність, що стала внутрішньою якістю і стимулом вільної поведінки особистості; органічна необхідність, що узгоджує особисті й суспільні інтереси.*

Етика обов'язку ґрунтується на ідеї першості індивідуальних обов'язків над індивідуальними правами. Категорія обов'язку надає осмисленості і впорядкованості життю людини й суспільства, але вона часто ставить до людини і суспільства такі вимоги, що входять у суперечність із вимогами щастя. Щастя – зовсім не єдина мета людини, що має існувати. Етика обов'язку спрямована на культивування «смиренності», «терпіння» як провідних форм доброчинності.

В етичних дослідженнях християн панував теоцентризм.

Теоцентризм *(від грец. theos – Бог і лат. centrum – центр кола) – найпоширеніша у середні віки філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага; основою моральності служить шанування Бога і служіння йому, а наслідування й уподібнення йому вважається вищою метою людського життя.*

Сформувалось нове розуміння людини, для якої притаманні такі найважливіші чесноти: смирення, терпіння, покірність, лагідність, милосердя, любов до ближнього і навіть до ворогів. Значне місце у християнській етиці посідає така чеснота, як любов до Бога.

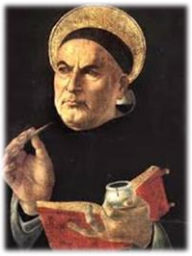
Позитивним слід вважати посилення особистісного аспекту в моральному вченні християнства, яке зверталося до кожної людської особистості незалежно

від її соціального статусу і стверджувало рівність усіх перед Богом. Посиленню особистісного аспекту сприяв і образ Христа (боголюдини, надособистості), який пройшов земний шлях і постраждав за гріхи кожної людини.

Уже перші християнські мислителі стверджували, що моральні переконання людина отримує від Бога. У процесі творення душі Бог закладає в неї певні моральні почуття й уявлення. Тобто індивід з'являється у цей світ уже з певними моральними задатками. Активно займаючись місіонерською діяльністю, релігійні ідеологи вимушені були глибоко вивчати внутрішній світ людини, досліджувати суперечності духовного, морального життя, детально розглядати доброчинності та пороки. Християнські мислителі доводили, що вище призначення людини у спасінні, а спасіння не можливе без релігійної моралі.

Аврелій Августин (Блаженний) (354-430 рр.): морально цінні, добрі вчинки зумовлені Божественною благодаттю, а не вільною людською ініціативою. Божественне передвизначення є настільки могутнім, що воно спрямовує меншість обраних морально-безгрішним шляхом («Про град Божий»).

Тома Аквінський (1225-1274 рр.) намагався пристосувати вчення Аристотеля для обґрунтування католицьких догматів («Про панування владик», «Сума теології», «Сума проти язичників»). Обґрунтовує божественне походження державної влади, духовну вищість церкви над державою. Єдине джерело моралі – всемогутня воля Бога. Моральний обов'язок людини – підкорятися цій волі, виконувати божественні приписи.

Т. Аквінський запозичив у Аристотеля ідею про людину як політичну істоту, ідею про державу як цілісність, яка логічно передує індивідам як своїм складовим, благо цілого (держави) має перевагу над благом будь-якої її складової (індивіду). Але ці уявлення в нього піддаються трансформації з теологічних позицій: суспільний порядок – це відбиття Божественного порядку, тому сумлінне виконання кожним своїх обов'язків служить на благо суспільного цілого, як і кожної людини.

На певною мірою схожих позиціях стоїть і політична етика **ісламу**.

Іслам *– наймолодша зі світових релігій, що сформувалася у VII ст. в Аравії, на сьогодні одна з найпоширеніших світових релігій, друга за чисельністю послідовників; монотеїстична релігія, характерною ознакою якої є її роль як соціального і культурного регулятора.*

Іслам ґрунтується на послідовному монотеїзмі та принципі повної покірності людини Аллаху.

Монотеїзм *(від грец. monos – єдиний і theos – бог; єдинобожжя) – віровчення, яке, на відміну від політеїзму, виходить із поклоніння єдиному Богові та виключає існування інших, рівних йому божественних істот.*

Від пересічного мусульманина вимагаються такі чесноти, як слухняність, підкорення, виконання владної волі. Але, проповідуючи покірність і Божественне передвизначення долі, іслам надзвичайно сильно стимулює активність людини: для того щоб догодити Аллаху, треба якнайкраще виконувати свій земний обов'язок.

Ісламську етику пронизує мотив створення могутньої імперії, який ґрунтується на принципах:

- універсальності ісламу,
- єдності всіх мусульман світу
- встановлення ісламського порядку, побудованого на законах шаріату.

Шаріат *– комплекс приписів, що визначають переконання, а також формують релігійну совість і моральні цінності мусульман.*

Отже, у середні віки, коли існувало тотальне панування релігії та церкви, найважливіші моральні проблеми вирішувались досить специфічно – через призму релігійних догматів, в інтересах церкви.

Питання для самоконтролю:

1. На яких основних ідеях базується індуїстська етика?
2. Які моральні риси притаманні давньоіндійському ідеальному правителю?
3. У чому полягає консервативний характер індуїстської та конфуціанської етики? Чим можна його пояснити?
4. Охарактеризуйте основні політико-етичні цінності конфуціанства.
5. Чому конфуціанську етику називають етикою взаємності?
6. Що собою являло моральне вчення у досократівський період?
7. Які моральні чесноти виділяв Платон?
8. Які аргументи проти демократії висловлював Платон?
9. Чим відрізняється політія від демократії в Аристотеля?
10. Як співвідносяться етика і політика, за Аристотелем?
11. На відміну від античної етики, як розглядалося співвідношення політики й моралі у християнському вченні?
12. Яка категорія є центральною у християнській етиці? Чому?
13. Які найважливіші чесноти характеризують нове розуміння людини за часів панування християнства?
14. Які ідеї Аристотеля були запозичені Ф. Аквінським, і як вони були трансформовані?
15. На яких принципах ґрунтується ісламська етика?

Питання для дискусії:

1. На Вашу думку, чи є підстави вважати Сократа «батьком» політичної етики? Наведіть аргументи на користь своєї думки.
2. У сучасному світі ми спостерігаємо непоодинокі прояви соціально-політичної активності мусульман. Чи не суперечить це етиці ісламу, адже

Коран вимагає від пересічного мусульманина, перш за все, слухняності й підкорення?

Практичні завдання:

1. Ознайомтесь із афоризмами Конфуція. Оберіть п’ять найбільш цікавих, на Вашу думку, афоризмів та прокоментуйте їх. Поміркуйте, чи є вони актуальними на сьогодні.
2. Порівняйте етичні концепції християнства й ісламу. Результат порівняння оформіть у вигляді таблиці.
3. Розробіть презентацію або створіть інфографіку за темою одного з питань лекції.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Ідея «дхарми» як кодексу моральних обов’язків є базовою в етиці:
   а) індуїзму;
   б) конфуціанства;
   в) даосизму;
   г) ісламу.
2. Конфуціанська етика – це:
   а) етика щастя;
   б) етика обов’язку;
   в) етика взаємності;
   г) етика свободи.
3. Яка етика проголошувала утримання від волюнтаристського втручання у хід життя:
   а) християнства;
   б) індуїзму;
   в) даосизму;
   г) конфуціанства.
4. Платон пов’язував мудрість людини з її:
   а) волею;
   б) інстинктом;
   в) розумом;
   г) характером.
5. Термін «етика» вперше застосував:
   а) Платон;
   б) Аристотель;
   в) Н. Макіавеллі;
   г) М. Вебер.

ТЕМА 3. РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

Мета: ознайомитися із розвитком політичної етики XVI-XIX ст., охарактеризувати політико-етичні погляди мислителів даного періоду; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Н. Макіавеллі про взаємодію політики й моралі.
2. Політико-етичні погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо.
3. Категоричний імператив І. Канта.
4. Гегелівське розуміння політичної етики.
5. Класова етика марксизму.

Ключові поняття: *аморалізм, діалектика, імморалізм, категоричний імператив, класова боротьба, макіавеллізм, марксизм, матеріалізм, протестантизм, утопізм.*

1. Н. Макіавеллі про взаємодію політики й моралі

Італійський політичний філософ та державний діяч **Нікколо Макіавеллі** (1469-1527 рр.), виходячи із ретельних спостережень політичного життя італійських міст XVI ст., доходить висновку щодо принципової розбіжності політичного і морального світів. Н. Макіавеллі вперше відокремив політику від моралі, довів, що політика має свої специфічні закони і правила, що їй властивий особливий тип взаємовідносин з мораллю.

У найвідомішій праці «Державець» мислитель зазначав, що головною метою правителя має бути благо держави. Оскільки блага держави, зміцнення влади неможливо досягти лише високоморальними засобами, то правитель має діяти, незважаючи на жодні моральні міркування. Отже, головним принципом дій правителя під кутом зору моралі є цілковита безпринципність, але з політичного кута зору відсутність етичних міркувань у вчинках правителя обертається для нього збереженням влади й державної цілісності, а тому є найкращим політичним принципом.

Політична поведінка ґрунтується не на моралі, а на силі і вигоді.

Н. Макіавеллі розробив концепцію створення міцної державної влади. Провідною нормою цієї концепції політичного мистецтва став вислів «мета виправдовує засоби – керівний принцип політичної мудрості», – саме це висловлювання Н. Макіавеллі з часом перетворилося на кредо політичного аморалізму (макіавеллізму).

Макіавеллізм *– політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»; схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей.*

Політико-етичні погляди Н. Макіавеллі позначені переплетінням трьох основних ідей:

1. реалістичне виправдання «неминучого» аморалізму;

Аморалізм (аморальність) *– байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві; заперечення моралі, відмова від принципів сумління, честі, справедливості; виправдання жорстокості, підступності, обману.*

2. доведення того, що, з погляду практичної політики, вимоги раціональної доцільності, як правило, не розташовані у площині моральної аргументації (імморалізм);

Імморалізм *– заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі.*

3. надія на те, що з часом вибудується така держава, правителі якої гарантують громадянам свободу та справедливість.

Макіавеллівське розуміння співвідношення політики і моралі в подальшому неодноразово зазнавало критики від учених, письменників і самих політиків. Вона не завжди була справедливою, бо Н. Макіавеллі не розводив політику і мораль на всі часи і всі випадки життя. Обґрунтовуючи свої погляди, він виходив з моральної недосконалості тогочасного суспільства й необхідності застосування будь-яких засобів, передусім для об'єднання роздрібнених на той час італійських держав.

Мислитель стверджував, що немає ідеального державного ладу поза часом і простором, є лише лад, адекватний ситуації; немає незмінно досконалих і незмінно поганих методів управління людьми, є лише методи, які відповідають або не відповідають ситуації.

Отже, Н. Макіавеллі не заперечував цінності моралі: він зовсім не вважав, ніби політика приречена на те, щоб бути аморальною; вона є такою на практиці, подобається це чи ні.

2. Політико-етичні погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо

Епоха Нового часу характеризується глибокими змінами в духовній, економічній, політичній сферах. З'являється новий різновид християнства – протестантизм, етична доктрина якого у ряді пунктів суттєво відрізняється від учення католицької церкви.

Протестантизм *– один із найпоширеніших (після православ'я і католицизму) напрямів у християнстві, що сформувався в період Реформації XVI ст. (лютеранство, кальвінізм тощо) та внаслідок подальшого внутрішнього поділу утворив безліч самостійних сповідань і церков (адвентизм, баптизм, євангелізм тощо), які вбачали своєю метою повернення до ідеалів раннього християнства.*

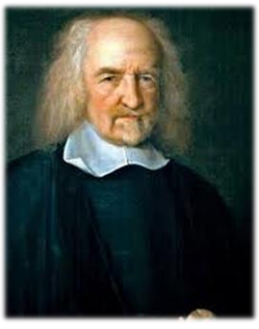
На думку ініціатора Реформації, християнського теолога М. Лютера, існують два світи – духовний, у якому панує Бог, і земний, де панує світська влада. Якби весь світ складався б зі справді віруючих, не було б потреби у панах, мечах і законах, але оскільки не всі люди справді віруючі, то Бог окрім

християнського ладу піддав усіх владі меча. Без цього світ перетворився б у пустелю. Більш того, М. Лютер вважав, що якщо світська влада і меч – служіння Богу, то і все, що допомагає владі діяти мечем, – теж служіння Богу. У питанні про співвідношення цілей та засобів його позиція є чіткою: «Я вважаю дозволеними будь-які засоби, тільки б вони вели до спасіння».

Влада, на думку М. Лютера, є немилосердною, вона є вимогливою, бо з неї спитається не за милості, а за потурання. У сфері природного права, яке визначає дії земної влади, слід керуватись категоріями доцільності й реальних інтересів, а не догматичними приписами церкви, – вважав М.Лютер. Уряд має панувати над усім народом, мусить бити, рубати голови, колесувати, щоб його боялись і щоб він міг тримати народ у покірності.

Але правителі не можуть розглядати свою владу як привілей чи власність. Вони зобов'язані керуватись в управлінні країною буквою закону і державними інтересами та розумінням, даним Богом. Лютер рішуче засуджував правителів, які шукають в управлінні наживу чи неробство. Всюди, у майстерні чи мануфактурі, лавці чи на полі, храмі чи на престолі, людина зобов'язана з усім напруженням своїх сил працею служити Богу, і якщо її справа йшла добре, вона могла сподіватись, що на ній спочила Божа благодать. Владарювання, таким чином, як і будь-яка інша діяльність людини на своєму місці, перетворювалось у релігійний обов'язок.

Протестантизм не тільки спростив обряди, але й морально підніс повсякденне життя людини, перетворив його на форму служіння Богу. В результаті протестантське учення про те, що Бог заздалегідь прирікає одних до спасіння, а інших до загибелі, породжувало не пасивність, як можна було очікувати, а активність індивіда: тільки успіх у справах може свідчити про його богообраність.

Теза про протистояння політики і моралі знайшла подальше обґрунтування в творах англійського мислителя **Томаса Гоббса** (1588-1679 рр.), який також вдало сполучав непересічний дар філософського дослідника політики з безпосередньою участю у державних справах. Т. Гоббс був секретарем лорда-канцлера Англії Ф. Бекона, отримав пропозицію Кромвеля зайняти посаду державного секретаря у його уряді, від якої, до речі, відмовився.

Моральна філософія Т. Гоббса поєднана з теорією держави. Згідно з вченням Т. Гоббса, природним станом людського суспільства є взаємоворожнеча, адже людина – егоїстична істота, яка керується законом самозбереження. «Війна всіх проти всіх» загрожує цьому закону. Саме тому люди у договірний спосіб утворюють державу («Левіафан»), яка своєю волею і примусом утримує громадян від агресивного суперництва, спрямовує їх до єдиної мети. Політико-етична теорія Т. Гоббса – це доктрина безпеки і самозбереження.

На думку Т. Гоббса, держава створює мораль подібно до того, як вона створює право. Отже, він надав державі значення вищого судді моральності:

«Тільки у державі існує загальний масштаб виміру доброчесності і пороків». Тим самим Т. Гоббс розчинив мораль у державництві, позбавив її найважливішої функції – бути автономним регулятором людських вчинків, здійснювати контроль над владою.

В творі «Про громадянина» Т. Гоббс відкидав положення Аристотеля про людину як істоту політичну (державну). На думку Т. Гоббса, людина за своєю природою – істота асоціальна, яка бажає відокремитися і не підтримувати зв'язки з іншими людьми. Тож має рацію не Аристотель, а Н. Макіавеллі, який проголошував, що за своєю природою людина не здатна до суспільного життя.

Тим самим Т.Гоббс акцентовано накреслив дві основні лінії в інтерпретації взаємин політики і моралі:

1) як принципову єдність (Аристотель);
2) як принципову розбіжність (Н. Макіавеллі).

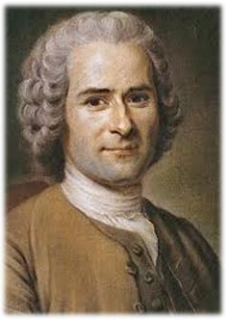

Інший англійський філософ – **Джон Локк** (1632-1704 рр.) розвивав протестантську етичну традицію, на відміну від Т. Гоббса, у гуманістичному руслі. Біографія Дж. Локка також позначена участю у практичній політиці (секретар лідера опозиційної королю партії «вігів» графа Шефтсбері).

На відміну від Т. Гоббса, вважав, що «природний стан» людей зовсім не є законом загального протиборства і соціального хаосу. Навпаки, від свого народження люди схильні до добра, є рівними і незалежними. Саме тому вони укладають суспільний договір, утворюють державні інститути і громадянське суспільство. Таким чином, згідно з Дж. Локком, благородна природа «істинної моралі» зумовлює можливість розумного державного устрою; етика є «практичною наукою», що являє спробу розробити правила людських дій, які забезпечать свободу і власність індивідів.

Таким чином, відбувається переосмислення двох питань:

1) про виникнення держави (а, отже, й політики);
2) про цілі держави: головними цілями держави стають цілі «забезпечення безпеки» (Т. Гоббс) та «захисту власності» (Дж. Локк).

Пріоритет морального начала в суспільному житті обстоював французький політичний мислитель **Жан-Жак Руссо** (1712-1778 рр.). Автор широко відомої праці «Про суспільний договір» також вважав, що людина за своєю природою схильна до добра і солідарності. Втім, цивілізація, що заснована на приватній власності, псує людські характери, знецінює громадянську відповідальність, порушує права людини. Ж.-Ж. Руссо доводив, що єдиною корективою існуючої соціальної нерівності – нерівності майнової і нерівності обов'язків – мають та повинні бути безумовна свобода, беззаперечна рівність юридичних прав. Саме тут, на його думку, ключ до розв'язання суперечності політики і моралі.

3. Категоричний імператив І. Канта

Найвизначнішою фігурою європейської філософської думки Нового часу став **Імануїл Кант** (1724-1804 рр.), який стверджував, що етика нічого не запозичує з інших наук про людину, а моральні принципи існували набагато раніше емпіричного знання про навколишній світ. Етика Канта системно розроблена у таких творах, як «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», а також у лекціях з етики.

І. Кант абсолютизував мораль. Згідно з його поглядами, людина є суб'єктом моральної свідомості. В своїй поведінці вона повинна керуватися вимогами морального закону – «категоричного імперативу».

Категоричний імператив *– фундаментальний моральний принцип, сформульований І. Кантом як безумовний, загально обов'язковий та універсальний моральний закон, вимогами якого повинна керуватися людина у своїй поведінці; вищий принцип етики, який вважається категоричним тому, що є обов'язковим і не обґрунтовується.*

На думку Канта, в моральних законах задається абсолютна межа людини, та першооснова, яку не можна переступити, не втративши людської гідності. Мораль – це підвалина суспільного договору, на ґрунті якого виникає держава.

І. Кант одним із перших проголосив ідею всезагального миру. Він відштовхувався не від політичних механізмів, а від моральних уявлень. Вважав, що моральне стає корисним і політично. Без моралі політика не може бути реалізована.

Згідно з вченням І. Канта, людина постійно перебуває в суперечливому стані між вимогами необхідності (суспільство, політика) і вимогами свободи (моральність). Внутрішня свобода людини не потребує зовнішніх впливів з боку держави. Навпаки, в тій мірі, в якій існуючий правопорядок відповідає автономії людської свободи, він є виправданим, виступає соціальним простором моральності. А взагалі, вважав І. Кант, моральне переконання не має ніякого відношення до будь-якої доцільності.

У своїй поведінці людина повинна керуватися «чистими» моральними мотивами (обов'язок заради обов'язку, «голос сумління»), а не міркуваннями практичної потреби. В цьому полягає найхарактерніша відмінність моралі від права, адже останнє застосовує заради забезпечення і відновлення справедливості примусові засоби.

Оцінюючи форми політичного правління (деспотичні, автократичні, демократичні й республіканські), І. Кант віддає перевагу автократії у вигляді абсолютної монархії за умов наявності «короля з великим злетом душі, котрий вміє загнуздати себе справедливістю». В цьому баченні «гарного правителя» І. Кант близький до платонівського державця-філософа.

4. Гегелівське розуміння політичної етики

Іншим був підхід до проблеми взаємодії політики і моралі **Георга Гегеля** (1770-1831 рр.). Його вчення про співвідношення політики і моралі досить суперечливе.

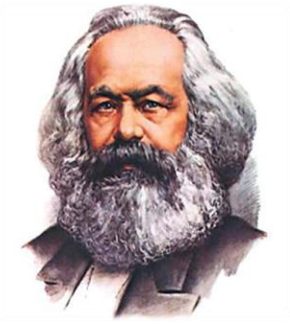
- З одного боку, він ототожнює політичну дійсність і моральність, адже «те, що дійсне, те розумне».
- З іншого боку, на місце моральної доброчинності Г. Гегель ставить санкціоновану державою «добропорядність».

Г. Гегель розмежовував «мораль» (формується у людини від народження) і «моральність» (санкціонується державою). Сильна сторона гегелівського розуміння взаємин політичних і моральних відносин у тому, що він прагнув, на відміну від І. Канта, дослідити конкретні соціальні форми, в яких відбувається моральна діяльність людини, її контакти з державою (сім'я, корпорація, громадянське суспільство).

5. Класова етика марксизму

За етикою макіавеллізму, найвищою цінністю є держава, яка переважає цінності окремої людини. Аналогічний підхід продемонстрували й марксисти, які зробили вагомий внесок в осмислення діалектики політики і моралі. Такі твори К. Маркса, як «Економічно-філософські рукописи 1844 року», «Німецька ідеологія», «Капітал» перебувають в одному ряді з творами Платона, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Роулза, Ю. Габермаса та ін.

Марксизм *– філософське, політичне та економічне вчення, розроблене К. Марксом і Ф. Енгельсом з метою перетворення суспільства і його переходу на нову модель суспільних відносин – комунізм.*

Прихильник соціального матеріалізму і діалектики **Карл Маркс** (1818-1883 рр.) прагнув з'ясувати суспільні підвалини політичних та моральних поглядів, викрити причини соціально-політичного та морального відчуження людей.

Матеріалізм *– протилежний ідеалізму напрям у філософії, який виходить з того, що буття є первинним, а свідомість, мислення – вторинними, похідними, що світ є матеріальним і пізнаваним.*

Діалектика *(з грец. διαλεκτική – мистецтво сперечатись, міркувати) – вчення про універсальні зв'язки буття та розвиток, теоретична і методологічна основа пізнання та діяльності, одна з найдавніших наук про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і свідомості.*

Не можна говорити про етику К. Маркса в тому ж сенсі, в якому ми говоримо про етику Епікура чи Канта. Маркс взагалі не створював теорії моралі. Маркс пропонує критику моралі. Він вважає, що мораль не відбиває, а спотворює і прикриває дійсне положення речей. Вона підмінює дійсне рішення проблем

ілюзією їх рішення, являє собою втілене безсилля (К. Маркс: мораль – це «безсилля, звернене в дію»).

Маркс згодний із усією попередньою етичною думкою у тому, що світ дійсно недосконалий, поганий. Але він не розглядає світ як зовнішню стосовно людини реальність. К. Маркс розуміє буття як суспільну практику. Це – основне положення його філософії. Воно визначило і його погляди на мораль.

Отже, буття – це суспільна практика, тому його можливо перетворити по людських мірках. Можна створити моральне буття. Моралі не слід замикатися областю пізнання внутрішніх мотивів, індивідуального досвіду. Сам реальний світ може бути досконалим, принципово дружнім стосовно людини.

В «Німецькій ідеології» К. Маркс і Ф. Енгельс виявляють своє принципове відношення до етики Канта: «Кант заспокоївся на одній лише добрій волі… і переніс здійснення цієї доброї волі… у потойбічний світ ...». Отже, Кант критикується не за ідею доброї волі (вона, як і весь морально-гуманістичний пафос попередньої філософії, приймається К. Марксом і Ф. Енгельсом), а за те, що він зупинився на ній, не побачив можливості її здійснення в реальному світі.

Принциповими відмінностями марксизму від класичної етики є те, що він:

- переводить загально гуманістичний моральний ідеал у практичну проєкцію, прагне повернути мораль з туманних висот суспільної свідомості на твердий ґрунт суспільного буття;
- вважає можливим реальне здійснення морального ідеалу в процесі історичного розвитку.

Отже, марксизм є схожим з класичною етикою в розумінні морального ідеалу, але розходиться з нею в розумінні шляхів його здійснення.

Ідею моральної переробки дійсності К. Маркс втілив у вченні про комунізм. Пізніше В. Ленін (1870-1924 рр.) визначив комунізм як асоціацію, «в якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх» – це й є класичний моральний ідеал, але сформульований не як індивідуальне завдання, а як програма історичних перетворень.

Реалізація місії перетворення суспільного буття на моральних засадах покладається у марксизмі на пролетаріат – клас, якому немає що втрачати, крім своїх ланцюгів, і який внаслідок свого становища налаштований найбільш радикально проти існуючого ладу. Але тут К. Марксу треба було розв’язати проблему: як недосконалі люди можуть побудувати досконале суспільство, або, висловлюючись словами самого К. Маркса, як виховати самого вихователя. Звичаї пролетаріату, рівень його інтелектуального розвитку, духовні можливості, фізичний стан, – ніщо не давало підстав для висновків про визначальну роль пролетаріату в історії.

К. Маркс це добре розумів: в його роботах є багато свідчень убогого безпросвітного існування пролетаріату. Але тим не менше він вважав, що коли справа дійде до революції, разом з обставинами зміняться також і люди, пролетаріат із класу «в собі» стане класом «для себе», очиститься від усієї «мерзенності старого ладу». Словом, відбудеться якесь чудове перетворення. На думку Маркса, комунізм перетворюється з утопії в науку саме завдяки вченню

про пролетаріат. Але саме це вчення виявилося, мабуть, самим утопічним у всьому марксизмі.

Утопізм *(від грец. u – не і topos – місце; місце, якого немає) – термін для позначення будь-якої системи політичних ідей, що змальовує або захищає ідеал суспільства, в якому будуть досягнуті загальні мир і щастя, а його члени житимуть у довершених умовах.*

Отже, К. Маркс абсолютизував моральні якості пролетаріату, перебільшував значення в політиці революційного насильства.

Мораль згідно з поглядами марксизму спрямована на збереження суспільства або класу як єдиного цілого та на підтримання певного соціального порядку. При цьому єдність суспільства чи класу завжди є результатом певного обмеження свободи особи; абсолютна свобода людини означала б знищення моралі.

Реальна моральна свобода існує у суспільстві лише як усвідомлення моральної необхідності та можливість діяти відповідно до цієї необхідності. Чим більше інтереси особи відповідають інтересам суспільства, тим менше їй треба обмежувати себе щодо вимог суспільства, а, отже, тим більш вільною є особа.

За умов соціалізму долається одвічний антагонізм між особою і суспільством, здійснюється не лише політична, а й моральна єдність усього народу. При цьому, однак, визнається, що це не означає взагалі зникнення суперечностей між будь-якими інтересами особи та інтересами суспільства.

Вразливі пункти марксистської концепції політики (на думку французького історика і політолога Раймона Арона):

- ✓ теза щодо «вторинності» політики, редукція її до економічного ладу,
- ✓ абсолютизація «класової свідомості»,
- ✓ утопізм в сподіванні на повне подолання політичних конфліктів, соціо-моральних антагонізмів та суперечностей.

Радикальним чином завершує марксистську теорію моралі **Лев Троцький** (1879-1940 рр.), квінтесенцією етичної концепції якого є стаття «Їх мораль і наша». В ній межа, що відокремлює добро від зла, збігається з лініями класового поділу сучасного суспільства. Л. Троцький обґрунтовує неможливість застосування однакових моральних критеріїв до дій революціонерів і реакціонерів, до «нас» і «них» («нам» дозволено робити те, що «їм» категорично заборонено). Він стверджує, що ідея вічної, універсальної моралі не може бути зрозумілою і прийнятною у рамках матеріалістичного розуміння історії, бо людина як істота кінцева й відносна не може стати джерелом вічного й абсолютного. Він вважає таку ідею ілюзією, яка переходить у свідому оману.

На думку Троцького, людська свідомість і поведінка можуть бути зрозумілі лише як класово зумовлені. Мораль для нього є лише однією з ідеологічних функцій класової боротьби. Троцький рішуче відкидає надкласову мораль.

Класова боротьба *– одне з ключових понять марксизму; неминуча боротьба між великими групами людей – класами, інтереси яких несумісні або суперечні; головний зміст і рушійна сила історії всіх антагоністичних класових суспільств.*

Троцький переконливо вибудовує логіку своєї етичної концепції на основі соціально-історичного утилітаризму.

Утилітаризм *– ідеалістичне вчення, в основі якого лежить оцінювання предметів і явищ з точки зору їх корисності; утилітаризм в етиці вважає корисність основою моральності.*

Тому Л. Троцький не вбачає нічого аморального у принципі «мета виправдовує засоби». Засоби, на його думку, є автономними, вони не залежні від цілей настільки, що одні й ті ж засоби можуть застосовуватись для досягнення різних цілей. Власне, все залежить від останніх. Вони можуть все виправдати, так само як можуть усе дискредитувати. Навіть найбільш піднесена моральна проповідь стає низькою брехнею, якщо стає на службу реакційним цілям.

І тут виникає основне питання: як відрізнити добрі цілі від хибних, поганих? Троцький вважає, що мета має бути виправданою. Він пише: «Мета виправдана, якщо вона веде до підвищення влади людини над природою та до знищення влади людини над людиною. Оскільки досягнути цієї мети можна лише революційним шляхом, то визвольна мораль пролетаріату має революційний характер». Такі засоби, як брехня і насильство, Троцький вважає допустимими «за відомих умов», але не дає відповіді на питання про те, які це умови.

Виправдання цілей у Троцького забезпечується співвіднесеністю із завданням визволення людства, що є для нього моральною ціллю, але він розглядає це завдання як конкретне, таке, що реалізується в часі. Поставивши питання про виправдання цілей, він так і не дає на нього ясної відповіді, вважаючи, що це треба вирішувати конкретно в кожному випадку. Він робить концептуальний висновок: «Питання революційної моралі зливаються з питаннями революційної стратегії і тактики». В іншому місці він зазначає, що «моральна оцінка разом з політичною випливає з внутрішніх потреб боротьби». Таким чином він фактично зводить мораль до політики. Звідси стає зрозумілою теза про те, що в «революційного марксиста не може бути суперечності між особистою мораллю та інтересами партії». Політичний примус він підносить до рівня морального переконання.

Отже, марксисти протиставили універсальним гуманістичним цінностям «класову мораль». Мораль, зведена до рівня елемента ідеології, мала служити політичним цілям за тим же макіавеллівським принципом: мета виправдовує засоби. Більше того, ідеологія набула універсального характеру, підкоривши політику, витіснивши зі сфери дослідження не тільки мораль, а й чимало інших чинників, що не відповідали ідеологічним настановам комуністичної доктрини.

Таким чином, порівняно з епохою Середньовіччя, етичні пошуки мислителів Нового часу відрізняються більшою різнобарвністю, багатоплановістю, що дозволило створити певне теоретичне підґрунтя для

моральної філософії наступних століть. Слід підкреслити, що саме в Новий час етика набула глибокого гуманістичного пафосу, який зберігся до нашого часу і став її відмінною рисою.

Питання для самоконтролю:

1. У чому головна відмінність поглядів Н. Макіавеллі на взаємодію політики й моралі від поглядів античних мислителів?
2. Розкрийте сутність розробленої Н. Макіавеллі концепції створення міцної державної влади.
3. Які риси мусить поєднувати в собі правитель, за Н. Макіавеллі?
4. Чи мали політико-етичні погляди Н. Макіавеллі особистісно-історичне підґрунтя?
5. У чому полягає основна сутність «політики макіавеллізму»?
6. В якій праці Н. Макіавеллі розглядає проблеми співвідношення моралі та політики?
7. Який переворот здійснив Н. Макіавеллі в етиці й політичній свідомості?
8. Чим етична доктрина протестантизму суттєво відрізнялася від учення католицької церкви?
9. Чому політико-етичну теорію Т. Гоббса називають доктриною безпеки й самозбереження?
10. Чи підтримував Т. Гоббс погляди Аристотеля стосовно соціально-політичної природи людини?
11. У чому полягає гуманістичний характер етичних поглядів Дж. Локка?
12. Чим принципово відрізняються політико-етичні концепції Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо?
13. Розкрийте сутність поняття «категоричний імператив» (за І. Кантом).
14. У чому І. Кант бачив найхарактернішу відмінність моралі від права?
15. Розкрийте сутність понять «мораль» і «моральність» (за Г. Гегелем).
16. У чому полягає суперечливий характер політико-етичного вчення Г. Гегеля?
17. Чи можливе реальне здійснення морального ідеалу в процесі історичного розвитку, за К. Марксом?
18. Чому вчення К. Маркса про пролетаріат носить утопічний характер?
19. Як марксистська етика ставиться до ідеї абсолютної свободи людини?
20. Яким було ставлення Л. Троцького до ідеї вічної, універсальної моралі?
21. Чи підтримував Л. Троцький принцип «Мета виправдовує засоби»?
22. Як пов’язуються між собою поняття «мораль», «ідеологія» і «класова боротьба», згідно етики марксизму?

Питання для дискусії:

1. Макіавеллівське розуміння співвідношення політики і моралі в подальшому неодноразово зазнавало критики від учених, письменників та політиків. За що саме критикували вченого? Чи вважаєте Ви цю критику справедливою?
2. На Вашу думку, чи вважав Н. Макіавеллі, що політика приречена на те, щоб бути аморальною?

3. Висловіть своє ставлення до застосування в політиці висловленого Н. Макіавеллі принципу: «Мета виправдовує засоби».
4. З яких питань Ви посперечалися б із Н. Макіавеллі?
5. І. Кант стверджував, що моральні переконання не мають жодного відношення до будь-якої доцільності. Поясніть думку вченого. Чи згодні Ви з такою позицією?
6. Політико-етичні погляди К. Маркса зазнавали неодноразової критики. Чи вважаєте Ви цю критику справедливою? Відповідь обґрунтуйте.

Практичні завдання:

1. Ознайомтесь із працею Н. Макіавеллі «Державець». Знайдіть цитати, які підтверджують позицію автора щодо розбіжності між політикою та мораллю. Подумайте, з яких питань Ви посперечалися б із Н. Макіавеллі?
2. Прочитайте статтю Л. Троцького «Їх мораль і наша». Складіть короткий конспект. Поміркуйте над наслідками втілення у суспільну практику етичних ідей автора.
3. Розробіть презентацію або створіть інфографіку за темою одного з питань лекції.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Під «макіавеллізмом» сьогодні розуміють:
а) політичну поведінку, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей;
б) заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі;
в) особливу мораль, яка стосується лише осіб, зайнятих у політичній діяльності;
г) байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві.

2. Імморалізм – це:
а) політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»;
б) заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі;
в) схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей;
г) байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві.

3. На формування політико-етичних поглядів Нового часу значно вплинула етична концепція:
а) буддизму;
б) протестантизму;
в) католицтва;
г) ісламу.

4. «Категоричний імператив» І. Канта – це:
а) природний закон;

б) моральний закон;
в) юридичний закон;
г) закон Божий.

5. Відмінною рисою марксистської етики є абсолютизація:
а) загальнолюдської моралі;
б) індивідуальної моралі;
в) національної моралі;
г) класової моралі.

ТЕМА 4. РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ У XX-XXI СТ.

Мета: ознайомитися із розвитком політичної етики XX-XXI ст., охарактеризувати політико-етичні погляди мислителів даного періоду, визначити сучасні тенденції й перспективи розвитку політичної етики, розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Розвиток політико-етичних ідей на Заході у XX ст.
2. Політична етика за радянських часів.
3. Сучасні тенденції і перспективи розвитку політичної етики.

Ключові поняття: *антиномія, глобалізація, нігілізм, номенклатура, прикладна етика.*

1. Розвиток політико-етичних ідей на Заході у XX ст.

Німецький соціолог **Макс Вебер** (1864-1920 рр.) прагнув обґрунтувати тезу про повну розбіжність політики і моралі (на цій підставі його називали «новим Макіавеллі»).

У праці «Політика як покликання і професія» М. Вебер:

1) відзначає антиномію принципів абсолютної етики («не вбий», «не кажи неправди») і вимог раціональної політичної доцільності (використання насильства і засобів примусу);

Антиномія *– суперечність між двома положеннями, що визнаються однаково вірними; суперечність двох законів.*

2) пропонує розв'язати цю суперечність за рахунок розмежування «моралі відповідальності» (Н. Макіавеллі) та «моралі переконання» (І. Кант).

М. Вебер розрізняв:

- <u>етику відповідальності</u>, яка виростає з розуміння складності моральної ситуації у сфері дії політики. Справа в тому, що політика нерідко поєднана з примусом і насильством, моральні наслідки яких заздалегідь неможливо передбачати. Незважаючи на те, що з морального погляду примус завжди

оцінюється негативно, політик усе одно вдається до нього для забезпечення собі підтримки людей, використовуючи їхнє прагнення до визнання, влади, привілеїв. Проте, якщо справді політика – це справа людей з брудними руками, то готовність «забруднити» їх часто є відображенням справжнього почуття відповідальності за долю тих, кого стосуються наслідки цієї політики;

- етику переконань, яка будується на принципі збереження моральної чистоти ціною принесення їй у жертву всіх реальностей, що суперечать доктрині, відмови від малих справ, здатних якось поліпшити становище людей тощо. Прихильники етичних переконань, намагаючись зберегти моральну чистоту, утримуються від дій політичного характеру. М. Вебер зазначав, що моральна екзальтація робить політика потенційним учасником будь-яких релігійних рухів, оскільки позбавляє здатності впливати на реальні суспільні і політичні події.

Послідовники М. Вебера: Т. Парсонс, Н. Луман, Ю. Габермас, В. Парето, Г. Моска, Ф. фон Хайєк та ін.

Однак в цілому в новітній політико-етичній думці домінує позиція тих, хто визнає важливість і навіть первинність моральних критеріїв, оцінок та чинників політичної діяльності суспільства:

- ✓ набули «другого дихання» неогуманістичні ідеї «облагородження» політики мораллю (А. Швейцер, А. Ейнштейн, М. Ганді),
- ✓ розроблено ідеї пріоритету моральних цінностей у суспільно-політичному житті (Е. Фромм, Дж. Хакслі).

Друга половина XX ст. позначилася появою цілої низки праць відомих західних теоретиків політики, в яких були запропоновані нові підходи до розв'язання питання щодо можливості поєднання політики з моральними вимогами. Чільне місце серед цих праць посідають ідеї «практичної філософії», які формулюють правила «публічної», морально визначеної політики.

Серед інноваційних підходів, що пропонують сучасні теоретики політичної науки, слід назвати наступні:

- «реальний прагматизм» (Д. Белл, Ф. Франкен);
- плюралізм і толерантність як методи етико-політичної практики (О. Хеффе);
- поєднання герменевтики, етики і політики (П. Рікьор);
- теорію «легітимної держави» (Х. Карраседо);
- теорію «справедливої держави» (Дж. Роулз).

Отже, етична думка XX ст. являє собою досить строкату картину. Спираючись на досягнення своїх попередників, вона розглядає вічні проблеми людини з різних світоглядних позицій, використовуючи досягнення таких наук, як психологія, генетика, соціологія, історія та ін.

2. Політична етика за радянських часів

Політична етика за радянських часів базувалася на етиці партійної номенклатури, яка нагнітала ідеологічний психоз, пов’язаний з так званою

класовою боротьбою, протистоянням двох політичних систем, «ідеологічними диверсіями загниваючого капіталізму проти прогресивного світу».

Номенклатура *– коло посадових осіб, призначення або затвердження яких належить до компетенції якого-небудь вищого органу; панівна партійна еліта в СРСР та інших соціалістичних країнах, що цілком контролювала всі сфери життя суспільства.*

КПРС виробила внутрішню партійну етику, засновану на регламентаційних принципах. Наприклад, у Ленінграді часів Андрія Жданова (1934-1945 рр.), крім статутних норм, існували різноманітні етичні кодекси поведінки членів партії, згідно з якими їм заборонялося купувати дорогі речі й нерухомість, працівник партапарату не мав права ходити до ресторану тощо.

Друга світова війна значно змінила суспільну свідомість і водночас вплинула на політичну етику. Реалізацію тогочасних ідеалів щиро пов’язували з особистістю Й. Сталіна, а потім М. Хрущова. Проте викриття культу особи Сталіна, певна трансформація політичного режиму в бік демократизму істотно не розхитали основ політичної етики тоталітарного суспільства.

З іншого боку, за часів Хрущова з’явилися нові елементи у політичній етиці: так, сам Хрущов втручався в карні процеси; за період його перебування при владі у Кримінальному кодексі СРСР з’явилося багато статей, що передбачали страту.

У судово-правовій практиці 1960-70-х рр. намітилася й інша небезпека – утопічне уявлення про безпосередню близькість комунізму. Побудована на марксистських ідеях радянська етика стверджувала, що моральна єдність соціалістичного суспільства проявляється, перш за все, у всенародному визнанні комуністичного морального ідеалу.

Зміст комуністичного морального ідеалу: мир, праця, свобода, рівність, братерство, щастя людей. Вважалося, що в процесі побудови соціалізму і переходу до комунізму все більше буде зростати роль моральних начал у житті суспільства, розшириться сфера дії морального чинника, і зменшиться значення адміністративного регулювання відносин між людьми.

Своєрідне «практичне» втілення марксистська теорія моралі знайшла у сформульованому в прийнятій XXII з'їздом (1961 р.) Програмі КПРС «Моральному кодексі будівника комунізму», серед «заповідей» якого були такі:

- ✓ відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму;
- ✓ добросовісна праця на благо суспільства: хто не працює, той не їсть;
- ✓ турбота кожного про збереження і примноження суспільного надбання;
- ✓ високе усвідомлення суспільного обов'язку; нетерпимість до порушень суспільних інтересів;
- ✓ колективізм і товариська взаємодопомога: кожен за всіх, всі за одного;
- ✓ гуманні відносини і взаємна повага між людьми: людина людині – друг, товариш і брат;
- ✓ чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у громадському й особистому житті;

- ✓ взаємна повага у родині, турбота про виховання дітей;
- ✓ непримиримість до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства;
- ✓ дружба і братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної та расової неприязні;
- ✓ непримиренність до ворогів комунізму, справи миру і свободи народів;
- ✓ братерська солідарність з трудящими усіх країн, з усіма народами.

Мета комуністичної моралі:

- всебічний і гармонійний розвиток особистості;
- «виховання нової людини, яка гармонійно поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість».

Уявлення про безпосередню близькість комунізму, що проникло в багато програмних документів тих років, давало підстави припускати, що суспільство впритул підійшло до періоду «відмирання права» і цей процес можна форсувати шляхом заміни судового покарання морально-виховними санкціями партійних і громадських організацій. Так, значного поширення набула практика передачі обвинувачуваного «на поруки трудовому колективу»; було встановлене правило, згідно з яким деякі справи, що не становили «серйозної суспільної небезпеки», взагалі не передавалися до суду; злочинці, які мали «високі зв'язки», потрапляли під захист так званого «телефонного права».

Етичний і правовий нігілізм радянських часів істотно деформував і мову.

Нігілізм *(від лат. nihil – ніщо) – світоглядна позиція, що виражається в запереченні осмисленості людського існування, значущості загальноприйнятих моральних і культурних цінностей; невизнання будь-яких авторитетів.*

Так, слово «буржуазне» поєднувалось із словом «право» як негативний епітет; негативне значення мали й такі поняття, як «парламентаризм», «юридична особа», «формальна рівність». Навіть слово «особистість» набуло негативного відтінку, а слово «маса» набуло величезної значущості: воно зрослося із словами «народна», «трудова», «революційна» і практично втратило споконвічне закладений у нього соціально-критичний зміст. Кожен, хто в 1960-х рр. виявляв національний патріотизм, активність у суспільному житті, був підданий репресіям. Посилився ідеологічний наступ проти «ідеалізації минулого українського народу». Вважалося неетичним вживання епітетів «український», «козацький», словосполучення «Запорозька Січ» тощо.

Після падіння влади КПРС номенклатура все ще залишалася головним носієм етико-політичної свідомості. З цього погляду «оксамитові» безкровні революції, що в багатьох постсоціалістичних країнах зберегли партійні еліти при владі, забезпечили певну спадкоємність у сфері політичної етики.

3. Сучасні тенденції і перспективи розвитку політичної етики

Кінець XX ст. в європейській етиці характеризується переходом до низки прикладних етик.

Прикладна етика *– напрям професійної етики, що вивчає практичні моральні проблеми (аборти, евтаназію, смертну кару, штучне запліднення, використання атомної енергії тощо), займається колізіями у конкретних сферах суспільної практики (бізнесі, біології, науці, політиці тощо).*

Особливої гостроти і складності на початку ІІІ тисячоліття набувають глобальні загальнопланетарні проблеми. Це проблеми виживання, збереження життя на Землі, безпеки, трансформації розвитку (подальшого поступу людської культури).

Глобалізація *(від англ. globalization) – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, основними наслідками якого є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, а також зближення культур різних країн, світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів.*

До **загальнопланетарних (глобальних) проблем** дослідники сьогодні відносять:

- ✓ проблеми вичерпання енергоресурсів, невідновність таких з них, як нафта, газ, вугілля;
- ✓ забруднення викидами виробництва навколишнього середовища, атмосфери та космосу;
- ✓ знищення біосфери, лісів, запустіння і деградація ґрунтів;
- ✓ виснаження водних ресурсів;
- ✓ зростання населення Землі (прогноз на 2050 р. – 9,2 мільярдів);
- ✓ криза моралі.

Чи не найголовнішими у цьому переліку є моральні аспекти глобальних проблем сучасної цивілізації. Сьогодні постає питання саме морального аспекту: чи для того людина виділилась з природи, щоб, озброївшись мисленням і мовою, свідомістю, засобами комунікації, а сьогодні й сучасними інформаційними технологіями, вона стала жорстоким споживачем природи? Споживацькі інтереси протягом тисячоліть закріпили у свідомості людської особистості, в її моралі агресивну домінанту, яка стає основою поведінки як по відношенню до себе, так і щодо близьких, всього людства і природи. Напруженість у конфлікті «техносфера – біосфера» посилюється і стимулюється конфліктом у системі «людина – мораль».

Коли товаром стають моральні принципи, система безпеки і розвитку у людини не спрацьовує, вона гальмує. А саме безпека є найвищою моральною цінністю сучасності:

- фізична безпека гарантує життя кожній особі;
- економічна безпека є гарантією добробуту кожного і життя на планеті;
- політична безпека гарантує свободу і незалежність людині, державі, планеті у Всесвіті;

- правова безпека гарантує життя за законами, справедливість, рівність усіх.

У багатьох дослідженнях з питань політичної етики має місце істотна недооцінка процесів глобалізації і переоцінка ролі держави й суспільної моралі. Жодна теоретична модель не здатна охопити всі тенденції розвитку політичної етики в силу обмеженості предмета, що говорить, насамперед, про необхідність розширення кола питань, які необхідно піддати аналізу з метою більш повного дослідження проблем розвитку політичної етики. А це безпосередньо пов'язано із розгортанням нових практично орієнтованих міждисциплінарних досліджень із зазначеної проблематики.

Отже, необхідність моральних вимірів політики продиктована обставинами глобального порядку. Серед перспективних напрямків подальших досліджень із морально-політичної проблематики слід виділити наступні:

1) удосконалення теоретичних підходів, орієнтованих на практичну політичну діяльність і здатних описувати тенденції розвитку політики й моралі на сучасному етапі;
2) відновлення культурного потенціалу, ціннісних орієнтацій українського суспільства, збереження і зміцнення державності й суспільної моралі через усвідомлену політичну діяльність;
3) розвиток політичної освіти, формування правил «морального кодексу політика» і створення сучасної системи підготовки молодих політиків.

Питання для самоконтролю:

1. На підставі чого М. Вебера називають «новим Макіавеллі»?
2. Чи вважав М. Вебер, що будь-яка участь у політиці є аморальною справою?
3. Що таке антиномія? Яку політико-етичну антиномію сформулював М. Вебер?
4. Розкрийте сутність понять «етика відповідальності» й «етика переконання».
5. Які нові елементи з’явилися в політичній етиці радянського суспільства в 1960-х рр.? Чим це обумовлено?
6. Розкрийте зміст комуністичного морального ідеалу.
7. Що проголошувалось метою комуністичної моралі?
8. Назвіть та прокоментуйте основні положення «Морального кодексу будівника комунізму». Чи є вони актуальними сьогодні?
9. Охарактеризуйте наслідки етично-правового нігілізму радянських часів.
10. Назвіть основні сучасні тенденції розвитку політичної етики.
11. Що таке прикладна етика?
12. Як глобалізація впливає на розвиток політичної етики?
13. У чому полягають моральні аспекти глобальних проблем сучасної цивілізації?
14. Визначте та охарактеризуйте перспективні напрямки розвитку політичної етики.

Питання для дискусії:

1. М. Вебер зазначав, що моральна екзальтація робить політика потенційним учасником будь-яких релігійних рухів, оскільки позбавляє здатності впливати на реальні суспільні і політичні події. Чи згодні Ви з думкою вченого?
2. Після падіння комуністичних режимів критиці було піддано й радянську мораль. На Вашу думку, чи повністю вона втратила актуальність?
3. Чи згодні Ви з твердженням, що етичні критерії оцінки політика набувають сьогодні вирішального значення? Яким, на Ваш погляд, має бути моральне обличчя сучасного політика?

Практичні завдання:

1. Поміркуйте, які проблеми політичної етики будуть найбільш актуальними в найближчому майбутньому та запропонуйте заходи, за допомогою яких можна запобігти загостренню морально-етичних проблем.
2. Розробіть прогноз розвитку політичної етики в XXI ст.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. М. Вебер обґрунтував тезу про:
   а) пріоритет морального начала в політиці;
   б) єдність політики й моралі;
   в) розчинення моралі у політиці;
   г) повну розбіжність політики й моралі;

2. Автором теорії «справедливої держави» є:
   а) Х. Карраседо;
   б) П. Рікьор;
   в) Дж. Роулз;
   г) В. Парето.

3. До цінностей комуністичного морального ідеалу не належала:
   а) свобода;
   б) рівність;
   в) власність;
   г) праця.

4. Хто з теоретиків XX ст. визнавав важливість і первинність моральних чинників політичної діяльності?
   а) М. Вебер;
   б) Г. Моска;
   в) Ф. фон Хайєк;
   г) Б. Сутор.

5. «Виховання нової людини, яка гармонійно поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість», проголошувалось метою:
   а) загальнолюдської моралі;

б) національної моралі;
в) християнської моралі;
г) комуністичної моралі.

ТЕМА 5. ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ ТА МОРАЛІ

Мета: виділити історичні стадії тлумачення співвідношення політики й моралі; визначити спільні й відмінні риси політики й моралі; охарактеризувати сутність та варіанти розв'язання моральної дилеми в політиці; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Теоретичні підходи до проблеми поєднання політики та моралі.
2. Сучасне розуміння спільних рис і відмінностей політики й моралі як регуляторів суспільного життя.
3. Типологія взаємодії політики і моралі.
4. Моральна дилема в політиці.

Ключові поняття: *аморальна політика, дилема, етизація політики, моралізм, моральна політика, політичний реалізм, реалізм, цинізм.*

1. Теоретичні підходи до проблеми поєднання політики та моралі

В історії філософської та політичної думки склалися два основні підходи до вирішення питання про взаємозв'язок політики та моралі.

1. Представники «аристотелівського» напрямку (Аристотель, І. Кант, Е. Фромм, Дж. Хакслі, М. Ганді та ін.) вважають, що політика повинна бути моральною, політика і мораль є нероздільними. Поступово у свідомості політиків, учених та ідеологів народилось розуміння нерозривного зв'язку між політикою і мораллю, який, однак, не означав їх повного злиття, як це було в давньогрецькій політичній філософії.
2. Представники «макіавеллівського» напрямку (Н. Макіавеллі, Г. Гегель, Ф. Ніцше, М. Вебер, Г. Моска та ін.) виключають мораль із політики. Н. Макіавеллі у праці «Державець» зробив висновок про те, що правителі у своїй практичній діяльності керуються не нормами моралі, а міркуваннями політичної доцільності. Сьогодні термін «макіавеллізм» застосовується на позначення аморальної політики.

Н. Макіавеллі зачепив гостру тему, бо не було і не буде жодного політика, якому б не довелося вибирати між етичними принципами та практичною доцільністю.

Підсумовуючи здійснений у попередніх темах екскурс в історію проблеми, зазначимо, що питання про взаємини політики і моралі не має і не може мати однозначного розв'язання. Адже людина – головна дійова особа політичного

життя – є водночас і політичним громадянином, і вільною моральною особистістю. Відповідно, її погляди, почуття, вчинки визначаються як політичними, так і етичними мотивами. Зазначена амбівалентність політичної людини унеможливлює теоретичну абсолютизацію тих чи інших чинників, відповідну інтерпретацію взаємин політики і моралі.

Запобігати крайнощам однобічності у поясненні діалектики політики і моралі, розумінні їх значення для суспільства допомагає знання сутності чинників суспільного життя, їх функціонального призначення.

2. Сучасне розуміння спільних рис і відмінностей політики й моралі як регуляторів суспільного життя

Політика і мораль – вічні союзники і супротивники, регулятори суспільного життя, між якими існують як єдність, так і відмінність.

Таблиця 1. Спільні риси моралі і політики

Мораль	Політика
форми суспільної свідомості й практики, які за своєю соціальною генезою та природою здатні до взаємодії	
мають спільне призначення: кожна у свій спосіб навчає людей спілкуватися заради забезпечення їхніх прагнень до блага; збігаються в головному – узгоджувати інтереси людей, сприяти нормальному функціонуванню суспільства	
виникли як об'єктивно необхідні й споріднені регулятори суспільного життя, у процесі свого розвитку стали самостійними інститутами, почали діяти за власними законами	
визначають норми і принципи поведінки соціальних суб'єктів, які спрямовані на забезпечення цілісності суспільства. Тобто обидві спрямовані на забезпечення цілісності суспільства, але забезпечують її по-різному	

Таблиця 2. Відмінні риси моралі і політики

Мораль	Політика
покликана здійснювати духовне морально-психологічне єднання суспільства	сприяє утворенню мережі соціальних зв’язків людини, суспільних груп, громадянського суспільства з державою
значно давніша, ніж політика	молодша за мораль
суб'єкт – вселюдська спільнота, рід людський (загальнолюдська мораль) або окремий індивід (індивідуальна мораль)	суб'єкт – великі соціальні спільноти (соціальна група, партія, держава). Політику не можна робити одноосібно, будь-який політичний лідер у своїй діяльності уособлює свій електорат, певну спільноту

мета – узгодження інтересів на основі норм і принципів, які існують у свідомості людей	мета – досягнення і збереження влади, спирається на закони
існує у соціумі як природна й необхідна атмосфера, яку утворюють високоморальні особистості ефектом власної присутності у світі; моральний вплив чиниться позаінституційно	здійснюється за допомогою спеціальних інститутів та організацій, прагне до інституціоналізації
демонструє свободу людського духу, право вибору	вимоги політики є обов'язковими через те, що вона спирається на необхідні закони
характерна підвищеність оцінок, «потойбічність», домінують моральні цінності: добро, справедливість, людська гідність, честь, совість тощо	характерна практичність, конкретність; домінують прагматичні цінності: доцільність, ефективність, вигода
орієнтує особистість на найкраще саме по собі – етичний максималізм	віддає перевагу найбільш корисному
мова – проповіді й етичні настанови, апеляція до совісті з метою розбудити в людях моральні чесноти, які б стали орієнтирами добровільно обраної поведінки	«розмовляє» із суспільством переважно мовою владних розпоряджень, вимог, державних законів та урядових указів
покликана забезпечити нормальне функціонування суспільства в глобальних масштабах на тривалий час	пов'язана із конкретнішим і менш тривалим у розвитку суспільства
відображає фундаментальні закони функціонування та розвитку суспільства, його загальнолюдські інтереси та принципи	може відображати не тільки інтереси всього суспільства, але й інтереси певних груп і соціальних суб'єктів
переконує	вимагає
поганою бути не може (або є, або її немає)	може бути різною

Сьогодні теза про діалектичну єдність політики та моралі є панівною у політичній теорії та практиці усіх цивілізованих держав. Внутрішня та міжнародна політика дедалі більше співвідноситься з категоріями моралі, взаємодовіри, чесності, добра, гуманізму, солідарності.

Необхідність моральних вимірів політики продиктована й обставинами глобального порядку. Екологічні катастрофи, гострі міжнаціональні конфлікти, масовий голод в багатьох країнах, війни й кровопролиття на початку XXI ст. потребують нової глобальної політики, загальнолюдської етики, які ґрунтувалися б на визнанні прав людини на гідне життя.

Згідно з Європейською Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.) «інтереси і благополуччя особистості повинні мати пріоритет стосовно вищих інтересів суспільства».

Переорієнтація політики на гуманістичні цілі вимагає зустрічних кроків політики і моралі. Сучасно мислячий політик має враховувати те, що політика може бути ефективною, якщо поєднуватиме в собі орієнтацію на суспільну корисність (політична доцільність) і на забезпечення вільного розвитку особистості (моральність, гуманізм).

Таким чином, проблема «протистояння» політики і моралі не є принципово нерозв'язною.

Етизація політики *– облагородження політики, переорієнтація її на гуманістичні цілі; необхідна умова утвердження гуманістичних засад в усіх сферах суспільного життя.*

Поняття справедливості, доброчесності, людської гідності мають перетворитися на стимулюючі мотиви діяльності політиків, державних і громадських діячів. Попри стійкі упередження, суспільство прагне зробити політику моральною, а мораль діяльною. Але це не означає розчинення моралі в політиці, втрати її контролюючих можливостей. Між політикою і мораллю завжди має зберігатися певна відстань. Адже ототожнення політики і моралі приховує в собі загрозу моралізування будь-якої політики (політичні процеси в СРСР 1937 р., коли суто політичні цілі видавали за високоморальні).

Драматичний досвід політичного життя дає підстави твердити, що мораль є первинною щодо політики. Влада та наслідки її політики мають перебувати під постійним моральним контролем суспільства. Інакше неминуча загроза деформації політики та її наслідків.

Отже, сучасні погляди на співвідношення політики і моралі характеризуються двома підходами:

1. мораль і політика відштовхують одна одну і є несумісними. Тому ця проблема не може бути розв'язана;
2. політика і мораль є багатоплановими явищами, всередині яких існують різні шари, які можуть і повинні поєднуватися. Об'єктивно це зумовлюється тим, що і політика, і мораль врешті-решт повинні забезпечити існування суспільства.

3. Типологія взаємодії політики і моралі

Можна виділити кілька основних уявлень про співвідношення моралі й політики:

- ✓ «моральна політика»: мораль виконує мотиваційну функцію і складає основу цілепокладання в політичній діяльності; як правило, такий підхід стосується практики політичного конфлікту, коли необхідність пошуку політичного компромісу вимагає опори на моральні цінності;
- ✓ «моралізаторство» – мораль служить ціннісним базисом політики й одночасно є основним критерієм оцінки політичного процесу і політичних

дій; як правило, моралізаторство пов’язують із практикою політичного домінування релігійних інститутів;

- ✓ «моральний нейтралітет» – мораль і політика – явища взаємно незалежні, моральні критерії не застосовуються до політики, політика не визначає мораль;
- ✓ «моральний кодекс політика» – існує особлива професійна етика й особлива мораль, яка стосується лише осіб, зайнятих у політичній діяльності;
- ✓ «морально-політичний плюралізм» – мораль сприймається як одна з приватних політичних позицій, що дозволяє оцінювати політичний процес «ззовні»;
- ✓ «запозичення політичних цінностей» – рецепція (запозичення, перенесення) ціннісного змісту політики в мораль, де політика визначає розвиток моралі.

Політологія виділяє 4 основні **типи взаємодії політики і моралі**.

- Оптимістичний: політика і мораль в принципі збігаються, їх розходження – наслідок конкретних обставин, які піддаються коригуванню (Аристотель).
- Песимістичний: виявляє принципову несумісність політики і моралі, антиномічність їх стосунків. Подібна позиція характерна для Н. Макіавеллі, М. Вебера, Ф. Ніцше та їхніх численних прихильників.
- Об'єктивістський: ґрунтується на розмежуванні політики і моралі через їх специфічність, недоцільності встановлення зв'язку між ними. Політика оголошується позаморальною (іморальною), її слід оцінювати тільки категоріями політології. Відповідно і мораль «мусить» обмежитися власними поняттями і проблемами, «не має втручатися» у теоретичні й практичні справи політики.
- Релятивістський: виходить з того, що особливості взаємодії політики і моралі залежать від конкретної соціально-політичної ситуації, що безперервно змінюється. Вони можуть збігатися, а можуть суперечити одна одній, їхній союз може бути короткотерміновим або тривалим, стійким.

Кожний із зазначених типів інтерпретації співвідношення політики та моралі має своїх противників і прихильників. Але найпоширенішою в історії політичної та етичної думки є теза про незбіг моралі і політики, їх несумісність. В різні історичні часи її захищали Т. Гоббс, А. Шопенгауер, В. Парето та ін. Найпоказовішою в цьому відношенні є позиція Н. Макіавеллі.

У поглядах на взаємозв'язок політики і моралі можливі **дві позиції:**

1. «моралізація влади», згідно із якою політика повинна здійснюватися у відповідності з мораллю та правом;
2. реалістичний підхід, який передбачає чіткий розподіл питань влади і питань моралі, визнання того, що політика є до певної міри «брудною справою». Тому, якщо політик поводить себе морально, то до нього, як правило, ставляться скептично. Політики завжди повинні пам'ятати, що їх оточує не ореол святості, а постійна підозра в негідних справах. І це стосується саме тих, хто несе відповідальність за загальне благо, хто повинен забезпечувати правопорядок і кому довірено управляти суспільством.

Ці дві позиції щодо співвідношення політики і моралі умовно називають «моралізмом» та «реалізмом».

Моралізм *– позиція, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань.*

Реалізм *– уміння і здатність правильно враховувати і творчо оцінювати об'єктивні умови, можливості, співвідношення сил.*

Головне заперечення проти моралізму – твердження про його нереалістичність, практичну непридатність.

Слабкість реалізму – його відвертий цинізм, непереконливі спроби видати безоглядно переслідування партикулярних інтересів за вищу мораль.

Цинізм *– відверто зневажливе ставлення до загально прийнятих норм моралі, етики, до чого-небудь, що має загальне визнання, повагу.*

Політична етика стоїть на принципових засадах дотримання моральних норм. Проте їй слід бути реалістичною в тому розумінні, щоб уявляти фактичну мотивацію політичної діяльності, її структурні передумови. Отже, йдеться не про підпорядкування політики моралі чи навпаки, а про їх взаємодію.

4. Моральна дилема в політиці

Дилема *– логічне судження з двома протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають можливість третього; необхідність вибору між двома можливостями.*

Сутність моральної дилеми в політиці полягає у співвідношенні мети і засобів, у протиріччі цілей і засобів їх досягнення, у тому, що в політиці трапляються ситуації, коли проголошувані позитивні під етичним кутом зору цілі досягаються за допомогою етично негативних засобів.

Вперше моральну дилему висунув Н. Макіавеллі: творячи добро, політики за певних обставин порушують моральні норми.

- З одного боку, політик завжди повинен діяти морально.
- З іншого боку, для досягнення благородної мети політик вимушений використовувати різні (часом і не моральні) засоби.

Розв'язання моральної дилеми передбачає, що реалізм і мораль в політиці не є альтернативними при дотриманні певних умов. Моральна дилема не виключає консенсусу. Подолання крайнощів морального абсолютизму, культивування в політичній діяльності орієнтації на компроміс, моральне стимулювання консенсусу надають реальності моральним ідеалам.

1. **Макіавеллівське вирішення** проблеми співвідношення політики і моралі є одним із варіантів розв'язання моральної дилеми в політиці. Н. Макіавеллі розв'язав цю дилему однозначно на користь мети, вважаючи, що блага мета виправдовує будь-які засоби її досягнення.

Аморальна політика *– політика, яка ґрунтується не на моральних нормах, а на силі, вигоді й міркуваннях політичної доцільності.*

2. **Протилежною макіавеллівській** є **позиція**, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань. Відомими представниками цієї позиції були, зокрема, М. Ганді і М. Л. Кінг.

Моральна політика *– різновид політики, за якого мораль виконує мотиваційну функцію і складає основу цілепокладання в політичній діяльності; ґрунтується на універсальних гуманістичних цінностях, на цінностях релігійних, на інтересах індивідів чи великих суспільних груп.*

3. У розв'язанні моральної дилеми в політиці є і третя позиція – **політичного реалізму**. Вона постулює вибір меншого зла в ситуації зіткнення моральних цінностей. Тобто вважається, що в політиці, вибираючи між більшим і меншим злом, перевагу потрібно віддати останньому, а задля досягнення високоморальної мети придатні й аморальні засоби. За приклад цієї позиції зазвичай наводять погляди В. Леніна на проблему революційного насильства, яке він виправдовував як відповідь на насильство й засіб досягнення позитивних під моральним кутом зору цілей. Однак до моралі В. Ленін підходив з класових позицій, вважаючи моральним те, що слугує завданням класової боротьби пролетаріату, побудови комуністичного суспільства.

Політичний реалізм *– позиція, представники якої визнають, що політика є до певної міри «брудною справою», а в ситуації зіткнення моральних цінностей в політиці слід віддавати перевагу на користь меншого зла.*

Отже, позиція політичного реалізму в розв'язанні моральної дилеми в політиці є найбільш раціональною і доцільною. Проте вона приховує в собі небезпеку повного ігнорування моральних норм задля досягнення ідеологізованих політичних цілей. Так сталося в СРСР, де політична доцільність виявилась у формі «революційної доцільності», яка викликала появу «революційної законності» і як наслідок – ігнорування прав і свобод людини, масові репресії, політичне свавілля в ім'я побудови комунізму.

Питання для самоконтролю:

1. Які два підходи сформувались у вирішенні питання про взаємозв'язок політики та моралі?
2. Виокреміть і розгляньте основні історичні стадії тлумачення співвідношення політики та моралі.
3. Які представники політичної думки належать до: а) аристотелівського напрямку; б) макіавеллівського напрямку?
4. Чому питання про взаємини політики і моралі не має і не може мати однозначного розв'язання?
5. У чому полягає спільне призначення політики й моралі?
6. У чому полягає своєрідність сучасного розуміння особливостей політики та моралі?

7. Яка з форм суспільної свідомості виникла раніше – політика чи мораль?
8. Назвіть спільні й відмінні риси політики й моралі.
9. Опишіть основні типи взаємодії політики й моралі.
10. Дайте розгорнуте визначення понять: «мораль», «моральна політика», «політична доцільність», «моралізація влади».
11. У чому сутність реалістичного підходу до проблеми взаємозв'язку політики й моралі?
12. Що таке дилема? Сформулюйте зміст моральної дилеми в політиці.
13. Назвіть основні варіанти розв'язання моральної дилеми в політиці.

Питання для дискусії:

1. Відомо, що в арабських країнах багато моральних норм закріплено у правових документах. Чи існують в Україні приклади законодавчого забезпечення дотримання моральних норм у політичній діяльності? Чи є можливим для майбутнього українського суспільства синтез моралі і права?
2. Чи є проблема протистояння політики і моралі принципово нерозв'язною? Відповідь обґрунтуйте.
3. Чи сумісні, на ваш погляд, політика і мораль?
4. Прокоментуйте вислів: «Мораль поганою бути не може, вона або є, або її немає… політика може бути різною».
5. Спробуйте обґрунтувати тезу про аморальність політики.
6. Наведіть аргументи на користь єдності моралі й політики.

Практичні завдання:

1. На основі ознайомлення з матеріалами попередніх лекцій складіть таблицю «Основні історичні стадії тлумачення співвідношення політики та моралі.
2. Наведіть та прокоментуйте приклади з історії, коли злочини були скоєні під прикриттям моралі, тобто, коли насильство виправдовувалось мораллю.
3. Складіть таблицю «Основні категорії етики й політології». Подумайте над спільним і відмінним у категоріально-понятійному апараті двох наук.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. До «аристотелівського» напрямку в політичній етиці не можна віднести:
а) Платона;
б) І. Канта;
в) Г. Гегеля:
г) Е. Фромма.

2. Яке з тверджень не належить до ознак моралі?
а) це форма суспільної свідомості й практики;
б) її призначення – сприяти нормальному функціонуванню суспільства;
в) її вимоги є обов'язковими;
г) виникла як об'єктивно необхідний регулятор суспільного життя.

3. Етизація політики – це:

а) утвердження гуманістичних засад в політиці;
б) розчинення моралі в політиці;
в) ототожнення політики і моралі;
г) моралізування політики.

4. Якщо моральні критерії не застосовуються до політики, а політика не визначає мораль, то мова йде про:
а) моральну політику;
б) морально-політичний плюралізм;
в) моралізаторство в політиці;
г) морально-політичний нейтралітет.

5. Релятивістський тип взаємодії політики і моралі передбачає, що:
а) політика і мораль принципово несумісні;
б) політика і мораль в принципі збігаються;
в) особливості взаємодії політики і моралі залежать від конкретної соціально-політичної ситуації, що безперервно змінюється;
г) встановлення зв'язку між політикою і мораллю є недоцільним через їх специфічність.

ТЕМА 6. ЕТИКА НЕНАСИЛЬНИЦЬКОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ

Мета: ознайомитися з основними концепціями ненасильства; проаналізувати методи ненасильницького розв'язання конфліктів; розглянути етичні аспекти компромісу і консенсусу в політиці; ознайомитися з міжнародним досвідом застосування ненасильницьких стратегій; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Концепція ненасильства в політиці.
2. Засоби ненасильницького розв'язання конфліктів.
3. Компроміс і консенсус в політиці.

Ключові поняття: *діалог, етика ненасильства, кольорові революції, компроміс, консенсус, насильство, ненасильницький опір, ненасильство, пацифізм, полілог, сатьяграха, справедлива війна.*

1. Концепція ненасильства в політиці

Насильство *– застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір; будь-яке застосування сили щодо беззахисних.*

Ненасильство *– філософія та стратегія зміни суспільства, яка відкидає застосування насильства; альтернатива до пасивного сприйняття пригнічення та збройного йому протистояння; не відмова від боротьби, а особлива форма боротьби з насильством.*

Основні принципи концепції ненасильства:

1. покладення в основу політичної діяльності принципів гуманізму і вимог загальнолюдської моралі;
2. визнання доцільності і виправданості відмови від використання насильства, сили взагалі при вирішенні будь-яких соціальних проблем.

Ідея ненасильства зародилася в давньосхідних релігійних культах. Вона являла собою невід'ємну частину загально-світоглядних систем індуїзму, буддизму і конфуціанства.

Концепція ненасильства знайшла своє відображення і розвиток у ранньому християнстві, яке виробило свій підхід до ненасильства, що полягає в концепції самопожертви і любові до ближнього. Перехід християнства в ранг державної релігії ознаменувався відступом від принципу ненасильства як абсолютного пацифізму (жорстокі й криваві хрестові походи X-XI ст.).

Відродження ідей ненасильства стало однією з цілей західної Реформації. Протестантизм прагнув перевести ранньохристиянські заповіді в площину моральності, у принципи практичної поведінки.

У Новітній час принципи ненасильства в політиці знайшли найбільш повне втілення у принципах ненасильницьких дій М. Ганді і М. Л. Кінга, ідеях ненасильницької боротьби Дж. Шарпа.

Мохандас Карамчанд (Махатма) Ганді (1869-1948 рр.) – один із лідерів та ідеологів індійського національно-визвольного руху.

Джерела ненасильницьких ідей М. Ганді: індійська культура і релігія, християнство, ідеї Л. Толстого.

Сатьяграха *– створена М. Ганді філософія ненасильства, що означає унікальну силу, яка на відміну від «пасивного опору», закликає до активної діяльності, але разом з тим не є фізичною силою, не завдає страждань противнику, не передбачає його знищення, не вдається до допомоги зброї.*

Збройна сила – негідний засіб для того, щоб змінити світ на краще. Тому Ганді закликав вести боротьбу засобами сатьяграхи. Деякі представники індійського національного руху вважали, що принижені та ображені індійці мають право на бунт. Відповідаючи їм, Ганді доводив, що ненасильство якраз і є бунтом, але з тією різницею, що він проявляється не на кулаках і не в кривавих погромах, а стоїчною непокірністю душі та волі людини вчинкам злодія або несправедливої держави з усім її апаратом управління, армією, поліцією і тюрмами.

Втіленням ідей Ганді стала ініційована ним кампанія неспівробітництва з англійською колоніальною владою. Вона була реалістичним і досить дієвим засобом тиску на уряд, діяльність якого значною мірою будувалась на співробітництві з самими індійцями. Індійський національний конгрес прийняв

запропоновану М. Ганді програму ненасильницької відмови від співробітництва, яка стала однією з основних форм визвольного руху в Індії.

Відмова населення країни від співробітництва з урядовими установами, бойкоти, громадянська непокора загрожували розвалом всієї колоніальної структури управління, падінням авторитету влади. Фактично під гаслами сатьяграхи розпочалось мирне повстання, яке стало ефективним засобом пробудження широких народних мас до дії, високоцивілізованим методом боротьби.

Ця боротьба виявилась результативною: у 1947 р. Індія отримала незалежність.

Отже, ненасильство – це не відмова від боротьби, а одна з форм боротьби, причому найефективніший засіб боротьби з насильством. Кінцевою метою для Ганді є вдосконалення світу, перетворення його за допомогою любові і найглибшої поваги до людини. Він вважав, що відмова від насильства підносить морально обидві сторони, які ведуть боротьбу. В політичній позиції М. Ганді жодне з міркувань, крім моральних, взагалі не бралося до уваги.

Щороку 2 жовтня, в день народження М. Ганді, за рішенням ООН у світі відзначають Міжнародний день ненасильства.

Мартін Лютер Кінг (1929-1968 рр.) – баптистський пастор, один із керівників боротьби за громадянські права афроамериканців у США. Дотримувався тактики ненасильницьких дій, проповідував свободу і соціальний мир.

Пацифізм *(від лат. pacificus – миротворчий) – ідеологія беззастережного осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики; засудження всіляких війн в буьд-якій формі; заперечення доцільності будь-яких війн.*

Пацифісти наполягають на необхідності мирного вирішення конфліктів між державами й народами, заперечують правомірність навіть справедливих і визвольних війн.

Справедлива війна *– морально допустима війна, яка відповідає певним критеріям: оголошеність, оборонний (не агресивний) характер, захист національного суверенітету і територіальної цілісності, націленість на досягнення миру, великодушність переможців до переможених, неможливість вирішити конфлікт іншими засобами; іноді до правил справедливої війни відносять незалучення цивільних осіб, відмову від повалення уряду тощо.*

К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін не тільки критикували вчення про ненасильство та інші пацифістські концепції, але і засудили їх як соціально шкідливі утопії, що відволікають пригноблені маси від єдино вірного, на їхню думку, шляху рішучої революційної боротьби за соціальну справедливість. Затверджуючи принципи класової боротьби, прихильники марксистського вчення, і насамперед, Й. Сталін, оголосили пацифізм і принципи ненасильства поза законом.

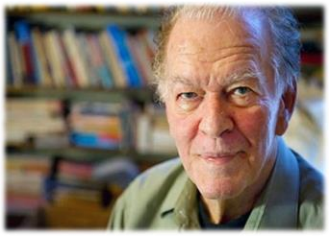
Останні роки доводять, що подальший розвиток міждержавних відносин, зняття з них різного роду ідеологічних упереджень відкривають шлях до встановлення миролюбних відносин між країнами, заснованих на компромісі і незастосуванні сили, їхньому рівноправному співробітництві.

Етика ненасильства *– обґрунтування таких принципів і методів вирішення проблем і конфліктів, що виключають застосування насильства над особистістю; визнання необхідності відмови від використання насильства при вирішенні будь-яких політичних і соціальних проблем.*

У пошуках ненасильницьких заходів держави звертаються до традицій та релігійних інститутів. У багатьох країнах існують постійно діючі консультативні інститути (економічні і соціальні ради, засновані на тристоронньому представництві державних органів, профспілок, підприємців). Способом ненасильницьких дій державної влади є укладання національних пактів, національних угод.

Отже, істотною ознакою зрілої політичної етики є звернення політиків до такого загальнолюдського принципу, як ненасильство. Ненасильство – це не відмова від боротьби, а навпаки, активна діяльність; не пасивність злу, а особлива форма опору йому.

2. Засоби ненасильницького розв'язання конфліктів

Джин Шарп (1928-2018 рр.) – американський політолог, автор робіт про ненасильницьке протистояння («Політика ненасильницьких дій», «Від диктатури до демократії»), які здійснили вплив на опозиційні організації та розвиток конфліктів по всьому світу (серія «кольорових революцій» у Сербії, Грузії, Україні, Киргизстані та ін.).

Кольорові революції *– поняття, що застосовується для позначення так званих «ненасильницьких революцій», а також деяких широко відомих масових ненасильницьких акцій протесту, внаслідок яких відбулася зміна політичних режимів у низці постсоціалістичних країн (на території колишнього СРСР і Східної Європи) та країн арабського світу.*

Книга Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії» була вперше опублікована в Банкоку в 1993 р. Комітетом з відновлення демократії в Бірмі. Пізніше вона неодноразово перевидавалася, зокрема, у Сербії, Індонезії, Таїланді й Україні. У США книга видавалася двічі. Її називають «Біблією підривної діяльності». У ній шукали практичного натхнення опозиційні рухи колишньої Югославії, Білорусі, Грузії, України і багатьох інших країн.

Шарп докладно описав тактику і стратегію підривної діяльності усередині тоталітарних і авторитарних держав. Загальною рисою руйнування або послаблення диктатур є рішуче масове застосування політичної непокори з боку населення і його інститутів.

Ненасильницький опір *– практика досягнення політичних цілей без застосування насильства: шляхом громадянської непокори, страйків, відмови від співробітництва, бойкоту, символічних протестів тощо.*

Важливими в політичній етиці є ненасильницькі засоби розв'язання політичних конфліктів. За підрахунками Дж. Шарпа, існує 198 методів ненасильницького розв'язання конфліктних ситуацій, розділених ним на три великих категорії:

1. методи ненасильницького протесту і переконання;
2. методи відмови від соціального, економічного, політичного співробітництва;
3. методи ненасильницького втручання.

До цих методів звичайно вдаються тоді, коли офіційно дозволені дії не знаходять схвального відгуку. Ці методи активно використовують у боротьбі трудящих за свої права, за економічні перетворення, за громадянські свободи й демократію, у рухах за національне визволення, у боротьбі проти диктатур, проти геноциду, мілітаризму тощо.

3. Компроміс і консенсус в політиці

Характерними особливостями політичної етики є:

- орієнтація на своєчасне виявлення конфліктних ситуацій,
- з'ясування політичних і моральних мотивів дії конфронтуючих сторін;
- готовність виходити гідно з будь-якого конфлікту.

Конфліктна ситуація вимагає зробити вибір між протилежними цінностями на користь однієї з них. Складність морального вирішення в такій ситуації може полягати в тому, що один із суб'єктів не знає моральних норм або не бажає керуватися ними.

Яким же чином може бути вирішена конфліктна ситуація? Перш за все, треба керуватися правилом: з будь-якого конфлікту слід виходити гідно.

Політична етика *– це наука і мистецтво використання засобів і прийомів компромісної технології при вирішенні політичних конфліктів.*

Компроміс *(від лат. compromissum – згода) – згода, порозуміння з політичним противником, що досягнуті шляхом взаємних поступок.*

В минулому компроміси оцінювались як щось безпринципне, непослідовне і непередбачуване. Компроміс часто ототожнювався з «угодовством». Сьогодні світова спільнота визнає значущість компромісів як ефективної форми досягнення згоди між конфронтуючими сторонами.

Компроміс у політичній взаємодії є однією із суттєвих ознак демократичного суспільства, важливим, визначальним його принципом, згідно з яким учасники політичного процесу мають погоджуватися на поступки, вміти жертвувати певною другорядною часткою своєї позиції заради досягнення згоди у головному, для встановлення взаємної прийнятності намірів та рішень.

Призначення компромісу:

- ✓ подолання внутрішньополітичних криз;
- ✓ запобігання соціально-політичним, етнічним, міжнародним зіткненням;
- ✓ пом’якшення конфронтації;

✓ уникнення розколу в суспільстві.

У політичній етиці, як і в етиці загальній, мова йде не про компроміс між добром і злом, а про компроміс позитивних норм і цінностей. Цінність політичного компромісу полягає в тому, що він йде на користь політичній стабільності. Компроміс буває можливим, коли його наслідком постає можливість уникнути втрат більших, ніж жертви компромісу.

Можливе і таке компромісне рішення, коли перевага віддається одній із крайнощів (наприклад, більшості або меншості в парламенті). Але тоді це рішення обумовлюється системою гарантій протилежній стороні.

Розрізняють добровільність і вимушеність компромісу. Якщо політик вимушений мати справу з прямим носієм зла і з цим не можна не рахуватись, то тут усе треба добре зважувати. Адже може здаватися більш легким і навіть героїчним рішення, в результаті якого в жертву приноситься дещо значно важливіше. З приводу такого компромісу доречно було б сказати, що мораль може бути порушеною. Для подолання цього протиріччя є один шлях – розглядати вимушений компроміс як менше зло.

Для політичної етики важливо з'ясувати мотив компромісу:

- слабкість, безсилля;
- небажання сильної сторони ризикувати у важко прогнозованій ситуації;
- благородство сильної сторони – в цій ситуації ми маємо вияв морально-розумного кодексу політичної діяльності.

Отже, політична етика надає перевагу компромісу перед конфронтацією. Формується нова процедура вирішення конфлікту, при якій обидві сторони зберігають пристойність. Головне, щоб компроміс не приводив до втрати гідності, приниження когось із партнерів. Досягнення згоди на базі компромісу підносить суб'єктів політичного процесу у власних очах і в очах громадського оточення.

Головною ідеєю, провідним принципом політичної етики є консенсус.

Консенсус *(лат. consensus – згода, одностайність) – загальна згода у спірних питаннях, до якої приходять учасники переговорів, з'їздів, конференцій, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень по суттєвих питаннях у більшості зацікавлених сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору.*

Консенсус *– 1) процес знаходження, пошуку, вироблення рішення, яке б задовольнило всіх учасників переговорів до останнього, без винятків; 2) а також саме таке рішення.*

Прикладний підхід до політичної етики найповніше реалізується через процедуру «круглого столу», яка означає:

- відмову від претензій на монопольне володіння політичними і моральними істинами (це зовсім не означає відмову від переконань, ідейно-моральних принципів),

- визнання кожною із сторін моральної рівності незалежно від сили, яка за нею стоїть. Рівність визнають великі і малі, більшість і меншість.

Визначальною нормою зустрічі за круглим столом є недопущення приниження або применшення однієї із сторін. Політична етика даної ситуації полягає в тому, що не може бути ані переможців, ані переможених, замість цього виявляється готовність просувати свою позицію в напрямку до співробітництва.

Політична етика вимагає примирення конфліктуючих сторін. Вона виключає максималізм типу «все або нічого», а, навпаки, орієнтується на те, що «поганий мир кращий за добру сварку».

Політичне життя завжди складне. В житті часто переважає прагнення однієї із сторін знищити іншу. Такі дії ґрунтуються на ідеологічній нетерпимості, навіть ненависті. Політичний екстремізм часто не зважає на долю людей, народів, держав. Безмежжя людської агресивності іноді не зупиняється навіть перед звичайною злочинністю, яка є політичним аморалізмом.

У цивілізованому суспільстві, в якому панує культура політичної діяльності, керуються визнанням пріоритету загальнолюдських цінностей. У такому суспільстві всі учасники політичного процесу визнають гуманістичні цінності як стимул до політичної діяльності з метою досягнення спільного добра.

Істотною рисою сучасної політичної культури є відмова від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та полілогічного (політичний та моральний плюралізм). Політична етика вимагає ставлення до всіх суб'єктів суспільно-політичного життя (в тому числі до нових, незвичних) як до рівноправних, визнає правочинність їхніх моральних цінностей.

Діалог *– двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома людьми (або людиною та ЕОМ) у вигляді питань та відповідей; у політиці – шлях до розв'язання соціальних конфліктів, ефективний засіб розвитку особистості політика.*

Полілог *(від грец. polys – багато і logos – слово) – дискусія, бесіда трьох і більше учасників; форма мовлення, яка характеризується зміною висловлювань декількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань з ситуацією; обмін думками з тієї чи іншої теми, де кожен учасник має власну відмінну точку зору, часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо).*

Оволодіння етикою, методологією і технологією діалогового спілкування – шлях до розв'язання соціальних конфліктів, ефективний засіб розвитку особистості політика.

Для встановлення і збереження суспільного миру і злагоди необхідно дотримуватись правил діалогічного спілкування:

- толерантне сприйняття аргументів іншої сторони;
- вміння протиставити їм власні, не менш доказові аргументи;
- визнання цінності не лише «свого», але й «чужого»;
- відмова від претензії на монопольне володіння істиною;
- розуміння того, що з першої спроби, як правило, складно домовитися.

У взаємозвинуваченнях, чварах, стихійних суперечках виявляються здебільшого нестримувані емоції, «горлянка», лікті та кулаки; у діалозі, дискусії – інтелект, ерудиція, помірковане мислення, сила логіки і переконання. Якщо стихійна повінь мітингування задовольняється ватажками популістського кшталту, то діалогова культура пошуку конструктивного розв'язання політичної і соціальної проблеми потребує лідерів демократичного типу.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке етика ненасильства? Назвіть її основні принципи.
2. Які історичні стадії пройшла у своєму формуванні концепція ненасильства?
3. Що таке «сатьяграха»? У чому її відмінність від «пасивного опору»?
4. Які практичні результати мала філософія ненасильства М. Ганді?
5. Коли в світі відзначають Міжнародний день ненасильства?
6. Які ідеї проповідував М. Л. Кінг?
7. Чому працю Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії» називають «Біблією підривної діяльності»?
8. Чи мали ідеї Дж. Шарпа вплив на перебіг подій в Україні в 2004 та 2014 рр.?
9. Які методи ненасильницького розв'язання політичних конфліктів виділяв Дж. Шарп?
10. Що таке компроміс? У чому його призначення?
11. Чим відрізняється добровільний компроміс від вимушеного?
12. Якими можуть бути мотиви компромісу, з точки зору політичної етики?
13. Опишіть процедуру «круглого столу». На яких принципах вона ґрунтується?
14. Назвіть основні правила діалогічного спілкування.
15. Що таке справедлива війна?
16. Розкрийте сутність етики пацифізму.

Питання для дискусії:

1. Чи існували об’єктивні передумови виникнення етики ненасильства в Індії? Чи можна стверджувати, що на сьогодні «ненасильство» стало інтернаціональним поняттям?
2. За словами Д. Шарпа, «ненасильницька боротьба – це величезна сила у нашому недосконалому світі. Вона дає людям можливість відстоювати свої вимоги, здійснювати значні зміни, захищати свій спосіб життя без опори на еліту, яка володіє владою, або на репресивний апарат». Чи згодні Ви з автором?
3. Прокоментуйте вислів: «Немає кращого примусу, окрім примусу вагомішого аргументу».

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте 198 методів ненасильницького протистояння (за Дж. Шарпом). Знайдіть приклади застосування цих методів під час революцій в Україні 2004 і 2014 рр.

2. Порівняйте методи ненасильницького протистояння в Україні під час Революції Гідності з акціями протесту в Білорусі в 2020 р., РФ в 2022 р., Грузії 2024 р. Зробіть висновок про рівень їх ефективності та результативності.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. До прибічників ідей ненасильства не можна віднести:
- **а)** М. Л. Кінга;
- **б)** М. Ганді;
- **в)** М. Вебера;
- **г)** Дж. Шарпа.

2. Філософія ненасильства М. Ганді має назву:
- **а)** гуджараті;
- **б)** пасивний опір;
- **в)** суфражизм:
- **г)** сатьяграха.

3. Хто очолив боротьбу за громадянські права афроамериканців у США?
- **а)** М. Ганді;
- **б)** М. Л. Кінг;
- **в)** Дж. Шарп;
- **г)** Б. Сутор.

4. Який вислів не характеризує процедуру «круглого столу»:
- **а)** «поганий мир кращий за добру сварку»;
- **б)** «все або нічого»;
- **в)** «з будь-якого конфлікту слід виходити гідно»;
- **г)** «не може бути ані переможців, ані переможених».

5. Яку працю Дж. Шарпа називають «Біблією підривної діяльності»?
- **а)** «Політика ненасильницьких дій»;
- **б)** «Ганді як політичний стратег»;
- **в)** «Опір, політика й американська боротьба за незалежність»;
- **г)** «Від диктатури до демократії».

ТЕМА 7. МОРАЛЬ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Мета: проаналізувати особливості міжнародної моралі; ознайомитися з концепціями політичного ідеалізму та політичного реалізму в міжнародній політиці; визначити критерії моральності та позаморальності в міжнародних відносинах; проаналізувати відмінності між поняттями «терор» і «тероризм»; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Поняття міжнародної моралі.
2. Політичний ідеалізм і політичний реалізм.
3. Критерії моральності та позаморальності в міжнародних відносинах.
4. Терор і тероризм.
5. Правда й неправда в політиці.

Ключові поняття: *державний тероризм, доброчесний обман, міжнародна мораль, напівправда, недоброзичлива правда, подвійні моральні стандарти, політичний ідеалізм, політичний реалізм, теракт, терор, тероризм, художня правда.*

1. Поняття міжнародної моралі

Більше двох тисяч років тому в античній філософії була сформульована думка, що людина є мірою всіх речей. Ця ідея була присутня і в культурі східних народів. Двадцять століть тому Конфуцій проголосив, що принцип гуманності має бути покладений в основу відносин між людьми. У той самий час на теренах Індії зародилась думка, що тільки така перемога вважається справедливою, при якій усі однаковою мірою є переможцями і ніхто не зазнає поразки.

Зародження та розвиток міжнародної моралі відбувалося разом із накопиченням людством морального досвіду в різних сферах життя суспільства. Така мораль спиралась на соціальну реальність, звичаї, особисту мораль, елементи етикету, релігійну мораль.

Міжнародна мораль *– сукупність моральних принципів і норм, що регулюють систему міжнародних відносин.*

В основу міжнародної моралі мають бути покладені загальнолюдські елементарні принципи і норми. Тому міжнародна мораль має бути загальнолюдською соціальною цінністю або, інакше кажучи, системою цінностей, що виражає найважливіші інтереси всіх держав і народів.

Основними завданнями міжнародної моралі є:

- забезпечення спільних інтересів держав і народів;
- а разом з тим і захист інтересів кожного народу і держави, незалежно від їх могутності і рівня розвитку.

У найбільш складних обставинах за відсутності політичного і правового регулювання саме норми моралі можуть бути чи не єдиними орієнтирами поведінки держав.

Спільні міжнародні моральні принципи як основні, фундаментальні уявлення виробляються у процесі розвитку міжнародного співробітництва, містять моделі необхідної поведінки держав, які визначаються характером інтересів та їх співвідношенням. Формулювання моральних норм є результатом спільних зусиль держав, міжнародних організацій, світової громадської думки, яка є носієм загальнолюдської моралі.

Основними принципами сучасної міжнародної моралі є категоричні моральні імперативи – мир, гуманізм, рівність, справедливість, ненасильство.

Отже, формування протягом багатовікової історії людства сукупності моральних норм, приписів, принципів тощо призвело до інституціоналізації міжнародної моралі. Разом із тим, тенденція до «етизації» міжнародно-політичної думки не була однозначною. У світі існували і продовжують існувати сили, які завжди прагнули звільнитися від моральних норм у міжнародних відносинах.

Суперечності цих двох точок зору зводяться до того, що

- ✓ державний діяч, здійснюючи зовнішню політику, не може керуватися сентиментами, альтруїзмом і безкорисливістю;
- ✓ державний діяч повинен дбати не про відповідність зовнішньої політики своєї країни нормам загальноприйнятої індивідуальної моралі, а про захист національних інтересів, інтересів безпеки всієї нації.

Згідно з такою точкою зору, національний інтерес і норми індивідуальної моралі перебувають у постійному і непримиренному конфлікті.

Аналізуючи проблему співвідношення моралі і політики, М. Вебер у роботі «Політика як покликання і професія» звертав особливу увагу на необхідність постійно пам'ятати про напругу між метою і засобами з етичного погляду, підкреслюючи, що «жодна етика в світі не обходить того факту, що досягнення «добрих» цілей у безлічі випадків пов'язане з необхідністю змиритися з використанням морально сумнівних або щонайменше небезпечних засобів, і з можливістю або навіть імовірністю негативних наслідків; і жодна етика в світі не може сказати: коли і в якому обсязі етично позитивна мета «освячує» етично небезпечні засоби і побічні наслідки».

Ще складнішою виглядає проблема моралі в міжнародних відносинах. Тут з'являється ще одна суперечність: чи зобов'язаний міжнародний актор захищати інтереси спільності, до якої він належить (держави, міжнародної організації, підприємства, соціальної групи), або ж можна (і необхідно) пожертвувати ними заради блага більшої спільноти (етнічної, регіональної, загальнодемократичної, всесвітньої), за долю якої він також несе моральну відповідальність? Тобто якою мораллю керуватися: індивідуальною, державною чи універсальною?

Проблема загострюється через ту обставину, що можливості морального вибору в сфері міжнародних (а, особливо, міждержавних) відносин виглядають обмеженими:

- ➢ по-перше, через існування державних зобов'язань перед громадянами;
- ➢ по-друге, через постійну можливість збройного конфлікту, війни, що перетворюють питання безпеки та виживання на першочергові для держав і відсувають тим самим турботу про мораль і справедливість на другий план.

Отже, в який спосіб співвідносяться між собою такі поняття, як «світова політика» та «моральність»? Оскільки в сучасному світі, і це важко заперечити, зовнішня політика держав будується на пріоритеті національних інтересів над загальносвітовими, то зазначене вище питання варто перевести в площину сумісності національних інтересів та моральних принципів. Іншими словами, чи

можуть держави, відстоюючи свої національні інтереси, керуватися моральним імперативом?

Існує три точки зору на поставлене питання.

1. Прибічники однієї з них вважають, що зовнішня політика держав може (і має) бути морально орієнтованою. Більшість державних діячів сучасності та більшість міжнародних політичних документів сучасності так чи інакше погоджуються з цією думкою.
2. Друга точка зору полягає в тому, що зовнішня політика держав має бути позаморально орієнтована. Тобто суб'єкт міжнародних відносин не заперечує моральних норм як таких, але будує свою зовнішню політику не беручи їх до уваги.
3. І третя точка зору: політика держави не може бути морально орієнтованою, оскільки політика та моральність є несумісними.

2. Політичний ідеалізм і політичний реалізм

Батьком-засновником сучасної міжнародної моралі прийнято вважати **І. Канта**. Філософ виходив з того, що держави за своєю природою орієнтовані на співпрацю для отримання взаємної вигоди. При цьому вони можуть співпрацювати лише поважаючи інтереси і наміри одна одної. В такому випадку немає необхідності створювати якісь структури, які б примушували діяти за правилами, оскільки це є вигідно для самих держав.

Такі ідеї перейняли перші послідовники школи політичного ідеалізму.

Політичний ідеалізм *– позиція, представники якої стверджують, що дії міжнародного актора повинні обов'язково базуватись на врахуванні загальнолюдських норм моралі та цінностей.*

Однак, драма міжнародних відносин полягає в тому, що і до сьогодні по суті не існує ніякої загальноприйнятої заміни макіавеллівському розумінню морального обов'язку державного діяча. Більш того, макіавеллівська мораль володіє цілком зрозумілою притягальною силою. Мова йде про мораль, яка вимагає від людини не слідувати абсолютним етичним правилам, а вибирати найкраще з того, що дозволяють обставини, тобто вибирати те, що допускає можливість якнайменше жертвувати цінностями.

Популярність такого розуміння підтверджується і неприваблівістю державних діячів, які надмірно дотримуються принципів християнської або демократичної моралі, і невдоволеністю різноманітних прошарків занадто м'якою, розпливчастою, неконкурентоспроможною зовнішньою політикою.

Крім того, зазначене розуміння дозволяє розкрити небезпеку, яку може представляти втілення політичного ідеалізму в практику міждержавної взаємодії.

Так, агресивна політика нацистського керівництва не викликала з боку європейських демократій і Ліги Націй ніякої практичної реакції, окрім вербальних протестів. А коли Гітлер зажадав анексії частини Чехословаччини,

лідери Великої Британії та Франції на конференції 1938 р. у Мюнхені пішли на поступки, вважаючи, що це допоможе уберегти світ від тотальної війни. Але результат виявився прямо протилежним: Мюнхенська конференція стала прологом Другої світової війни, фактично заохотивши Гітлера на подальшу ескалацію.

Політичний ідеалізм, таким чином, поступився місцем політичному реалізму. Засновником теорії і школи політичного реалізму в теорії міжнародних відносин є американський дослідник **Ганс Моргентау** (1904-1980 рр.).

Політичний реалізм *– позиція, представники якої визнають, що політика є до певної міри «брудною справою», а в ситуації зіткнення моральних цінностей в політиці слід віддавати перевагу на користь меншого зла.*

Політичний реалізм аж ніяк не виступає проти міжнародної моралі. З шести сформульованих Г. Моргентау принципів політичного реалізму три безпосередньо стосуються взаємодії моралі і зовнішньої політики держави.

Зокрема, формулюючи другий принцип політичного реалізму («ключовою категорією політичного реалізму є поняття інтересу»), Г. Моргентау пише, що хороші наміри політика – ще не запорука моральної й успішної зовнішньої політики. Треба судити про політика не по його намірах та мотивах, а по його діях та наслідках цих дій. Часто політики прагнуть до однієї цілі, а досягають зовсім іншої.

Згідно з четвертим принципом політичного реалізму, визнається моральний аспект політичних дій. Але реалізм стверджує, що універсальні моральні принципи не сумісні з державною діяльністю у своєму абстрактному формулюванні і повинні бути пропущені через конкретні обставини місця і часу. Держава не має права ставити мораль вище вимог успішної політики, тому що на ній лежить така ж моральна відповідальність за виживання нації. Врахування наслідків політичних дій є найвищим проявом моралі в політиці.

Відповідно до п’ятого принципу, політичний реалізм заперечує тотожність моралі конкретної нації і універсальних моральних цінностей, тому що всі нації мають приховане бажання видати власні цілі і дії як прояв універсальних моральних принципів.

Загалом в основі політичного реалізму лежить веберівське розуміння політичної моралі. Тобто твердження, що в міжнародній політиці, як і в будь-якій іншій політиці, інколи необхідно вдаватися до поганих засобів. Основним критерієм правильності державної політики є її відповідність державним інтересам.

Згідно з Г. Моргентау, мораліст задає собі питання: чи відповідає та чи інша політика моральним принципам, а політичний реаліст запитує: як ця політика впливає на силу нації.

3. Критерії моральності та позаморальності в міжнародних відносинах

Ще одне питання, яке відноситься скоріше до філософських, це критерії моральності та позаморальності в міжнародних відносинах. Тобто що саме, які дії вважати моральними, а які позаморальними: те, що для одного «добро» та «справедливість», для іншого «зло» та «несправедливість» і навпаки.

Більш чітко цей релятивізм виявляється в сфері міжнародних відносин, де «моральність» трактується по-різному міжнародними акторами і нерідко це різнотрактування «сприяє» виникненню міжнародних конфліктів та суперечностей.

Це пов'язано,

- ✓ по-перше, з відмінностями в культурах різних народів;
- ✓ по-друге, з розривом у характері та змісті потреб та інтересів різних народів та держав, які в умовах глобалізації не можуть бути нівельовані;
- ✓ по-третє, з можливістю «силового» забезпечення своєї моральної позиції і свого національного інтересу.

Різні міжнародні актори виходять у своїх діях із моральних настанов і норм, що різняться між собою. Ми часто чуємо про так звані «подвійні» моральні стандарти в міжнародних відносинах, природа яких пояснюється бажанням показати в гарному світлі «своїх» і виставити в невигідному світлі «чужих».

Подвійні моральні стандарти *– упереджене ставлення до будь-яких подій і їх несправедлива оцінка; пов'язані з відносністю моральних критеріїв, яка породжена відмінностями культур та мети, що переслідується.*

З точки зору ліберально-демократичної свідомості, все, що сприяє утвердженню демократичних і ліберальних цінностей – благо, все, що перешкоджає цьому – зло. Звичайно, що іншим типам свідомості притаманна інша ціннісна орієнтація.

Проблема моралі особливо гостро постає в ситуації збройних конфліктів.

Ми маємо справу з так званим «моральним парадоксом»:

- ➢ вбивство практично у будь-якому суспільстві розглядається як один із найтяжчих злочинів і часто карається смертною карою;
- ➢ а вбивство противника під час війни вважається доблестю.

Отже, виникає питання про природу критеріїв морального і позаморального (аморального) в міжнародних відносинах і про створення кола загальних (загальновизнаних) моральних цінностей. Щодо останніх, то ми можемо послатися на такі цінності, як права людини, нерозповсюдження зброї масового знищення, захист навколишнього середовища та інші соціально-політичні цінності з чітким моральним забарвленням.

Але чи завжди норми та принципи міжнародної моралі є дієвими?

Очевидним є те, що міжнародна мораль виступає одним із елементів регуляції відносин між акторами на міжнародній арені, поряд з такими елементами як міжнародне право та не регламентована правом сила, яка проявляється в різних формах (агресія, санкції, блокада).

Варто зазначити, що в сучасних міжнародних відносинах мораль і право є дієвими лише за умови силової підтримки в тому чи іншому вигляді. Міжнародне право спирається на силу держав і міжнародних організацій, застосовуючи за необхідності різного роду санкції. Мораль спирається на силу авторитету у вигляді міжнародної громадської думки.

Ми є свідками ситуацій, коли під гаслом захисту прав людини здійснюється інтервенція проти тієї чи іншої держави, і така інтервенція може отримувати моральне виправдання міжнародної спільноти. Багато разів в історії високі моральні ідеали захисту прав і свобод людини використовувалися як прикриття для розширення сфер геополітичного впливу.

Прагматичний реалізм, спрямований на забезпечення геополітичних інтересів держави, часто, особливо в сучасну епоху, маскується офіційно проголошуваними ідеалістичними гаслами, високими моральними принципами справедливості, захисту добра, прав і свобод людини тощо. Проте реальна міжнародна політика держави, як правило, спрямована на досягнення лише своєї вигоди, здобуття певних переваг над конкурентами, забезпечення власних національних інтересів, часто за рахунок інших держав.

Отже, часто політична аморальність прикривається державними інтересами. Свідомий і відповідальний політик має вміти вести полілог з усіма зацікавленими політичними силами.

Провідні держави здійснюють свою політику на міжнародній арені, виходячи із своїх прагматичних економічних та політичних інтересів, нав'язують всьому людству такі рішення проблем, які забезпечують їм найбільшу вигоду і найменші витрати. Наймогутніші держави мають і найбільше прав. Яскравою ілюстрацією цього є склад постійних членів Ради Безпеки ООН.

Отже, ступінь впливу моральних норм у міжнародних відносинах є прямо пропорційним балансу сил між провідними суб’єктами міжнародної політики.

Етика міжнародних відносин вимагає від її учасників виваженості у визначенні цілей, відмови від категоричності у виборі засобів, постійного співвіднесення своїх дій як з їхніми можливими наслідками для соціальної спільноти, яку вони представляють, так і з загальнолюдськими моральними імперативами, опори на інтереси, що не обмежені міркуваннями власної сили та безпеки, при врахуванні потреб та інтересів інших акторів міжнародної спільноти загалом.

Моральна поведінка міжнародного актора – це не дії на основі якогось непорушного зводу правил, сформульованих для нього кимось зовнішнім, одного разу і назавжди (хоч би якими гарними були ці правила). Це, швидше, дії на основі розумного егоїзму, можливості яких залежать від даного соціального контексту. Саме з цього слід виходити при оцінці регулюючої функції міжнародної моралі: її не можна переоцінювати і неможливо заперечувати.

Таким чином, проблема моральних цінностей і норм у міжнародних відносинах є однією з найскладніших і найсуперечливіших. Однак за всієї відносності їхньої ролі в регулюванні взаємодії акторів на світовій арені зазначена роль, безсумнівно, зростає. Так, сьогодні вже є імперативами у міжнародній політиці необхідність збереження навколишнього середовища,

скорочення соціальної нерівності, вирішення демографічних проблем. У число найбільш пріоритетних цінностей висувається проблема дотримання прав людини.

4. Терор і тероризм

Терор і тероризм *(від лат. terror – страх, жах)* – злочинні дії, спрямовані на залякування організації чи неорганізованої спільноти з метою досягти очікуваного результату.

Поняття «терор» пов'язують із діями держави, а «тероризм» – із діями недержавних організацій або окремих осіб. Цей поділ визначає головний зміст відповідного явища: у терорі – це репресії, у тероризмі – терористичні акти.

Теракт *– застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на ухвалення рішень органами державної влади чи місцевого самоврядування, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.*

В історичній літературі поняття «терор» закріпилося у зв'язку з вивченням масових репресій в якобінський період Французької революції. Батьківщиною тероризму світова історіографія вважає Російську імперію від 1860-х рр. до початку XX ст.

Терор *– неприховане насилля представників влади з використанням державного апарату проти народу з метою придушення не тільки опозиції, але й всього загалу, з метою викликати жах і залишити думки про опір; легальне (але не легітимне) насильство, спрямоване на нав'язування членам суспільства потрібних недемократичній державі форм життєдіяльності, світогляду, поведінки, моральних цінностей та норм; нелегітимне насильство з боку держави по відношенню до суспільства в цілому або до дисидентів та опозиції.*

Акції терору знаходяться за межами кримінальної відповідальності, оскільки держава має можливість обґрунтувати їхню доцільність і необхідність неправочинними законами. Внаслідок того, що терор перебуває за межами кримінального законодавства, його організатори (але не виконавці, яких часто знищує сам організатор терору) не підлягають покаранню навіть після зміни політичного режиму.

Акти тероризму є нелегальним і нелегітимним насильством, яке реалізується силами й організаціями, що протистоять державі і переслідуються державою як кримінальні злочини.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р. дає визначення тероризму.

Тероризм *– це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, вбивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей чи погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.*

Необхідність прийняття законів щодо боротьби з тероризмом як в Україні, так і в інших країнах, була обумовлена поширенням у світі індивідуальних терористичних актів і діяльністю екстремістських організацій.

На протиставленні усталеного змісту терору і тероризму побудоване поняття «державного тероризму».

Державний тероризм *– нелегітимне застосування загрози сили, а врешті й застосування сили для змушування інших держав змінити чи не змінювати проти волі народу існуючий політичний лад або в ігноруванні державного суверенітету в інший спосіб.*

Такі акції, як використання радянських військ з метою впливу на ситуацію в Угорщині (1956 р.), Німецькій Демократичній Республіці (1961 р.), Чехословаччині (1968 р.), Афганістані (1979 р.) або погроза використати їх у Польщі (1956, 1981 рр.) розглядаються як приклади державного тероризму.

Виявом державного тероризму були також убивства тих політичних противників комуністичного режиму, які перебували в інших країнах. Жертвами радянського тероризму стали С. Петлюра у Франції, Є. Коновалець у Нідерландах, Л. Троцький у Мексиці, С. Бандера в Німеччині та ін.

5. Правда й неправда в політиці

Правда (на відміну від істини в логіці) – не об'єктивна, а суб'єктивна. Це значить, що вона виражає індивідуальність даної людини, а не предмет її судження. Неправда – діалектична протилежність правди – також виражає індивідуальність людини. Предметом правдивих і брехливих суджень є не об'єктивна дійсність, а інформація людини про цю дійсність.

Правда і неправда – це відношення людини до інформації про зовнішні для неї об'єкти. Людина говорить правду в тих випадках, коли словами виражає те, що насправді відчуває і думає. Людина бреше в тих випадках, коли говорить не те, що відчуває і думає про яку-небудь річ, явище, процеси або іншу людину. Правда й істина в одних випадках можуть збігатися, а в інших відрізнятися.

Не слід змішувати хибність (помилковість, оману) з обманом (неправдою). В неправді завжди є намір (добрий або злий), а в омані наміру немає. Людина, що бреше, усвідомить свою неправду, а та, що помиляється, не усвідомлює, не розуміє своєї омани.

Мораль однозначно схвалює правду і засуджує неправду. Ця оцінка пояснюється тим фактом, що хоча правда і неправда – явища моралі, але їхнє значення поширюється не тільки на індивіда, а і на його оточення.

Правда і неправда володіють ще однією чудовою і суперечливою властивістю: вони необхідні кожній людині і, у той же час, неможливо завжди

говорити правду або брехати, як неможливо завжди дихати чистим киснем або пити дистильовану воду.

Неправда як художній вимисел. Література не зараховувалася б до мистецтва, якби в ній була тільки правда, що збігається з науковою істиною. Однак вимисел може стати неправдою у випадку некоректного використання. Правда як поняття етики в літературі має свій еквівалент – художню правду.

Художня правда *– різновид правди, який не виражає відносини людини до наявної інформації, рідко співвідноситься з окремими випадками, характеризує описуване явище або процес у цілому, тяжіє до наукової істини.*

Тож, незважаючи на художність, художня правда містить у собі елемент вірогідності. Критерієм «величини» вимислу є жанр літературного твору: вимисел мінімальний в історичній літературі і максимальний у казках, легендах, фантастиці. Кожному жанру літератури відповідає визначене співвідношення правди-істини і вимислу. Порушення цього співвідношення перетворює вимисел у неправду.

Правда і неправда в засобах масової інформації. Невідомий нам видавець газети, що вперше з'явилася в Парижі в XVIII ст., зрозумів, що за допомогою аркуша паперу, що поширюється столицею, він зуміє представити у вигідному або непривабливому світлі багатьох відомих людей. Так була відкрита таємниця влади засобів масової інформації. Таємниця швидко стала відома багатьом, і газети з'явилися в Лондоні й інших містах Європи.

З появою радіо, а потім і телебачення вплив засобів масової інформації на обивателів багаторазово зріс. Телевізор замінив багатьом бібліотеку, музей, картинну галерею, театр і навіть кінотеатр. Він став майже єдиним засобом дозвілля і розваги. Однак телебачення відіграє особливу роль у житті – транслює багато неправди і трошки правди.

Правда і неправда в політиці ще більш проблематична, ніж у рекламі. Політику традиційно вважають брудною справою, а судження про чесність політиків викликає неприхований скепсис і глузування.

Деякі теоретики етики задаються питаннями: чому ті люди, кого обирали у владу, хто найбільше відповідальний за загальне благо, хто забезпечує правопорядок і кому довірене керування державою, виявляються настільки підданими неправді? Відповіді на ці питання – в природі політичної влади і можливостях політиків. Політична влада рідко виступає як засіб, набагато частіше вона ціль сама по собі. Це ціль цілей або вища мета. Про політичну владу деякі особистості марять у сні і наяву і дуже бояться втратити її.

Чи може політика в принципі бути чесною? Може, але за наявності двох головних умов:

1) цивілізованого суспільства не тільки у формально-юридичному, але й у соціальному сенсі;
2) справді правової держави з послідовним поділом і врівноважуванням гілок влади.

Наявність таких умов привела б до періодичної зміни правлячих осіб, їхньої звітності перед населенням, доступу населення до документації, реальному місцевому самоврядуванню, загальній виборності керівників тощо. Громадянське суспільство врівноважувало б державу, а заодно і зменшувало б спритність деяких осіб «покерувати» державою. Але це все поки з галузі фантастики.

Напівправда *– неповна, не вся правда про предмет судження; найбільш зручний спосіб приховати певну частину інформації через замовчування дуже важливих її деталей, в результаті правда стає зручною для того, хто хоче щось приховати.*

Напівправда може мати позитивне значення в тих випадках, коли той, що говорить, діє, керуючись принципом найменшого зла. Не сказати всю правду недобре, а сказати – буде ще гірше. У житті кожної людини бувають ситуації, коли, керуючись шляхетними спонуканнями, люди говорять один одному неправду. Принцип найменшого зла забороняє їм говорити всю правду. Крім того, неповна правда іноді виконує функції психологічного захисту особистості, коли перед тиском мікросередовища вигідніше дещо приховати.

Однак напівправда нерідко має негативне значення. Неповна правда в цьому випадку твориться за принципом найменшого добра. Правда як добро є, тільки її обмаль для орієнтації в потоці подій. Неповна правда, дотримуючись принципу найменшого добра, є ефективним засобом соціальної демагогії, маскування справжніх інтересів і цілей. Вона досягається не тільки приховуванням частини інформації, але і таким розміщенням акцентів, за якого значення одних фактів перебільшується, значення інших применшується.

Негативна неповна правда твориться й у тих випадках, коли загальна оцінка в цілому вірно відбиває дійсність, але не наводяться конкретні факти, події, імена. «Безіменна» гласність звичайно закінчується гаслами і закликами, її соціальна цінність близька нулю.

В етиці виділяються також доброчесний обман і недоброзичлива правда, що становлять, на відміну від напівправди, не приховання або дозування інформації, а свідоме її перекручування (при доброчесному обмані) або, навпаки, її істинність (при недоброзичливій правді). Критеріями моральності в обох випадках виступають поняття добра і зла. Разом з тим, вони також враховують обставини обману або правдивого повідомлення. Позитивне або негативне значення в обох ситуаціях визначають обставини.

Доброчесний обман *– свідоме перекручування інформації, яке відбувається в ім'я добра тих, кого обманюють; «брехня во спасіння».*

Доброчесний обман роблять люди для того, щоб надихнути занепалого духом товариша і допомогти йому зібратись із силами. Такий же обман може зробити тренер, що говорить спортсменові про те, що в нього ще не все втрачено, і він здатний перемогти суперника. Доброчесний обман нерідко практикує держава.

Недоброзичлива правда *– правдиве повідомлення, яке має негативне значення, бо служить засобом заподіяння зла та висловлюється заради особистих інтересів або з помсти чи заздрості.*

В економічних відносинах правдива інформація про положення справ у конкурента здатна привести його до краху. Правда про новітні розробки в галузі озброєнь, передана шпигуном супротивникові, позбавляє його переваги в підготовці або веденні бойових дій. Правда про загибель рідної людини психологічно непідготовленим людям здатна вбити їх самих. Недоброзичлива правда гасить оптимізм, підриває віру, служить інструментом зведення рахунків.

Питання для самоконтролю:

1. Чи існують універсальні загальнолюдські норми моралі?
2. Назвіть основні принципи сучасної міжнародної моралі.
3. Як співвідносяться між собою поняття «світова політика» та «моральність»?
4. Якою мораллю повинні керуватися міжнародні політичні актори: індивідуальною, державною чи універсальною?
5. Кого вважають батьком-засновником сучасної міжнародної моралі?
6. Чим пояснюється моральний релятивізм в міжнародній політиці?
7. Кого вважають засновником теорії і школи політичного реалізму в теорії міжнародних відносин?
8. Доведіть на прикладах існування «подвійних» моральних стандартів у міжнародних відносинах.
9. У чому полягає «моральний парадокс» в ситуації збройних конфліктів?
10. Чим відрізняються поняття «терор» і «тероризм»?
11. Терор – це легальне чи нелегальне насильство?
12. У чому сутність «державного тероризму»?
13. Назвіть найбільш небезпечні на сьогодні терористичні організації.
14. У чому відмінність між поняттями «правда» та «істина», «хибність» та «обман»?
15. Чи може напівправда мати позитивне значення?

Питання для дискусії:

1. Доведіть або спростуйте тезу: «Наймогутніші держави мають і найбільше прав».
2. Чи згодні, що зовнішня політика держав будується на пріоритеті національних інтересів над загальносвітовими?
3. На Вашу думку, чи може бути виправданим терор? Якщо так, то якими можуть бути критерії допустимості терактів як засобів політичної боротьби?
4. Як Ви думаєте, чи може політика в принципі бути чесною? Які чинники можуть цьому сприяти?
5. Чи завжди доцільною є правда в політиці?
6. Чи згодні Ви з тим, що неправда в політиці може бути виправдана? Якщо так, то за яких умов це можливо?

Практичні завдання:

1. Поміркуйте, чи існує небезпека публічної брехні в міжнародних відносинах? Наведіть приклади для підтвердження своєї думки.
2. На основі аналізу подій російсько-української війни проілюструйте прикладами існування подвійних моральних стандартів у міжнародній політиці.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Поняття «терор» пов'язують із діями:
   а) держав;
   б) міждержавних організацій;
   в) недержавних організацій;
   г) окремих осіб.
2. Кого прийнято вважати батьком-засновником сучасної міжнародної моралі?
   а) Платона;
   б) Аристотеля;
   в) І. Канта;
   г) Г. Гегеля.
3. Політичний реалізм не заперечує існування міжнародної моралі.
   а) правильно;
   б) неправильно.
4. Кого вважають засновником теорії та школи політичного реалізму в міжнародних відносинах?
   а) Н. Макіавеллі;
   б) Г. Гегеля;
   в) М. Вебера;
   г) Г. Моргентау.
5. Вбивство С. Бандери радянським агентом в Німеччині в 1959 р. є виявом…
   а) терору;
   б) тероризму;
   в) державного тероризму.

ТЕМА 8. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета: ознайомитися з поняттям та особливостями корпоративної (професійної) етики; обговорити проблеми зловживання владою; охарактеризувати сутність та особливості адміністративної етики; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Поняття професійної (корпоративної) етики.
2. Проблема зловживання владою.
3. Етика державних службовців.
4. Досвід адміністративної етики в країнах світу.

Ключові поняття: *адміністративна етика, екологічна етика, етика бізнесу, етичний кодекс, зловживання владою, конфлікт інтересів, корпоративна етика, медична етика, професійна етика, юридична етика.*

1. Поняття професійної (корпоративної) етики

Професійна етика *– кодекс правил, що визначають поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків.*

Корпоративна етика *– вчення про професійну мораль, яка регулює моральні відносини людей у трудовій сфері; сукупність моральних норм, що визначають відношення людини до своїх професійних обов'язків.*

До системи професійних політичних етик, тобто етик корпоративних груп, які або беруть безпосередню участь у перебігу політичного процесу та функціонуванні політичної системи, або за своїм фахом є дотичними до цієї галузі суспільних відносин, належать професійні етики політиків, державних службовців, однопартійців, політтехнологів, працівників ЗМК тощо.

Змістом професійної етики є етичні кодекси, що пропонують визначений тип моральних взаємин між людьми у сфері певної професії.

Етичний кодекс *– зібрання норм професійної етики, що пропонує визначений тип моральних взаємин між людьми у сфері певної професії та визначає моральні вимоги стосовно неї.*

Виникнення перших фахових етичних кодексів відноситься до періоду ремісничого поділу праці в умовах становлення середньовічних цехів в XI-XII ст. Однак ряд професій, що мають життєво важливе значення для всіх членів суспільства, виникли в далекій давнині, і тому такі професійно-етичні кодекси, як «Клятва Гіппократа», моральні настанови священиків, що виконували судові функції, відомі набагато раніше. Перший у світі «Кодекс фахової етики» був прийнятий в Англії у 1794 р. Він і по сьогоднішній день є базою, на якій створюються кодекси етики для окремих професій у Великій Британії.

Виникнення професійної етики є наслідком виявлення підвищених моральних вимог з боку суспільства до деяких видів професійної діяльності. В основному, це професійні сфери, пов'язані з правом розпоряджатися життям людей (професії із сфер послуг, транспорту, управління, охорони здоров'я, виховання тощо).

Професійна етика вивчає:

- моральні якості особистості фахівця, що забезпечують найкраще виконання ним професійних обов'язків;
- взаємини усередині професійних колективів;
- специфічні моральні норми, властиві для даної професії;
- особливості професійного виховання.

Основними видами професійної етики є:

- ✓ політична етика;
- ✓ педагогічна етика;
- ✓ юридична етика;
- ✓ наукова етика;
- ✓ медична лікаря;
- ✓ академічна етика тощо.

Етика бізнесу *– вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує особливості функціонування і розвитку моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності і формулює для цієї сфери відповідні рекомендації.*

Медична етика *– вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує об'єктивні основи, сутність, специфіку, структуру й основні функції моралі працівників медичної сфери діяльності.*

Екологічна етика *– галузь етичних знань, предметом якої є моральне ставлення людини до живої і неживої природи.*

Юридична етика *– вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує роль і значення моральних принципів у сфері здійснення правосуддя і правоохоронної діяльності, регулює відносини суспільства та особи, а саме: етику суддів, слідчих, адвокатів.*

Кожен вид професійної етики визначається своєрідністю професійної діяльності, має свої специфічні вимоги в області моралі. Політика теж має специфічні, тільки їй властиві етичні норми. На жаль, навести їхній вичерпний перелік неможливо. Основними професійно-етичними нормами політики демократичного суспільства є такі:

- життя не за рахунок політики, а для політики;
- визнання вищого пріоритету права в політиці;
- визнання святості громадянського суспільства;
- чесність у політичній конкуренції;
- самообмеження власної влади в інтересах суспільної злагоди;
- повага прав політичної меншості;
- толерантність стосовно політичних супротивників;
- визнання за політиком права на ризик;
- самокритичність;
- необхідність відповідати за кожне своє слово, адресоване широкій громадськості.

Отже, професійна мораль політика дещо відрізняється від норм загальної моралі. Норми професійної політичної етики знаходяться у складній взаємодії з нормами загальної моралі.

2. Проблема зловживання владою

Ідеальних людей, як відомо, не існує. У характері й поведінці кожної людини поєднуються як позитивні, так і негативні риси. Перші людина намагається проявити, другі – приховати. Давно доведено, що влада виявляє справжню сутність людини: її як позитивні, так і негативні риси. І це закономірно. Наділена владними повноваженнями людина завжди на виду, їй доводиться приймати відповідальні рішення, що більш виразно виявляє риси її характеру та особливості поведінки.

Важливо врахувати й те, що влада негативно впливає на людину, посилює її негативні риси. Ще Н. Макіавеллі зазначав, що влада розбещує людину.

Одним із аспектів моральної дилеми в політиці є проблема зловживання владою.

Зловживання владою *– умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.*

В політику йдуть далеко не завжди найкращі люди, до того ж влада спричиняє на них негативний вплив, тому для суспільства завжди актуальною є проблема захисту від деструктивного впливу на нього політиків і влади.

Сучасне демократичне правове суспільство передбачає механізми та інститути усунення причин зловживання владою:

- ✓ поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки,
- ✓ система стримувань і противаг різних гілок влади,
- ✓ вибори,
- ✓ опитування та обнародування громадської думки,
- ✓ інститути громадянського суспільства – політичні партії, громадські організації, рухи,
- ✓ незалежні від держави ЗМІ тощо.

Значення цих механізмів та інститутів:

- роблять можливим контроль громадськості за здійсненням політичної влади,
- сприяють тому, щоб правляча еліта якомога менше зловживала владою, не відривалась від народу, дбала про його інтереси,
- сприяють тому, щоб політика і влада відповідали вимогам моралі.

3. Етика державних службовців

Етика державних службовців є прикладом корпоративно-групової етики в політиці. Варто розрізняти етику державного чиновника і політичного керівника.

Діяльність політика й діяльність чиновника підкоряються відмінним один від одного принципам відповідальності. Політичний керівник (державний діяч) несе особисту відповідальність за всі свої дії. А відповідальність за свої дії передбачає наявність у суб'єкта власних морально-етичних позицій і переконань.

Чиновник же зобов'язаний точно й сумлінно виконувати наказ керівника (навіть якщо він помилковий). Без такої моральної дисципліни неможливе функціонування апарату. З цієї точки зору професіоналізм і ефективність чиновника і є показником його моральності, вірності своєму професійному покликанню й обов'язку. Якщо державний службовець незгодний з рішенням керівника, він має його переконати, а в разі принципової незгоди – подати у відставку. Лише після цього він має моральне право звернутися з апеляцією чи обґрунтуванням своїх позицій до громадськості, ЗМІ тощо.

Адміністративна етика *(від лат. administrare – керувати) – вид професійної етики, що вивчає всі моральні аспекти діяльності державних службовців і керівників; наука про застосування моральних принципів і норм до діяльності й поведінки посадових осіб незалежно від рівня управління, дотримуючись яких, керівник визначає моральні стандарти вирішення проблем, що можуть виникнути в організації, самостійно аналізує ці стандарти й несе особисту відповідальність за прийняті рішення.*

Адміністративна етика вміщує чотири компоненти:

1. цінності – переконання, думки, взаємовідносини індивідів, ставлення груп і суспільства до таких питань як свобода, справедливість, відповідальність;
2. стандарти і норми – принципи, що визначають дії людей відповідно до законів, кодексів і правил;
3. зовнішнє середовище – умови, в яких здійснюється діяльність державних службовців (політичні, соціальні, культурні);
4. організаційну поведінку – різні форми діяльності службовців, що орієнтовані на цінності конкретного суспільства або установи, організації в рамках визначених стандартів і норм.

По суті адміністративна етика шукає відповідь на такі питання:

- ✓ що є добро і зло, що є правильним і хибним у поведінці державних службовців;
- ✓ які мотиви й умови сприяють їх етичній поведінці;
- ✓ що треба робити для формування високих моральних принципів.

Для того щоб поведінка державних службовців відповідала визначеним стандартам і нормам, необхідний внутрішній і зовнішній контроль, а також такі механізми, що дозволяють застосувати це на практиці. Внутрішній контроль пов'язується з моральними принципами і свідомістю службовців, особливо при прийнятті ними управлінських рішень. Механізмом його впровадження повинні виступати безпосередньо самі державні органи, що відповідають за здійснення конкретних функцій і навчання службовців адміністративній етиці.

Етика державного службовця – це не стан, якого повинні досягнути службовці, а безперервний процес етичного самовдосконалення. Етику слід

розглядати не як набір рецептів, а як допоміжний засіб у визначенні цілей державного управління і способів їх досягнення на державній службі.

Етика доповнюється законом як засобом зовнішнього примусу.

Отже, навіть така найраціональніша і найефективніша організація сучасного управління як бюрократія потребує специфічних морально-етичних регулюючих механізмів. Особливо це стосується перехідних суспільств, в яких виникають надзвичайно сприятливі умови для зловживання статусом державного службовця.

4. Досвід адміністративної етики в країнах світу

У **США** існує досить розвинуте законодавство в галузі адміністративної етики. Відповідні акти з цієї проблематики приймаються Конгресом, законодавчими органами штатів і місцевою владою. Основними напрямами діяльності тут є:

- введення обмежень зі встановленням відповідних санкцій за їх порушення;
- отримання інформації про фінансовий стан державних службовців;
- регулювання діяльності окремих груп службовців.

Так, введено обмеження:

- на перехід службовців до приватного сектора економіки;
- на представлення інтересів в організаціях, де працювали раніше, або за діяльність яких несли відповідальність.

Заборонено:

- приймати подарунки вартістю більше визначеної суми;
- приймати на роботу близьких, родичів тощо.

Важливим засобом, що дозволяє виробити принципи керівництва етичною поведінкою державного службовця, є прийнятий ще у 1958 р. Кодекс етики, який визначає, що повинен та може робити адміністративний працівник, а що йому робити забороняється.

Основним етичним інститутом в адміністрації США є Комітет з урядової етики. Він виконує декілька основних функцій: забезпечує підтримку високих етичних стандартів у середовищі державних службовців, запобігання конфліктам інтересів і їх вирішення, підвищення суспільної довіри до виконавчої влади, надання етичної освіти службовцям.

Конфлікт інтересів *– протиріччя між приватними інтересами державних службовців (депутатів) та виконанням ними службових обов'язків, наявність якого може вплинути на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи утримання від вчинення певних дій в процесі службової діяльності.*

На особливу увагу заслуговує також Рада із захисту системи заслуг. Система заслуг – це система принципів добору і просування службовців по службі на основі їх професійних і ділових якостей. Завданням Ради є захист службовців від свавілля керівників. Рішення Ради практично ніхто не піддає сумніву. Саме існування Ради змушує представників вищої бюрократії дотримуватися належної службової поведінки. Державний службовець США не

відчуває себе гвинтиком бездушного механізму управління, а свідомо бере участь у вирішенні суспільних проблем.

Самодіяльність у боротьбі за професійну честь державного службовця реалізується також засобами Американської асоціації державних службовців, Національної організації Честі, які проводять щорічні наукові конференції тощо.

Отже, сучасна етична система державної служби США має цілісний характер, є децентралізованою, у ній логічно поєднано політико-правові й суто морально-етичні засоби.

Найближчою до системи США є етична система **Великої Британії**. Існує думка, що високі моральні якості державних службовців завжди були предметом особливої гордості британців. Громадянська служба і сьогодні розглядається у Великій Британії як «почесний обов'язок шляхетних людей», як знак довіри до них з боку «корони» і суспільства. Поведінка «слуг корони» регламентується етичним Кодексом державного службовця.

У світовій практиці немає аналога цього документа. Його своєрідність полягає в тому, що він, з одного боку, регламентує етику професійної діяльності службовців, від надання послуг населенню до політичних консультацій міністрам, з іншого – визнає взаємні обов'язки службовців і міністрів. Кодекс державного службовця складається з двох частин: вимоги до службової діяльності міністрів та вимоги до решти службовців.

У 1994 р. за наказом прем'єр-міністра Великої Британії було створено як постійний інститут Комітет з проблем стандартів у суспільному житті, завданням якого стало вивчення стандартів поведінки та роботи всіх державних службовців, у тому числі стандартів їх фінансової та комерційної діяльності.

Професійна етика у розвинених демократичних країнах континентальної **Європи** розглядається як основна мета управління людськими ресурсами. Якщо етичні принципи проголошено, то вони мають бути нормою щоденної практики.

Професійна етика – це прагматичний засіб, її мета полягає в тому, щоб відмовитися від етики слухняності й віддати перевагу професійній етиці переконання й відповідальності перед громадянами. Досягнення такої мети потребує не так розробки нових обов'язків або перебудови організації з використанням адміністративно-правових засобів, як створення державним службовцям належних умов праці.

Комітет Міністрів Ради Європи схвалив і рекомендував для прийняття країнами-членами Ради Європи зразок Кодексу поведінки державних службовців. У цьому Кодексі відсутні принципи щодо професіоналізму державних службовців, адже кваліфіковану працю мають виконувати лише професійно підготовлені особи.

Кодекс визначає

- ✓ стандарти чесності та поведінки, яких мають дотримуватися державні службовці,
- ✓ загальні принципи, що окреслюють етичні межі службової діяльності,
- ✓ норми і правила реалізації цих принципів.

Запропонований Комітетом зразок Кодексу поведінки державних службовців сприяв прийняттю національних кодексів, створенню спеціальних державних інституцій з проблем етики, запровадженню навчання тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке корпоративна (професійна) етика? Які відносини вона регулює?
2. Назвіть основні види професійної етики.
3. Що таке етичний кодекс?
4. Коли і в яких фахових галузях виникли перші професійно-етичні кодекси?
5. Що є предметом вивчення професійної політичної етики?
6. Розкрийте значення терміну «зловживання владою».
7. Назвіть основні шляхи вирішення проблеми зловживання владою. Як вони реалізуються в сучасній Україні?
8. У чому полягають основні обов'язки державного службовця?
9. Якими моральними принципами повинен керуватися державний службовець?
10. Чим відрізняється етика політичного керівника від етики державного службовця?

Питання для дискусії:

1. Чи може професійна етика суперечити загальноприйнятій системі моралі?
2. Прокоментуйте афоризм відомого англійського історика й політичного діяча Джона Актона: «Влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно».
3. Поширеною є думка про те, що варто людям, наділеним владними повноваженнями, дати належну заробітну плату, й вони перестануть зловживати службовим становищем у корисливих цілях і брати хабарі. Чи згодні Ви з цим? Відповідь аргументуйте.
4. На Вашу думку, чи може зловживання владою мати позитивний характер? Відповідь обґрунтуйте.
5. Чи має державний службовець моральне право звернутися з обґрунтуванням своїх позицій до громадськості або засобів масової інформації, якщо він незгодний з рішенням керівника?

Практичні завдання:

1. Опрацюйте працю М. Вебера «Політика як покликання і професія». Порівняйте етику державного чиновника й етику політичного керівника. Результати порівняння оформіть у вигляді таблиці.
2. «Хто бажає займатися політикою взагалі і зробити її своєю єдиною професією, повинен усвідомлювати дані етичні парадокси і свою відповідальність за те, що під їх впливом вийде з нього самого». Про які етичні парадокси говорив М. Вебер? Прокоментуйте вислів.
3. Складіть порівняльну таблицю щодо стану розвитку адміністративної етики в країнах ЄС.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Перший у світі «Кодекс фахової етики» був прийнятий в:
   а) Англії;
   б) США;
   в) Нідерландах;
   г) Франції.

2. Корпоративна політична етика регулює моральні відносини, що стосуються:
   а) суто політичних лідерів;
   б) політичних еліт;
   в) професійних груп, які беруть безпосередню участь у політичному процесі;
   г) всіх громадян – носіїв народного суверенітету.

3. Який з інститутів не сприяє усуненню причин зловживання владою:
   а) поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки;
   б) незалежні від держави ЗМІ;
   в) вибори;
   г) рекрутування значної частини правлячої політичної еліти із соціальних низів.

4. На відміну від політичного діяча, державний службовець:
   а) несе особисту відповідальність за свої дії;
   б) сумлінно виконує наказ керівника;
   в) у боротьбі відстоює свою думку;
   г) висловлює власні морально-етичні позиції й переконання перед громадськістю або у ЗМІ.

5. Умисне використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди – це ...
   а) аморалізм;
   б) корупція;
   в) зловживання владою;
   г) лобізм.

ТЕМА 9. ПАРЛАМЕНТСЬКА (ДЕПУТАТСЬКА) ЕТИКА

Мета: обговорити проблеми обмеження лобізму та боротьби з корупцією; ознайомитися з поняттям та особливостями парламентської етики; охарактеризувати мету, зміст і призначення кодексів депутатської етики; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Боротьба з корупцією й обмеження лобізму.
2. Необхідність етичного регулювання депутатської діяльності.
3. Кодекси депутатської етики: призначення та специфіка.
4. Досвід парламентської етики в країнах світу.

Ключові поняття: *депутатська етика, корупція, лобіювання (лобізм), парламентська етика, парламентський пристав, цивілізований лобізм.*

1. Боротьба з корупцією й обмеження лобізму

У XVI ст. слово «лобі» вживали для позначення майданчика для прогулянок у монастирі. Політичного відтінку це слово набуло у XIX ст. в США, коли термін «лобіювання» почав означати купівлю голосів депутатів за гроші в коридорах Конгресу.

Лобіювання (лобізм) *(від англ. lobby – закритий майданчик, коридор, кулуари) – організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень.*

Лобіювання може здійснюватись на користь певних соціальних і політичних сил, окремих країн і регіонів, а також стратегії розв'язання певних глобальних проблем.

Лобізм у законодавчій владі існує в усіх демократичних країнах. Його вважають життєво необхідною складовою демократичного процесу, оскільки тут наголошується саме на цивілізованому лобіюванні, яке в комунікаційній площині тотожне процесу переконування.

Цивілізований лобізм *– форма законного впливу груп тиску на управлінські рішення державних органів з метою задоволення інтересів певних соціальних структур (організацій, територіальних утворень, соціальних груп тощо); надання особі (або групі осіб), від якої залежить доля бажаного рішення, необхідної інформації, здатної переконати цю особу (або групу осіб) у доцільності ухвалення рішення.*

Лобіювання певних інтересів у виконавчій владі здебільшого кваліфікується як злочин: зловживання службовим становищем, корупція тощо. Звідси посилена увага громадськості й преси до поведінки не стільки лобістів, скільки лобійованих.

Корупція *(від лат. corrumpere – псувати) – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.*

Лобізм – це не лише діяльність окремої уповноваженої особи чи організації. Лобісти активно шукають шляхи залучення громадськості для

досягнення своєї мети. Наприклад, у США лобісти через агітацію у громадських місцях, листівки, оплачені оголошення у пресі закликають виборців писати своїм обраним представникам листи з вимогою підтримати бажане рішення.

Найвпливовішими лобі у США є такі масові громадські організації, як Асоціація людей похилого віку і організації захисту інтересів ветеранів, далі ідуть лобі представників освіти і лише потім – так звані групи особливих інтересів: спілки фермерів, представники нафтопереробної, вугільної та тютюнової галузей промисловості. Помітна також Асоціація мерів великих міст, яка просуває урбаністичні проєкти.

Методи лобіювання можна поділити на законні та незаконні.

Законні методи лобіювання:

- ✓ направлення листів і особистих звернень до законодавців або представників виконавчої влади;
- ✓ підготовка для парламентарів проєктів законів;
- ✓ контроль за дотриманням законів і рішень;
- ✓ організація кампаній у ЗМІ;
- ✓ проведення демонстрацій, маршів, пікетування або інших вуличних акцій;
- ✓ підтримка кандидатів у депутати на виборах;
- ✓ сприяння призначенню чи просуванню по службі працівників органів державної влади;
- ✓ налагодження особистих контактів із членами законодавчих чи виконавчих органів;

Незаконні методи лобіювання:

- ✓ прямий підкуп (корупція);
- ✓ непрямий підкуп (подарунки);
- ✓ контроль за особистим життям законодавців і чиновників;
- ✓ збирання компрометуючого матеріалу;
- ✓ шантаж, погрози.

Типи «цивілізованого лобіювання»:

- персональні контакти з представниками влади;
- участь у засіданнях комітетів і комісій парламенту та міністерств;
- робота в експертних групах із підготовки проєктів документів парламенту і уряду;
- з'їзди та наради підприємців за участю представників влади;
- участь у громадських слуханнях законопроєктів у парламенті;
- вплив на громадську думку через ЗМІ;
- доповіді, послання з боку бізнесу до владних структур;
- зустрічі з вищим керівництвом держави.

Технології лобіювання і тиску на політичну владу:

- ➢ інформаційний вплив на громадську думку через ЗМІ;
- ➢ узгодження інтересів та участь у прийнятті урядових рішень (консультативні групи, ради і палати при уряді);
- ➢ вплив на вибори до владних органів шляхом фінансування та організації виборчої кампанії;

- різноманітні форми взаємодії з державними чиновниками та депутатами (участь у різного роду слуханнях, неформальні контакти);
- контроль за виконанням законів з боку зацікавлених груп;
- страйки;
- тероризм;
- хабарі та інші незаконні способи винагородження державних чиновників.

2. Необхідність етичного регулювання депутатської діяльності

Головна ознака будь-якої сучасної демократії (на відміну від античної) – її представницький характер. Представницький орган (парламент) посідає ключове місце в демократичному процесі і демократичній політичній системі. Отже, найважливішим видом політичної діяльності в демократичному суспільстві є професійна депутатська діяльність.

Депутатська діяльність – це важливий чинник суспільного життя, оскільки вона продукує суспільні (насамперед правові) норми поведінки громадян. Підвищення ролі представницьких органів у житті сучасного суспільства, гуманізація суспільного життя й розуміння актуальності морально відповідальної політики вимагають обов'язкового дотримання етичних норм народними обранцями під час виконання покладених на них повноважень.

Політико-етичне регулювання діяльності депутатів, через розробку та нормативно-інституційне впровадження відповідної професійної етики, має ключове значення для політико-етичного регулювання всієї демократії.

Депутатський корпус є лише частиною ширшої професійної групи – фахових політиків. Отож, і в цьому випадку, можна говорити про існування окремої системи корпоративної етики професійних політиків.

Парламентська етика *– особливий вид професійної (корпоративної) етики, що регулює відносини, які виникають в ході законотворчої та іншої парламентської діяльності, а також позапарламентської діяльності, пов'язаної з виконанням функцій народного депутата.*

Депутатська етика *– різновид професійної (корпоративної) етики, що охоплює широке коло етичних проблем, пов'язаних із діяльністю депутатів як центральних, так і місцевих представницьких органів влади та самоуправління; сукупність правил поведінки депутатського корпусу.*

Усвідомлення того, що спеціальним етичним нормам (крім політико-правових й організаційних) повинна відповідати й депутатська діяльність, формувалося поступово. Як і представники інших професій, парламентарі повинні брати на себе обов'язок діяти професійно, ефективно й етично.

3. Кодекси депутатської етики: призначення та специфіка

Проблеми впровадження спеціальних кодексів поведінки депутатів давно стали предметом уваги в країнах із розвиненою представницькою демократією. Аналогічно Клятві Гіппократа, кодекси депутатської поведінки встановлюють етичні стандарти для парламентарів і тим самим повинні сприяти розвитку у них почуття професіоналізму.

Саме тому в багатьох країнах, крім застосування регламентних норм, існує практика прийняття додаткових документів – спеціальних кодексів доброчесної поведінки членів парламенту.

Метою створення кодексів депутатської етики є зміна ставлення до політики, і, зокрема, до інституту депутатства, як одного з видів політичної діяльності, сприяння залученню до політики порядних людей, підкреслення її сутнісного призначення, яке полягає у захисті спільних, а не приватних інтересів. Зміст кодексів повинен відповідати загальноприйнятим у суспільстві нормам моральності, а також уявленням про етичну парламентську та позапарламентську поведінку народних обранців. Призначення подібних документів полягає, насамперед, у регламентуванні тієї частини діяльності депутатів, яка не піддається нормативному регулюванню на основі адміністративно-правової відповідальності.

Законодавчо прийняті в багатьох зарубіжних країнах кодекси доброчесної поведінки членів парламенту містять основні морально-етичні принципи, яких депутат повинен дотримуватися у своїй діяльності, та конкретні інструкції стосовно поведінки парламентарів. Зокрема, детальному регламентуванню піддані можливі доходи конгресменів, сенаторів, депутатів тощо; кодекси депутатської етики передбачають також відповідальність, яку повинні нести парламентарі у разі порушення правил етичної поведінки.

Існують різні підходи до закріплення норм депутатської етики.

В залежності від ступеню довіри до депутатів, оцінки їх бажаного морального рівня, в етичному кодексі можуть переважати виключно норми-заборони та норми-зобов’язання (це характерно для держав із несформованими традиціями парламентаризму), або вони доповнюються нормами-дозволами (в країнах із розвиненими традиціями представницької демократії).

Історичні традиції, менталітет, структура законодавства країни визначають характер обов’язковості кодексів поведінки парламентарів, який може варіюватися від рекомендаційного до зобов’язуючого.

На думку багатьох дослідників, правила депутатської етики повинні носити обов'язковий характер, мати розширене тлумачення, регламентуючи поведінку депутатів як на службі, так і поза службовою діяльністю. Але, незалежно від ступеню обов’язковості, корисність етичних кодексів як інструмента регулювання обумовлена тим, що вони зводять воєдино всі правила і дають критерії для оцінки поведінки, а також визначають загальні цінності і принципи.

Попри очевидну доцільність, ідея кодифікації етичних норм для депутатів має свої контраргументи, а тому піддається час від часу критиці. Противники створення кодексів виходять з того, що мораль виникла свого часу як специфічний засіб регуляції суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності, її вимоги є універсальними, не спеціалізованими по видах діяльності. Отже, мораль підноситься над обставинами корпоративно-фахової діяльності. Як наслідок, різні кодекси, «клятви», «хартії» тощо, називаючись етичними, часто de facto є документами адміністративно-правового регулювання, мають форму чітких практичних приписів з поведінки в стандартних ситуаціях, що виникають

під час виконання депутатами своїх повноважень. Отже, занадто практичний характер фахових депутатських кодексів межує із втратою сутнісної специфіки моралі.

Прихильники створення фахових кодексів, у свою чергу, наголошують на тому, що подібні документи сприяють розвитку універсальної моралі, збагачують її за рахунок конкретизації моральних вимог і оцінок.

Істина, як відомо, знаходиться десь посередині: ті, хто переймаються правильним розумінням сутності моралі, легко забувають про існування її професійних різновидів, а ті, хто говорять про необхідність розробки професійно-етичних кодексів, зазвичай слабко акцентують увагу на їх власне етичній природі. Для відповідності змісту кодексу природі моралі важливо, разом із закріпленням в кодексі обов'язків депутата, створити моральні підстави, які б не лише спонукали депутата дотримуватися в своїй діяльності обмежуючих моральних вимог, а й стимулювали його до вчинення доброчесних дій.

Кодекс депутатської етики, з одного боку, є документом саморегулювання, а з іншого, вимагає застосування елементів зовнішнього регулювання, тому розробникам його слід уникати крайнощів: кодекс етичної поведінки народних обранців, з одного боку, не повинен мати вигляд ні до чого не зобов’язуючої декларації, написаної суворою етичною мовою, а з іншого, не повинен зводитись за змістом і формою до адміністративно-правових документів для здійснення контроля й накладання санкцій. Процес кодифікування депутатської етики об'єднує два формати: моральне й адміністративне регулювання, але наділення кодексу адміністративними санкціями не повинно приводити до ототожнення його з регламентом.

Кодифіковані етичні документи, значний досвід застосування яких накопичено в парламентах світу, було створено на власному національно-етичному підґрунті відповідних країн. Особливістю цього підґрунтя є порівняно давно сформована й прийнята політичною й професійною культурою доктрина моральної філософії.

Отже, зразки моральної поведінки парламентарів, політична культура та правопорядок кожної країни певною мірою відрізняються від відповідних норм інших суспільств, тому кожен парламент має знайти свій власний шлях щодо врегулювання депутатської етики задля сприяння найкращому виконанню парламентарями своїх задач та функцій.

4. Досвід парламентської етики в країнах світу

У багатьох парламентах світу встановлені різноманітні норми депутатської етики. Як правило, ці норми зафіксовані у регламентах законодавчих органів. У регламентах Палати представників та Сенату США існують правила, в яких містяться етичні директиви поведінки депутатів та службовців Конгресу. У регламентах Бундестагу ФРН, Національних зборів Франції, Європейського парламенту також містяться відповідні етичні норми.

Крім регламентів, існує практика прийняття спеціальних документів: у Великій Британії, США, Шотландії, Австралії, Індії, Польщі, Литві, Грузії та інших країнах прийняті спеціальні кодекси доброчесної поведінки членів

парламенту, які містять основні морально-етичні принципи, яких депутат повинен дотримуватися у своїй діяльності; конкретні інструкції стосовно поведінки парламентарів; відповідальність, яку вони повинні нести у разі порушення цих інструкцій.

Таблиця 3. Формат кодексів депутатської етики

Назва кодексу	Формат
Кодекс офіційної поведінки членів Сенату (США)	частина регламенту
Кодекс поведінки членів Бундестагу (Німеччина)	додаток до регламенту
Кодекс поведінки для членів Палати лордів (Велика Британія)	резолюція
Кодекс поведінки для державних політиків (Литва)	закон
Кодекс деонтології (Франція)	постанова бюро Національних зборів
Кодекс етики членів парламенту (Грузія)	декларація

Крім цього, існує практика створення органів, які контролюють дотримання депутатської етики. Обов'язок нагляду за порядком у парламенті (його палатах), як правило, покладається на головуючого. Допоміжними органами часто виступають комітети, у віданні яких знаходиться організація роботи парламенту (або його палат), наприклад, регламентні комітети.

У деяких країнах додатково створюються спеціальні органи контролю за дотриманням депутатами норм етики. Зокрема, у Великій Британії функціонують два етичних комітети: парламентський – Комітет по стандартах та привілеях у Палаті громад та урядовий – Комітет по стандартах у публічній сфері. У США вагому роль у регулюванні відповідних питань відіграє спеціальний комітет Сенату з етики.

У деяких країнах існує т.зв. інститут парламентських приставів.

Парламентський пристав *– посадова особа парламенту, яка не є депутатом, присутня на засіданнях парламенту і виконує рішення зборів або головуючого щодо підтримання порядку, затримання або видалення порушників, забезпечення кворуму.*

Як правило, це – стара історична традиція. Так, у Великій Британії цей інститут діє з 1415 р. Інститут парламентських приставів існує також у США, Канаді, Франції та Японії.

На роботу парламенту також можуть серйозно впливати неформальні правила і звичаї, що стосуються того, як повинні поводитися парламентарі і як слід виконувати парламентську роботу.

Важливим чинником забезпечення високого рівня правопорядку та професійної депутатської дисципліни у парламентах зарубіжних країн є певний тип парламентської культури, ознаками якого є домінування загальнопарламентської дисципліни над фракційною або коаліційною; високий авторитет формальних інститутів агрегації інтересів парламентарів – керівних органів парламенту, різноманітних міжфракційних узгоджувальних рад, депутатських комітетів та комісій тощо.

Основні види дисциплінарних порушень у межах повсякденної професійної діяльності парламентарів демократичних країн:

- ✓ перешкоджання основній діяльності парламенту (дебатам та голосуванню);
- ✓ висловлювання образ на адресу своїх колег або ключових державних інститутів;
- ✓ насильницькі дії по відношенню до присутніх на засіданнях парламенту;
- ✓ неучасть парламентаря у пленарних засіданнях без поважних причин;
- ✓ корупційні діяння, шахрайство, перешкоджання правосуддю.

Дисциплінарні санкції: перелік дисциплінарних покарань, які можуть бути застосовані до депутатів-порушників у демократичних країнах, є різноманітним – від простого попередження головуючого до виключення депутата.

Так, у Франції до депутатів Національних Зборів застосовуються такі санкції:

- ✓ заклик до порядку;
- ✓ заклик із занесенням до протоколу;
- ✓ винесення осуду;
- ✓ винесення осуду з тимчасовим виключенням – депутату забороняється брати участь у засіданнях палати впродовж одного місяця. Голосування відбувається без обговорення, проте обвинувачуваний депутат має право на виступ. Якщо ж депутат порушує дисципліну двічі протягом однієї сесії і до нього застосовується санкція тимчасового виключення, то його другий термін покарання може сягати шести місяців.

Тимчасове виключення застосовується в разі якщо депутат двічі проігнорував зауваження спікера; депутат здійснив насильницькі дії під час засідання; було завдано образи або звучали погрози на адресу президента Франції, прем'єр-міністра, членів уряду, спікера, палати.

Якщо мало місце порушення дисципліни, але головуючий ніяк на це не відреагував, будь-який депутат Національних Зборів має право звернутися з вимогою розглянути це питання до Бюро Національних Зборів, яке складається з 22 осіб. Це положення має велике значення з погляду забезпечення неупередженості прийнятих палатою рішень, через можливу належність головуючого та порушника до однієї політичної сили.

Регламент Сенату Франції передбачає схожу процедуру дотримання порядку на засіданнях. Відрізняються лише терміни тимчасового усунення парламентарів від роботи палати: для сенаторів мінімальний термін становить два тижні. У разі невиконання рішення спікера про вилучення депутата або повторного порушення термін виключення збільшується до 30 днів.

Використання механізму дострокового припинення депутатського мандата як дисциплінарного заходу передбачене, зокрема, у США, Великій Британії, Канаді, Португалії, Бразилії, Індії. Цей крайній захід може бути застосований, у тому числі, якщо депутат звинувачується в неетичній поведінці або якщо він тривалий час не бере участь у роботі парламенту.

Так, у Португалії (тут кількість прогулів визначається Регламентом Асамблеї) депутат втрачає свій мандат, якщо він так і не зміг зайняти своє місце в парламенті до його четвертого засідання або якщо він був відсутній протягом

чотирьох пленарних засідань. На подачу пояснень своєї відсутності в депутата є лише п’ять днів. Рішення про виключення депутата ухвалюється відповідним комітетом та Бюро парламенту. Якщо це рішення оскаржене депутатом протягом десяти днів – проводиться таємне голосування Асамблеї з цього питання.

В Індії максимальний дозволений період прогулів для депутатів становить 60 днів (не враховуються дні перерв між сесіями або перерви роботи парламенту під час сесії, якщо така перерва тривала більш ніж чотири дні).

У Бразилії серед причин дострокової втрати депутатом свого мандата зазначене визнання його дій несумісними з поняттям депутатської гідності та пропуск підряд третини чергової сесії (відпустки та відрядження, затверджені палатою, не враховуються). Виключення депутата має бути підтримане абсолютної більшістю депутатів відповідної палати.

У країнах, які зазнали впливу англійської правової системи, палати парламентів задля дотримання «чистоти» своїх рядів та підтримки авторитету представницького органа наділені досить широкими повноваженнями щодо виключення депутатів, які були звинувачені у негідній їхнього статусу поведінці. Так, у Великій Британії Палата громад наділена широкими можливостями щодо самостійного регулювання питань виключення депутатів. Прийняте Палатою рішення про виключення депутата не підлягає оскарженню. В реальності практика виключення застосовується до депутатів вкрай рідко: у XX ст. було лише три прецеденти, і всі вони були пов’язані з обвинуваченнями у корупції.

Інформація про підстави позбавлення депутатських мандатів у різних країнах світу міститься на рис.1.

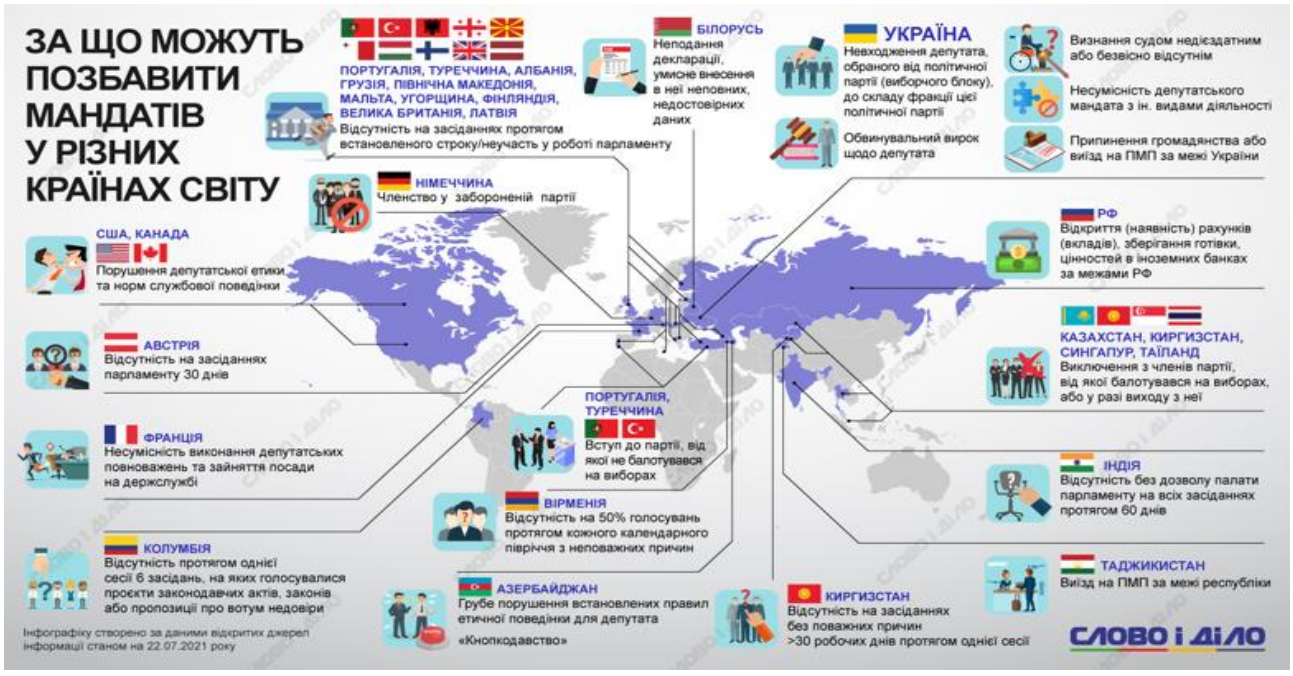

Рис.1. Підстави позбавлення мандатів у різних країнах світу

Джерело: За що парламентаріїв позбавляють мандатів. *Слово і діло*. URL: http://surl.li/paveuy.

Фінансові (штрафні) санкції не так широко, проте зустрічаються у парламентській практиці демократичних країн.

Наприклад, у французькому парламенті депутат Національних Зборів, відносно якого були застосовані дисциплінарні санкції, додатково позбавляється до 50% свого депутатського утримання за період від одного до шести місяців. Рішення про максимальний термін покарання приймається за рекомендацією Бюро, зокрема у випадку, якщо депутат перешкоджав свободі дебатів та голосуванню у Національних Зборах. Штрафні санкції проти сенаторів є дещо меншими і становлять третину від їх заробітної плати. Максимальний термін такого покарання – два місяці.

Встановлення жорсткої дисциплінарної відповідальності народних представників є достатньо поширеним явищем у демократичних країнах світу. Втім, незважаючи на присутність відповідних норм у законодавстві тих чи інших країн, випадків покарання депутатів за порушення норм парламентської поведінки та етики не так уже й багато.

Особливо пильним у демократичних країнах є контроль за доходами тих, хто наділений владою. Майже повсюдним є щорічне декларування не тільки доходів, а й майнового стану можновладців, особливо членів парламенту та урядовців.

Так, у Великій Британії депутати парламенту, в тому числі й міністри, зобов'язані декларувати свої інтереси, зокрема щодо:

- директорства в приватних або публічних компаніях;
- оплачуваної роботи, консультацій, професійної діяльності;
- імен клієнтів;
- участі у спонсорстві;
- закордонних відряджень, які пов'язані з депутатською діяльністю, але оплачені сторонніми особами;
- коштів або пільг, одержаних від зарубіжних урядів, організацій, осіб;
- землі або власності, що дають значний дохід;
- назви компаній або інших організацій, в яких більше однієї сотої частини капіталу належить депутатові, його дружині чи дітям.

Відповідний перелік інтересів видається й поширюється щорічно, і депутати зобов'язані подавати подробиці про зміни в їх інтересах протягом чотирьох тижнів.

У США рішення конгресу стосовно підвищення заробітної плати парламентарів або введення для них яких-небудь пільг вводиться в дію лише починаючи з наступного складу парламенту, тобто законодавці не можуть приймати рішення про поліпшення власного матеріального становища.

Подібні законодавчі та етичні обмеження діють у багатьох інших країнах.

Отже, у парламентській практиці багатьох демократичних країн світу передбачено спеціальні правові механізми та інститути забезпечення правопорядку в парламенті, дисципліни представників депутатського корпусу, дотримання норм професійної етики. В деяких країнах передбачено досить жорсткі міри покарання за порушення відповідних норм аж до позбавлення парламентарів представницького мандата. Разом із тим механізми покарання

депутатів містять запобіжники щодо зловживань відповідними санкціями, використання їх як знаряддя зведення рахунків з політичними опонентами.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке «лобізм»? Поясніть походження терміну.
2. Що таке «цивілізоване лобіювання»? У чому воно полягає?
3. Назвіть форми цивілізованого лобіювання.
4. Чи є відмінність між характером лобізму у законодавчій та виконавчій владі?
5. Хто може виступати в ролі лобістів? Чи бере участь громадськість у процесах лобіювання?
6. Назвіть законні й незаконні методи лобіювання.
7. В яких документах зазвичай фіксуються норми депутатської етики?
8. Назвіть органи, відповідальні за забезпечення правопорядку у парламенті.
9. Які види дисциплінарних порушень у межах діяльності парламентарів Ви знаєте?
10. Які дисциплінарні санкції застосовуються в різних країнах до депутатів-порушників?
11. Чи застосовуються до депутатів-порушників фінансові санкції?
12. Назвіть «брудні» виборчі технології, які порушують етичні норми і принципи.
13. Який зв'язок між професійною етикою журналістів та етизацією політики в цілому та виборчих кампаній зокрема?

Питання для дискусії:

1. На Вашу думку, кодекси етичної поведінки депутатів є виявом саморегуляції чи зовнішнього регулювання?
2. Чому формування етичних засад діяльності ЗМІ в політичних процесах, зокрема, у виборах, є важливою умовою етизації політики в цілому?

Практичні завдання:

1. Поміркуйте над перевагами і недоліками створення етичних кодексів для депутатів. Запишіть визначені «плюси» та «мінуси» в дві колонки. Проаналізуйте результати і зробіть висновок: Ви є прихильником чи противником створення кодексів поведінки депутатів?
2. Ознайомтесь із кодексами депутатської етики різних країн. Знайдіть і випишіть інформацію про підстави позбавлення депутатських мандатів у різних країнах.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. До «цивілізованого лобіювання» не відносяться:
   а) з’їзди та наради підприємців за участю представників влади;
   б) доповіді, послання з боку бізнесу до владних структур;
   в) подарунки та інші способи винагородження державних чиновників;

г) персональні контакти з представниками влади.

2. Корупція – це …:
- **а)** організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень;
- **б)** непрямий підкуп службових осіб;
- **в)** налагодження особистих контактів із членами законодавчих чи виконавчих органів з метою прийняття бажаного рішення;
- **г)** протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення.

3. В якій країні термін «лобіювання» вперше набув політичного характеру?
- **а)** Великій Британії;
- **б)** США;
- **в)** Франції;
- **г)** Нідерландах.

4. Обов'язок нагляду за порядком у парламенті, як правило, покладається на ...
- **а)** головуючого на засіданні;
- **б)** спікера парламенту;
- **в)** голову Комітету з етики;
- **г)** найстаршого за віком депутата.

5. В якій країні відсутній спеціальний кодекс доброчесної поведінки членів парламенту?
- **а)** США;
- **б)** Україні;
- **в)** Грузії;
- **г)** Великій Британії.

ТЕМА 10. ПАРТІЙНА ЕТИКА

Мета: обговорити проблеми розвитку внутрішньопартійної етики; ознайомитися із змістом та особливостями етичних кодексів провідних європейських партій; проаналізувати європейський досвід забезпечення партійної дисципліни; розширювати світоглядні уявлення.

☞

План

1. Етичні кодекси політичних партій.
2. Партійна дисципліна: європейський досвід.

Ключові поняття: *етичний кодекс політичної партії, партійна етика, партійна дисципліна, професійна етика.*

1. Етичні кодекси політичних партій

Етичні кодекси політичних партій *– документи, які містять стандарти поведінки для членів політичних партій.*

Кодекси можуть складатися як з декількох статей, так і з кількох розділів. Вони, як правило, містять принципи, на основі яких діє партія; конфлікт інтересів; заборони й обмеження, яких повинні дотримуватися члени партії; порядок застосування санкцій. Окремі кодекси можуть регулювати порядок подачі скарг на членів партії та порядок врегулювання конфліктів між однопартійцями.

В одних випадках кодекси є суто декларативними (французький «Демократичний рух»), в інших детально прописуються підстави і процедури застосування санкцій (іспанська Народна партія) та заборони для своїх членів (італійська Демократична партія).

Практика ухвалення партіями етичних Кодексів не дуже поширена в Європі: із 34 національних та 7 загальноєвропейських партій лише 13 (трохи більше 30%) мають ухвалені етичні кодекси. Найбільше ухвалених етичних кодексів мають парламентські партії Великої Британії (5), Іспанії (3) та Італії (2).

Як правило, етичні кодекси ухвалюються на загальних зборах, які є найвищим керівним органом партії. Саме ці органи і приймають остаточне рішення щодо застосування санкцій до членів партії, які порушили кодекс.

Що стосується органів, які слідкують за дотриманням етичного кодексу, то тут можна виокремити два підходи: або такий орган діє на постійній основі (Комітет з питань етики Європейської народної партії, Комітет з питань етики італійської Демократичної партії), або створюється для розгляду кожної конкретної ситуації (Консервативна партія Великої Британії).

Більшість етичних кодексів накладають певні обмеження на членів партій, а також містять перелік санкцій, які можуть бути застосовані до його порушників. Так, Європейська народна партія та Іспанська соціалістична робітнича партія санкційні норми за порушення етичних кодексів прописують у статутних документах. Вони значною мірою перегукуються з дисциплінованою поведінкою. Натомість в етичному кодексі італійського «Руху 5 зірок» передбачений штраф у розмірі 100 тисяч євро за виключення чи вихід з парламентської фракції/партії, а також за дострокову відставку з посади із політичних міркувань.

Згідно з кодексом Шотландської національної партії, будь-який член партії, який займає державну посаду на будь-якому рівні чи є депутатом локального чи національного рівня, має піти у відставку, якщо він покидає лави партії. Кодекс Іспанської соціалістичної робітничої партії передбачає, що члени партії, які займають державні посади, мають одразу піти у відставку, якщо проти них будуть порушені кримінальні справи. Етичний кодекс Демократичної партії Італії забороняє балотуватися від цієї партії медіа-власникам та членам їхніх родин. В кодексі поведінки Демократичної юніоністської партії Північної Ірландії існує норма про те, що на членів партії може накладатися штраф, якщо вони дають коментарі ЗМІ без дозволу прес-служби партії.

Окремі політичні партії значну увагу приділяють поведінці своїх членів у соціальних мережах. Тут можна виділити два підходи:

1) у першому випадку, щоб врегулювати це питання, готується окремий етичний кодекс (Консервативна та Лейбористська партії Великої Британії);
2) в іншому випадку, ці питання охоплює загальний етичний кодекс (Ліберально-демократична партія Великої Британії та Шотландська національна партія).

У Кодексі етичної поведінки в соціальних мережах Лейбористської партії зазначено:

- партія виступає за конструктивну дискусію, яка виключає образу опонентів (це стосується як онлайн, так і оффлайн комунікації);
- у дискусіях члени партії не повинні переходити на особисті образи;
- допускається критика політичних поглядів, але не особисті образи;
- лейбористам заборонено «тролити» своїх опонентів та використовувати жаргон в комунікації, а також створювати анонімні акаунти, щоб образити опонентів;
- дискусії між членами Лейбористської партії мають бути дружніми;
- члени партії в комунікації не повинні використовувати сексуалізовану мову та зображення, а також проявляти небажану сексуальну увагу.

Етичний кодекс Консервативної партії регулює порядок подачі скарг на членів партії за їхню поведінку в соціальних мережах:

- таку скаргу може подати особа старше 16 років;
- це можна зробити шляхом надсилання листаа звичайною або електронною поштою;
- скарга може бути відхилена, якщо вона не відповідає певним вимогам: є неповною, необґрунтованою або має слабку доказову базу тощо;
- якщо скарга відхиляється, то причина має бути аргументована;
- за опрацювання скарг відповідає спеціальний співробітник (Офіцер з розслідувань);
- остаточне рішення щодо відхилення чи задоволення скарги приймає керівник партії;
- у разі задоволення скарги, до партійця, якого вона стосувалася, будуть застосовані дисциплінарні санкції.

В етичних кодексах деяких політичних партій особлива увага звертається на протидію будь-яким формам дискримінації.

Наприклад, в Лейбористській партії ухвалено два етичних кодекси: перший з них стосується протидії сексуальним домаганням та дискримінації за статевою ознакою, а другий – антисемітизму та іншим формам расизму.

Серйозно до цього також підійшли в Шотландській національній партії: в етичному кодексі партії зазначено, що члени партії не мають здійснювати жодних расистських дій. Члени партії не повинні своїми діями дискримінувати інших осіб за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання чи сексуальної орієнтації.

Про нетерпимість до дискримінації, зловживань та домагань також йдеться в кодексі етики німецької Вільної демократичної партії: партія декларує рівні можливості для всіх своїх членів, незалежно від статі, етнічного походження, віросповідання тощо.

Серед загальноєвропейських партій, які представлені в Європарламенті, не є поширеною практика ухвалення етичних кодексів. Виключенням з правил тут є хіба Європейська народна партія. Кодекс ЄНП містить такі розділи: принципи, неупередженість та конфлікт інтересів, чесність, застосування кодексу. Зокрема, в кодексі йдеться, що члени партії повинні уникати будь-якої ситуації, яка може спричинити прямий чи непрямий конфлікт інтересів, що завжди існує там, де політик має особистий інтерес, який може негативним чином вплинути на виконання ним своїх обов'язків.

Інші партії регулюють питання партійної дисципліни статутами та внутрішніми правилами.

Крім того, окремі партії, зокрема «Альянс лібералів і демократів за Європу», мають спеціальні кодекси поведінки для донорів партії.

2. Партійна дисципліна: європейський досвід

Попри те, що однією з найважливіших рекомендацій Венеційської комісії є те, що «однією з цілей партії повинна стати внутрішня партійна демократія», саме партійна дисципліна дає змогу партіям утримувати політичну владу та здійснювати часом непопулярні заходи.

Партійна дисципліна *– правила поведінки, яких повинні дотримуватися всі члени партії, щоб не завдати шкоди її іміджу та репутації; важливий елемент стабільної діяльності будь-якої політичної партії.*

З одного боку, чітко описані вимоги до партійної дисципліни дають партійцям розуміння чітких прав, правил та обов’язків (дуже часто на базі цих правил приймаються етичні кодекси), проте з іншого боку, ці вимоги можуть призвести до свавілля керівників партій та фактичного «викорінення» плюралізму думок.

Різні партії на теренах Європейського Союзу по-різному описують та врегульовують партійну дисципліну та визначають санкції за її порушення.

Загалом можна виокремити такі найбільш поширені види санкцій за порушення дисциплінарних стандартів політичних партій:

- ✓ попередження (усне/письмове);
- ✓ догана;
- ✓ призупинення членства на певний період часу: від місяця до декількох років;
- ✓ позбавлення посад у партійних органах та/чи права займати такі посади на певний період часу;
- ✓ виключення з рядів членів (у більшості політичних партій дана норма є найвищою санкцією);
- ✓ фінансові санкції у випадку виключення з рядів членів партії (передбачені лише у нормативних документах популістської італійської партії «Рух 5 зірок»).

Переважна більшість партій закріплює в окремому розділі статуту так званий дисциплінарний режим та переліки санкцій за його порушення. Зокрема, такий розділ мають статути французьких партій «Вперед, Республіка!» та «Республіканці», а також німецької Християнсько-демократичної партії.

Окремо політичні партії ухвалюють кодекси етики, але вони частіше стосуються загальних принципів належної поведінки та доброчесності членів партії, особливо тих, що займають представницькі чи державні посади.

Для розслідування дисциплінарних порушень та застосування санкцій у статутах політичних партій зазвичай передбачені компетентні та відповідальні органи на кшталт внутрішньопартійних судів чи дисциплінарних комісій. В окремих партіях, зокрема в польських «Право і справедливість» та «Громадянській платформі», існує посада дисциплінарного омбудсмена, який може мати своїх представників у всіх регіонах країни. Зокрема, до його компетенції належить право швидкого прийняття рішення щодо тимчасового припинення членства у партії у випадках, які можуть завдати шкоду доброму імені партії.

Основні стандарти, що стосуються політичних партій, містяться у «Кодексі належних практик щодо політичних партій», який був підготовлений Венеційською комісією. У документі зазначено, що внутрішня структура політичних партій має бути чіткою та прозорою; застосування дисциплінарних санкцій щодо членів партій повинно бути чітко регламентоване у статутах партій, які мають відігравати дуже важливу роль у забезпеченні партійної дисципліни. Статуту повинні дотримуватися як рядові члени, так і партійне керівництво. Найвищою дисциплінарною санкцією має бути виключення з партії. Позбавлення членства в партії повинно розглядатися дисциплінарним органом партії. У Кодексі також зазначено, що партійна дисципліна не має бути надмірною та обмежувати свободу дій депутатів.

На думку Венеційської комісії, імперативний мандат не сумісний з принципами свободи та незалежності депутатів.

Найбільшою групою в Європарламенті представлена Європейська народна партія. До її складу входить 185 парламентарів з різних країн-членів Європейського Союзу. Згідно зі Статутом партії підставою для виключення членів є недотримання ними Кодексу етичної поведінки члена Європейської народної партії. Вирішення питання про призупинення членства чи виключення з партії належить до компетенції Політичної асамблеї партії.

Що стосується власне Кодексу, то він містить стандарти доброчесної поведінки, якими повинні керуватися члени ЄНП. Зокрема, члени партії, які обіймають державні посади, повинні:

- ✓ неупереджено виконувати покладені на них функції;
- ✓ утримуватися від отримання чи бажання отримати будь-яку непряму вигоду або винагороду;
- ✓ уникати будь-якої ситуації, яка може спричинити прямий чи непрямий конфлікт інтересів, що завжди існує там, де політик має особистий інтерес, що може негативним чином вплинути на виконання ним своїх обов'язків;

- ✓ приймати рішення на підставі власної політичної позиції, а не з метою отримання за це певних матеріальних чи нематеріальних подарунків та вигоди.

Кодекс поведінки поширюється на партії-члени ЄНП; партії, які мають асоційоване членство; партії, які перебувають в статусі спостерігачів; на депутатів Європарламенту від ЄНП; членів керівних органів партії; волонтерів та співробітників партії.

На подібних принципах побудована робота ще однієї великої європейської партії – «Прогресивного альянсу соціалістів і демократів», який має в Європейському парламенті другу за величиною депутатську групу у кількості 137 осіб. У статуті партії йдеться про те, що члени партії можуть бути відсторонені та виключені з партії через недотримання її статуту або доручень партії, а також недотримання критеріїв членства. Рішення щодо цих питань приймається вищим керівним органом партії – конгресом.

Питання для самоконтролю:

1. В яких документах зазвичай фіксуються норми партійної етики?
2. Чи поширена в Європі практика ухвалення партіями етичних кодексів?
3. Хто зазвичай ухвалює внутрішньопартійні етичні кодекси та слідкує за їх дотриманням?
4. Які етичні обмеження застосовуються до членів політичних партій?
5. Які дисциплінарні санкції застосовуються політичними партіями в різних країнах за порушення дисциплінарних стандартів поведінки?
6. Як регулюється поведінка партійців у соціальних мережах?
7. Охарактеризуйте позицію Венеційської комісії щодо етичних стандартів діяльності політичних партій.
8. Чи застосовують партії фінансові санкції до партійців-порушників?
9. Наведіть приклади порушення етичних норм під час виборчих кампаній.
10. Чи можна вважати журналістську етику різновидом професійної політичної етики?

Питання для дискусії:

1. Чи є прямий зв’язок між неетичною поведінкою членів політичної партії та рівнем легітимності партії? Якщо так, доведіть; якщо ні, поясніть причини.
2. На Вашу думку, кодекси етичної поведінки членів політичних партій є більш морально-етичними чи дисциплінарними документами?
3. Чи може максимально вдосконалена професійна етика журналістів врятувати виборчий процес від «брудних» технологій?

Практичні завдання:

1. Знайдіть в інтернеті етичні кодекси європейських політичних партій. Проаналізуйте їх: основні напрямки регулювання, засоби й санкції до порушників. Результат аналізу оформіть у вигляді аналітичної довідки або порівняльної таблиці.

2. Наведіть приклади реалізації будь-якою європейською політичною партією етичних норм. Зробіть висновок про рівень та ефективність етичного регулювання поведінки членів партії.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Найбільш легкою санкцією за порушення дисциплінарних стандартів політичних партій є …
а) штраф;
б) попередження;
в) догана;
г) сувора догана.

2. На думку Венеційської комісії, імперативний мандат несумісний з принципами свободи та незалежності депутатської діяльності.
а) правильно;
б) неправильно.

3. Яка санкція за порушення дисциплінарних стандартів політичних партій є найбільш серйозною?
а) позбавлення права займати певну посаду;
б) виключення з членів партії;
в) догана;
г) сувора догана.

4. Практика ухвалення партіями етичних кодексів не дуже поширена в Європі.
а) правильно;
б) неправильно.

5. «Кодекс належних практик щодо політичних партій» був розроблений:
а) Європарламентом;
б) Європейською народною партією;
в) Венеційською комісією;
г) Парламентською асамблеєю Ради Європи.

ТЕМА 11. ДОСВІД ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ЕТИКИ В КРАЇНАХ СВІТУ

Мета: визначити особливості політичної етики різних країн; ознайомитися з європейським і світовим досвідом етичного регулювання парламентської етики; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Регламентація поведінки членів законодавчих органів демократичних країн.
2. Подарунки.

3. Побічні прибутки.
4. Фінансові інтереси і подання фінансової інформації.
5. Обмеження на працевлаштування після роботи в законодавчому орґані.

Ключові поняття: *конфлікт інтересів,побічний прибуток.*

1. Регламентація поведінки членів законодавчих органів демократичних країн

Регулювання поведінки членів законодавчих органів демократичних країн світу, в першу чергу, стосується їхніх фінансових інтересів. Регламентація поведінки включає обмеження на отримання приватних подарунків; приписи щодо сумісництва у приватному секторі і позапарламентських доходів, включно з гонорарами; положення про володіння фінансовими активами та іншою прибутковою власністю, у тому числі вреґулювання конфліктів інтересів та умови повідомлення про такі активи, а також обмеження на роботу у приватному секторі колишніх законодавців.

Для аналізу рівня етичного регулювання в парламентах демократичних країн необхідно дати відповідь на низку питань.

1) Чи дозволяє країна членам парламенту отримувати подарунки?
2) Чи дозволяє взагалі країна членам парламенту суміщати посади?
3) Чи дозволяє взагалі країна членам парламенту мати додаткові, позапарламентські прибутки?
4) Чи дозволяє взагалі країна членам парламенту отримувати гонорари?
5) Чи накладає країна обмеження на роботу чи діяльність, що може призвести до виникнення конфлікту інтересів між законодавчою роботою члена парламенту та його позапарламентською діяльністю?
6) Чи накладає країна які-небудь інші обмеження, крім звичайної заборони законодавцям працювати в інтересах виконавчих структур чи в їхньому складі?
7) Чи існують які-небудь обмеження щодо подальшого працевлаштування колишніх членів законодавчого орґану?
8) Чи існує вимога щодо повідомлення про все вище зазначене?

Для визначення конкретного змісту правил подання фінансової інформації у країнах, де такі правила взагалі існують, варто дати відповідь на низку додаткових питань.

1) Що є предметом обов’язкового подання фінансової інформації: лише фінансова діяльність, лише подарунки, чи може те й інше?
2) Хто повинен дотримуватися вимог, що реґламентують подання такої інформації: лише члени парламенту чи найближчі родичі також?
3) Коли належить подавати інформацію: щорічно, кожної сесії, чи в кожному окремому випадку?
4) Вимога подавати інформацію стосується лише прибутків або подарунків, які перевищують певну суму (менше за яку ця вимога не діє)?
5) Кому призначається інформація: спеціальному орґанові чи широкому загалові?

2. Подарунки

Найбільш жорстку з усіх країн норму щодо подарунків встановлено у **США**: там член законодавчої гілки влади може отримувати їх за умови, що їхня вартість не перевищує 50 доларів США.

Мексика, мабуть, є єдиною країною, де встановлено верхню межу вартості подарунків, які дозволено отримувати членам законодавчого орґану. Проте ця межа не має нічого спільного з 50 доларами США чи мінімальною вартістю, які є обов'язковими у США. На відміну від Сполучених Штатів, у **Туреччині** й **Мексиці** дозволені подарунки, що не перевищують десяти мінімальних заробітних плат. У **Республіці Корея** заборонено отримувати подарунки, вартість яких перевищує звичайні й усталені стандарти, а в **Іспанії**, щоб отримати подарунок, потрібен дозвіл комітету з питань етики.

Решта країн дозволяють необмежене отримання подарунків на будь-яку суму, якщо подарунок не є платою за дії депутата як законодавця. Проте у більшості країн докладне повідомлення про отримання подарунків є обов'язковим.

3. Побічні прибутки

Лише в **Ізраїлі** та **США** членам законодавчого орґану цілком заборонено продовжувати працювати за своєю професією й отримувати за це платню, водночас працюючи у цьому орґані. У той час як законодавство **США** та **Ізраїлю** дозволяє працювати на добровільних засадах, у **Греції** будь-яка позапарламентська діяльність заборонена.

У декількох країнах можемо знайти обмеження на свободу членів парламенту мати позапарламентську роботу чи отримувати побічні прибутки.

Побічний прибуток *– прибуток, одержаний юридичною чи фізичною особою в результаті побічної (для членів законодавчого органу – позапарламентської) діяльності.*

Більшість обмежень покликані запобігти можливим конфліктам інтересів або навіть натяку на такі.

Конфлікт інтересів *– протиріччя між приватними інтересами державних службовців (депутатів) та виконанням ними службових обов'язків, наявність якого може вплинути на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи утримання від вчинення певних дій в процесі службової діяльності.*

Навіть у тих країнах, де немає конкретних, докладних норм, викладених у писаному праві, необхідно запобігати будь-якому потенційному конфлікту інтересів між парламентською та позапарламентською діяльністю законодавця. Наприклад, у більшості країн уникають ситуації, коли член парламенту виступає адвокатом клієнта у справі, що потрапляє на розгляд комітету законодавчого орґану, в якому працює цей депутат. Так само слід уникати випадків, коли член парламенту працює керівником підприємства, яке одержує державні дотації.

У **Мексиці** та **Іспанії** депутатам дозволяється мати додаткову роботу і побічні прибутки за наявності згоди комітету з питань депутатської етики.

Припускається, що комітет, розглядаючи клопотання депутата про дозвіл, зважатиме також на можливий конфлікт інтересів, перш ніж дати такий дозвіл.

У **Франції**, **Республіці Корея** та **Індії** існують конкретні обмеження (крім тих, що стосуються конфлікту інтересів) на позапарламентську трудову діяльність чи прибутки. У **Франції** членам парламенту заборонено працювати в акціонерних товариствах чи на них, якщо вони безпосередньо чи опосередковано беруть участь в операціях із нерухомим майном. У **Республіці Корея** членам парламенту заборонено бути посадовими особами чи службовцями у сільськогосподарському, риболовному чи тваринницькому кооперативі або вчителями чи журналістами. В **Індії** членам парламенту не дозволяється працювати членами правління акціонерних товариств. В **Ізраїлі** встановлено загальне неконкретизоване обмеження, згідно з яким членові законодавчого орґану заборонено займатися діяльністю, яка може зашкодити престижеві парламенту або самого депутата.

Крім **США**, повна заборона на отримання гонорарів існує лише в **Індії** та **Ізраїлі**. В більшості інших країн отримувати гонорари членам парламенту не забороняється. У **Мексиці** та **Іспанії** для того, щоб отримати дозвіл на позапарламентську трудову діяльність або побічні прибутки, необхідно отримати дозвіл комітету з питань депутатської етики.

У більшості країн не встановлено граничного розміру побічного трудового доходу. Замість цього у **Нідерландах** та **Швеції** практикується утримання з депутатської платні. У **Нідерландах** утримується частина депутатської платні, якщо побічний прибуток депутата перевищує певну, встановлену законом суму. У **Швеції** депутат не отримуватиме платні за період (більше місяця), впродовж якого він займався позапарламентською діяльністю.

4. Фінансові інтереси і подання фінансової інформації

Вимоги щодо подання фінансової інформації у **США** більш докладні й розлогі, ніж у більшості інших країн.

Вимоги надання інформації можемо зустріти у законах більшості демократичних країн, за винятком **Арґентини, Бельґії, Канади, Індії, Синґапуру** та **Швеції**. У **Швеції**, однак, запроваджено систему добровільного подання такої інформації.

Масштаби вимог щодо подання фінансової інформації різні: в одних країнах обов'язковим є щорічне її подання, а в інших – подання відомостей про подарунки й прибутки, що перевищують певну суму. Деякі країни, так само як і **США**, вимагають щорічного подання такої інформації, а саме: **Чехія, Греція, Італія, Японія, Корея, Мексика, Нідерланди, Польща** і **Тайвань**. У більшості країн достатньо просто повідомити про фінансові інтереси до початку роботи в законодавчому орґані (перед сесією) або якщо сума побічного прибутку, включно з подарунками, перевищує певну суму (у кожному окремому випадку).

У половині з тих країн, де подання інформації є обов'язковим, встановлюють цю вимогу лише у випадках, коли побічні прибутки перевищують певну суму. Лише у деяких країнах вимагається широке її оприлюднення: в **Австралії, Німеччині, Ірландії, Іспанії** і **Великій Британії.** В **Австралії,**

Ірландії та **Великій Британії** повідомляти таку інформацію слід частіше, ніж у **США**, причому багато в чому ці вимоги перегукуються з вимогами, яких мають дотримуватися члени Конґресу США. Вимога подання фінансової інформації у федеральному парламенті **Німеччини** стосується лише позапарламентської роботи, а не прибутків. В **Іспанії** потрібно звітувати лише про майно та діяльність, які можуть призвести до конфлікту інтересів.

5. Обмеження на працевлаштування після роботи в законодавчому орґані

Обмеження на терміни працевлаштування колишніх членів Конґресу **США** суворіші, ніж в більшості інших крїн, крім п'яти: **Бельгії, Греції, Італії, Республіки Корея** та **Мексики**, які звузили коло обмежень на працевлаштування після відбуття терміну повноважень у парламенті. Всі ці країни, за винятком Кореї, передбачають однорічні періоди «обдумування» перед працевлаштуванням в урядових структурах, в пов'язаних з ними установах або на посадах, які можуть стати причиною виникнення конфлікту інтересів. **Греція** також обмежує тих членів парламенту, які до того як стати парламентарями, служили офіцерами в армії і пішли у відставку з метою балотуватися до парламенту. Таким колишнім депутатам назавжди заборонено служити в армії. У **Республіці Корея** заборона працювати у будь-якій фірмі, з якою колишній парламентарій був тісно пов'язаний, обмежується двома роками. Єдине обмеження в **Ізраїлі** полягає в тому, що колишній парламентарій не може з будь-якого питання, пов'язаного з його заняттям чи професією, посилатися у письмовому вигляді на факт своєї роботи у парламенті.

Таким чином, етичні обмеження, що реґламентують поведінку й позапарламентську діяльність законодавця у тому, що стосується особистих фінансових інтересів, обумовлюються численними політичними, культурними та економічними чинниками, у тому числі рівнем демократичної зрілості електорату, а також повагою членів суспільства до статусу своїх обранців і його сприйняттям. Деякі країни мають досить докладно виписані правила й приписи щодо особистих фінансових інтересів законодавців, у той час як в інших країнах це питання реґламентується не досить жорстко або й узагалі не реґламентується у прямій формі. Хоча деякі країни можуть мати окремі, відносно серйозні норми закону щодо конкретних ділянок, загальна система законів, норм та приписів США стосовно фінансових інтересів та поведінки законодавців є найбільш жорсткою.

Питання для самоконтролю:

1. Які аспекти поведінки депутатів підлягають регламентації?
2. В якій країні впроваджено найбільш жорстку норму щодо подарунків?
3. Чи повинні депутати отримувати спеціальні дозволи на отримання подарунків?
4. Що таке побічні прибутки з погляду депутатської діяльності?
5. Що таке конфлікт інтересів?

6. Які обмеження існують у різних країнах на позапарламентську трудову діяльність депутатів?
7. Чи викладацьку, наукову або журналістську діяльність депутатів можна вважати неприбутковою?
8. В яких країнах подання фінансової інформації депутатами здійснюється щорічно?
9. З якою метою фінансова інформація депутатів оприлюднюється на широкий загал?
10. Чи піддаються колишні парламентарі обмеженням на працевлаштування після завершення роботи в законодавчому органі?

Питання для дискусії:

1. Чи варто, на Вашу думку, жорстко регулювати отримання депутатами подарунків? Аргументуйте свою точку зору.
2. Чому в багатьох країнах обмеженню піддається позапарламентська діяльність депутатів?
3. На Вашу думку, подання депутатами фінансової інформації (декларування) мусить бути добровільним чи обов'язковим? Аргументуйте свою думку.

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте особливості обмеження позапарламентської діяльності депутатів у різних країнах. Запропонуйте оптимальні варіанти можливої позапарламентської роботи депутатів та отримання ними побічних прибутків.
2. За пунктами плану порівняйте стан регламентації депутатської діяльності в США, Франції, Швеції та Японії. Результати порівняння оформіть у вигляді таблиці.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. В якій країні інститут парламентських приставів існує з 1415 р.?
а) Франції;
б) Японії;
в) Великій Британії;
г) Канаді.

2. Як називається документ, який регулює організаційний бік діяльності сучасного парламенту?
а) конституція;
б) регламент;
в) спеціальний закон;
г) кодекс поведінки.

3. В якій країні система законів, приписів та правил стосовно фінансових інтересів і поведінки законодавців є найсуворішою?
а) Великій Британії;

б) Республіці Корея;
в) Японії;
г) США.

4. В якій країні заборонена будь-яка позапарламентська діяльність депутатів?
а) Мексиці;
б) США;
в) Греції;
г) Туреччині.

5. В якій країні для отримання депутатом подарунка необхідний дозвіл комітету з питань етики?
а) Іспанії;
б) Мексиці;
в) Греції;
г) Республіці Корея.

ТЕМА 12. ПОЛІТИЧНА ЕТИКА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Мета: розглянути особливості політичної етики в сучасній Україні; порівняти рівень регламентації поведінки членів законодавчого органу України та інших країн; проаналізувати стан розвитку етичного регулювання українських політичних партій; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Стан етичного регулювання діяльності державних службовців в Україні.
2. Правове регулювання депутатської етики в Україні.
3. Партійна дисципліна і довіра до політичних партій в Україні.

Ключові поняття: *неправомірна вигода, подарунок, приватний інтерес.*

1. Стан етичного регулювання діяльності державних службовців в Україні

Вітчизняними законодавцями робиться етико-персоналістський наголос на ролі іміджу чиновника, оскільки в сучасному українському суспільстві він переважно характеризується як негативний: державний службовець повинен дбати не лише про своє ім’я та статус, а й про позитивний імідж та авторитет органів державної влади і державної служби в цілому.

В Законі України «Про державну службу» зазначено, що державний службовець повинен:

- ✓ виконувати свої посадові обов’язки;
- ✓ чесно, неупереджено, шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників;
- ✓ дотримуватися високої культури спілкування;
- ✓ не допускати дій і вчинків, що можуть зашкодити інтересам державної служби;
- ✓ керуватися моральними принципами безкорисливості, незалежності, відповідальності, непідкупності;
- ✓ узгоджувати свої особисті інтереси із суспільними, що є невід’ємною умовою його службової діяльності.

За роки незалежності в Україні робилися неодноразові спроби розробки і прийняття кодексів етичної поведінки лержавних службовців.

- 2007-2009 рр. – за ініціативою БЮТ було розроблено проєкт Закону України «Кодекс доброчесної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави» (поширювався і на державних службовців, і на політичних діячів), але проєкт не було прийнято (голосування 2009 р.: за – 179, не голосували – 255).
- 2014 р. – Закон України «Про запобігання корупції» (розділ VI «Правила етичної поведінки»).
- 2016 р. – постановою Кабінету міністрів було затверджено «Правила етичної поведінки державних службовців» (2017 р. – втратили чинність).
- 2016 р. – Національне агентство України з питань державної служби затвердило «Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування».

Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування повинні:

- ✓ проявляти стриманість у разі критики чи образ із боку громадян;
- ✓ зауважувати щодо неприйнятності такої поведінки та необхідності дотримання норм увічливого спілкування.

Держслужбовцям заборонено:

- ✓ на роботі і в позаробочий час поширювати інформацію, яка може зашкодити репутації державних органів та органів місцевого самоврядування. Зокрема, не слід розміщувати негативні коментарі на вебсайтах і в соціальних мережах;
- ✓ використовувати нецензурну лексику, говорити з підвищеною інтонацією;
- ✓ принизливо коментувати зовнішній вигляд, одяг, вік, стать, сімейний стан або віросповідання особи;
- ✓ поширювати чутки, обговорювати особисте або сімейне життя колег, членів їх сімей, близьких осіб;
- ✓ зважати на приватні, сімейні, суспільні або інші стосунки чи інтереси, приймаючи рішення під час виконання своїх посадових обов’язків;
- ✓ дискримінувати за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, а також за мовними або іншими ознаками;
- ✓ допускати дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання,

поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування.

Крім того, держслужбовці повинні дотримуватись офіційно-ділового стилю в одязі. Одяг має відповідати загальноприйнятим вимогам пристойності.

Окремо зазначено, що державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування мають шанувати народні звичаї та національні традиції. Також визначено вимоги щодо доброчесності, використання службового становища, ресурсів та інформації, обміну інформацією.

За порушення правил етичної поведінки держслужбовці повинні бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності.

Обмеження щодо одержання подарунків державними службовцями визначено Законом України від 14.10.2014 р. «Про запобігання корупції».

Подарунок *– грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової.*

Особи, зазначені у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону, можуть приймати подарунки, які відповідають загальновизнаним уявленням про гостинність, якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки.

Обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, які даруються близькими особами, одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси.

Після отримання дозволеного подарунка особа зобов’язана не приймати рішень та не вчиняти дій на користь особи, від якої отримано такий подарунок. Рішення, прийняте особою на користь особи, від якої вона чи її близькі особи отримали подарунок, вважається таким, що прийняте в умовах конфлікту інтересів.

Окремим видом подарунків є подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним підприємствам, установам чи організаціям. Такі подарунки є державною, комунальною власністю і передаються органу, підприємству, установі чи організації в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

2. Правове регулювання депутатської етики в Україні

Вітчизняні політичні реалії демонструють, що парламентський процес в Україні не відзначається достатньою етичністю та доброчесністю: сесійні засідання часто супроводжуються блокуванням роботи Верховної Ради та різноманітними порушеннями етичного характеру, парламент і політичні партії традиційно належать до інституцій, які вважаються найбільш корумпованими, а депутати нерідко демонструють готовність поступатися моральними

принципами і власною репутацією задля отримання певних фінансових чи політичних переваг.

Органи, які здійснюють нагляд за дотриманням депутатами етичних норм:

- ✓ Комітет з питань регламенту, депутатської етики та організації роботи ВРУ;
- ✓ Комітет з питань антикорупційної політики.

Найтиповішими дисциплінарними порушеннями українських парламентарів є:

- ✓ систематичне голосування народних депутатів неособисто та пошкодження парламентського обладнання;
- ✓ відсутність депутатів у сесійній залі в години, відведені для голосування;
- ✓ непристойні висловлювання в бік інших депутатів;
- ✓ бійки народних депутатів;
- ✓ некоректна поведінка депутатів у сесійній залі та поза її межами;
- ✓ неприпустима манера спілкування народного депутата з виборцями та іншими особами тощо.

Організаційний бік діяльності сучасних парламентів багатьох країн світу здебільшого регулюється регламентами законодавчих органів, де, серед іншого, окреслено й правила депутатської етики. Не є виключенням й український парламент, функціонування якого забезпечують правові, адміністративні та технічно-організаційні норми, що містяться в Конституції України, Законі України «Про статус народного депутата України», Законі України «Про запобігання корупції», Регламенті Верховної Ради України.

Зокрема, ст. 8 Закона України «Про статус народного депутата України», що має назву «Депутатська етика», окреслює основні морально-етичні обов'язки народного депутата, ч. 7 ст. 24 того ж закону зобов'язує депутата «додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики», положення ст. 51-53 гл. 9 Регламенту Верховної Ради України регулюють питання дотримання дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях ВРУ.

В Законі України «Про запобігання корупції» визначено ключові поняття: «корупція», «подарунок», «приватний інтерес» тощо, прописано порядок декларування майна й отримання подарунків та зазначено, що саме цей закон «є правовою основою для кодексів чи стандартів професійної етики».

Неправомірна вигода *– грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.*

Приватний інтерес *– будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.*

Чинне українське законодавство, на жаль, містить багато невирішених питань у сфері регулювання поведінки народних депутатів: практично відсутній механізм забезпечення дотримання правил депутатської етики, наявні в

законодавстві міри відповідальності є занадто м'якими й неефективними. Як наслідок, значно зменшилась легітимність українського парламенту: за результатами опитування, проведеного Міжнародним республіканським інститутом (IRI) в лютому 2024 р., Верховній Раді України довіряють 29 % українців (для порівняння у 2022 р. цей показник був 56 %).

З огляду на процеси євроінтеграції України одним із способів подолання впливу чинників, несумісних з європейськими стандартами парламентаризму, є оформлення норм поведінки та етики парламентарів у вигляді спеціальних кодексів поводження. Вдосконалення роботи парламенту України, забезпечення його дієздатності повинно бути здійснено через кодифікацію розпорошених етично-регламентних норм з урахуванням досвіду демократичних країн світу у напрямі унеможливлення перешкоджання роботі парламенту, запобігання виникненню конфлікту інтересів, використанню державних коштів в особистих цілях, отриманню подарунків від лобістів і виборців тощо.

Проблеми впровадження подібних кодексів давно стали предметом уваги в країнах із розвиненою представницькою демократією. В умовах відсутності сталих традицій парламентаризму в Україні депутатська етика перебуває поки на стадії становлення, що обумовлює нагальну потребу у кодифікації етичного законодавства, яке б сприяло посиленню ефективності роботи народних обранців та підвищенню легітимності державних інститутів.

За останні роки питання розробки й прийняття кодексу неодноразово обговорювалося в стінах парламенту. Так, у липні 2009 р. групою народних депутатів було запропоновано проєкт Кодексу доброчесної поведінки народних депутатів України, який так і не набув чинності. Проєктом передбачалося, між іншим, створити службу парламентського пристава для контролю за дисципліною в залі засідань Верховної Ради, а також впровадити практику відрахувань із заробітної плати народних депутатів у разі прогулу ними робочих днів.

У травні 2012 р. парламент України ухвалив Закон України «Про правила етичної поведінки», який визначав основні принципи, яким має відповідати поведінка держслужбовців (в тому числі й парламентарів), та містив деякі інструкції щодо того, як слід тлумачити і застосовувати ці принципи. Багато аспектів регулювання етичної поведінки не знайшли відображення в законі, до того ж він втратив чинність у 2015 р.

У лютому 2017 р. група народних депутатів різних фракцій презентувала меморандум про наміри ухвалити «Етичний кодекс парламентаря».

Попри нерезультативність спроб кодифікації норм парламентської етики, прагнення України інтегруватися в європейське співтовариство, яке набуло документального оформлення в 2014 р., не дозволяє зняти з порядку денного питання розробки етичного парламентського кодексу. Серед безлічі вимог євроінтеграції є й необхідність вдосконалення законодавства у частині, що регулює етичну поведінку народних депутатів України: воно повинно визначати певні вимоги доброчесності й передбачати санкції за їх невиконання.

Починаючи з 2012 р., експертну підтримку парламентам держав-учасниць ОБСЄ з питань парламентської етики та доброчесності у публічній діяльності

надає Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДІПЛ), діяльність якого спрямована на вироблення практичних заходів для заохочення етичної парламентської поведінки. У результаті тісної співпраці з БДІПЛ було розроблено Дорожню карту щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності ВРУ.

Серед низки рекомендацій із впровадження професійних і етичних стандартів було підкреслено пріоритетність розробки кодексу поведінки парламентарів відповідно до найкращих міжнародних стандартів та визначено часові рамки (а саме – 2016 р.) прийняття Верховною Радою етичного кодексу.

Але й до сьогодні в Україні не існує подібного документу, перш за все, через незацікавленість більшості депутатського корпусу в посиленні дисциплінарних заходів.

У вересні 2017 р. Лабораторія законодавчих ініціатив, у партнерстві з ОБСЄ БДІПЛ, Нідерландським інститутом багатопартійної демократії та за сприяння Програми USAID «Рада», презентувала аналітичний звіт «Етичний кодекс парламентаря: структура, зміст, тематика. Реалії та пропозиції для України», де було запропоновано аналіз наявного законодавства у сферах, що входять до предмету регулювання кодексу. У звіті визначено, що українське законодавство вже містить багато норм, які мають пряме відношення до депутатської етики, водночас недостатньою мірою врегульовано депутатську поведінку поза парламентом.

Тому етичний кодекс, який ще чекає і на розробку, і на ухвалення, має заповнити відчутні прогалини в чинному законодавстві. Розробляючи вітчизняний парламентський кодекс, навряд чи варто намагатися механічно пристосувати закордонні подібні документи до сучасних українських реалій, бо неможливо виробити єдине, універсальне для всіх рішення для поліпшення стандартів парламентської етики. Те, що припустимо в одній країні, може бути неприпустимим в іншій, а поведінка, прийнятна 20 років тому, сьогодні може піддаватися осуду.

Найбільш ефективними є стратегії, які беруть до уваги міжнародні стандарти, конституційний контекст і чинне законодавство, а також враховують специфіку інституційно-політичних умов.

Отже, хоча системи регулювання стандартів використовують міжнародні зобов'язання і досвід інших держав, розробка вітчизняних етичних стандартів для депутатського корпусу повинна виходити із власної національно-етичної ситуації, із врахуванням конституційного устрою і політичної культури країни. Етику парламентаризму не можна засвоїти одномоментно, у вигляді запозичення привабливого й якісно розробленого серійного продукту духовного імпорту. Світовий досвід парламентаризму, зокрема у царині створення парламентських етичних кодексів, можна і потрібно використовувати, але досвід цей слід застосовувати на ретельно підготовленому підґрунті. В умовах трансформації соціокультурного простору України кодекс депутатської етики повинен стати інноваційним продуктом вітчизняного політикуму, створеним у контексті розвитку не світової, а саме вітчизняної демократії.

3. Партійна дисципліна і довіра до політичних партій в Україні

Українське суспільство не довіряє політичним партіям як інституціям. Згідно з даними соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у вересні 2024 р., політичним партіям довіряють лише 15 % респондентів. Ймовірно, однією з причин низької довіри до партій в Україні є те, що вони час від часу потрапляють у гучні скандали, з яких не завжди виходять достойно.

Кандидати, яких беруть «випадково» в список чи висувають у мажоритарних округах, не надто переймаються репутацією політичної сили. У той же час партійна диктатура – це негативне явище, адже члени партії повинні мати певну свободу дій та першочергово представляти інтереси виборців. Тож потрібно шукати здоровий баланс між свободою дій та необхідністю дотримуватися партійної лінії.

Одним із факторів, який підвищить довіру суспільства до політичних партій, може стати партійна дисципліна і дотримання її з боку рядових членів партії та членів партії, які отримали представницький мандат.

Треба зазначити, що практика добровільного складення мандата після гучного скандалу в українському парламенті не поширена. За три останні скликання можна згадати лише один такий випадок. Він стався у Верховній Раді в 2015 р., коли депутат від «Самопомочі» А. Мірошник після скандалу з дорогим відпочинком склав мандат народного депутата.

На рівні місцевого самоврядування ситуація підігрівається тим, що партії практикують відкликання депутатів, які, на їхню думку, дискредитують політичну силу. Звичайно, партії мають право виключати своїх членів партії, якщо вони завдають своїми діями шкоду репутації партії. Проте порядок виключення та застосування інших санкцій щодо членів партії мають бути прописані в статуті партії. На такому підході наполягає Венеційська комісія.

Крім скандалів, які закінчуються виключенням із лав партії, є велика кількість таких, які залишаються без належної оцінки з боку партійного керівництва та без застосування будь-яких дисциплінарних санкцій. Проте, відомо, що такі ситуації негативно впливають на рейтинг політичних партій.

Партії мають реагувати не постфактум, коли ситуація вже набрала обертів і викликала хвилю негативу, а системно підходити до цього питання. Зокрема, через дієві механізми партійної дисципліни, що включає застосування прогнозованих та визначених санкцій до членів партії, коли їхні дії суперечать етичним стандартам поведінки.

Отже, для того, щоб повернути довіру суспільства, українські політичні партії мають:

1. більш якісно підійти до формування своїх виборчих списків;
2. прописати у статутах етичні правила поведінки, яких мають дотримуватися всі члени партії, щоб не завдати шкоди її іміджу та репутації. При цьому ці правила не повинні бути надмірними та обмежувати свободу дій членів партії, у тому числі під час особистих голосувань у парламенті та інших представницьких органах;

3. не ігнорувати скандали за участю їх членів;
4. застосовувати до всіх членів партії, в тому числі народних депутатів, справедливі санкції, якщо їхні дії суперечать партійній дисципліні;
5. детально регламентувати в статуті порядок застосування санкцій;
6. інформувати суспільство про свої рішення щодо членів партії, зокрема депутатів, які порушили партійну дисципліну.

Питання для самоконтролю:

1. Який документ було прийнято НАДС України в 2016 р.?
2. Які заборони встановлено для держслужбовців щодо спілкування в соцмережах?
3. Назвіть основні шляхи вирішення проблеми зловживання владою. Як вони реалізуються в Україні?
4. Чи існують вимоги щодо стилю одягу державних службовців?
5. Положення якого Закону встановлюють обмеження щодо одержання подарунків держслужбовцями?
6. На які подарунки не поширюється обмеження щодо їх вартості?
7. Які органи в Україні здійснюють нагляд за дотриманням депутатами етичних норм?
8. Чи існує в Україні кодекс поведінки членів законодавчого органу?
9. Чому рівень легітимності українських політичних партій є стабільно низьким?
10. Як впливають гучні скандали, пов’язані з депутатами, на репутацію політичних партій і парламенту?

Питання для дискусії:

1. Чи сформовані на сьогодні в Україні дієві механізми контролю громадян за здійсненням влади й відповідальності її перед народом? Якщо так, доведіть; якщо ні, поясніть причини.
2. На Вашу думку, чи достатньо врегульованими в Україні є питання професійної депутатської етики?

Практичні завдання:

1. Опрацюйте положення Законів України «Про статус народного депутата України», «Про запобігання корупції», ст. 51-53 гл. 9 Регламенту Верховної Ради України. Поміркуйте над тим, які питання у сфері регулювання поведінки народних депутатів залишаються невирішеними.
2. На основі аналізу внутрішньопартійних документів (статутів, регламентів, кодексів тощо) будь-якої з політичних партій України охарактеризуйте етичні вимоги до членів партії, існуючі заборони й обмеження, стандарти етичної поведінки, можливі санкції за їх порушення тощо. Результат аналізу оформіть у вигляді аналітичної довідки.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Обмеження щодо одержання подарунків державними службовцями визначено ...
- **а)** Законом України «Про запобігання корупції»;
- **б)** Законом України «Про державну службу»;
- **в)** «Загальними правилами етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування»;
- **г)** Конституцією України.

2. Основні обов'язки державних службовців в Україні визначено в:
- **а)** Конституції України;
- **б)** Законі України «Про запобігання корупції»;
- **в)** Законі України «Про державну службу»;
- **г)** Конституції України.

3. Яким органом було затверджено в 2016 р. «Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування»?
- **а)** Верховною Радою України;
- **б)** Національним агентством України з питань державної служби;
- **в)** Кабінетом Міністрів України.

4. Порядок декларування майна й отримання подарунків прописано в …
- **а)** Законі України «Про статус народного депутата України»;
- **б)** Законі України «Про запобігання корупції»;
- **в)** Регламенті Верховної Ради України;
- **г)** Конституції України.

5. Питання дотримання дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях Верховної Ради України регулюються положеннями ...
- **а)** Регламенту Верховної Ради України;
- **б)** Конституції України;
- **в)** Закону України «Про статус народного депутата України»;
- **г)** Закону України «Про запобігання корупції».

ТЕМА 13. НАЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ

Мета: усвідомити роль і значення національного стилю в процесі ведення міжнародних переговорів; розглянути національні особливості ділового спілкування у різних країнах світу; визначити роль невербальних комунікацій у переговорному процесі; охарактеризувати види національних переговорних стилів; розширювати світоглядні уявлення.

План

1. Трансформація політичних переговорів в умовах глобалізації.
2. Роль національного стилю в переговорному процесі: різні підходи.
3. Національний характер як основа формування національного переговорного стилю.
4. Національний стиль ділового спілкування: сутність, ознаки.
5. Роль невербальних комунікацій у міжнародному спілкуванні.
6. Класифікація національних переговорних стилів.

Ключові поняття: *ментальність, мультикультуралізм, національний переговорний стиль, національний стиль ділового спілкування, національний характер, невербальні засоби спілкування.*

1. Трансформація політичних переговорів в умовах глобалізації

Постмодерністська епоха, в якій сьогодні перебуває світ, відкинула ідеї етноцентризму, існування домінантних культур та актуалізувала постулат мультикультуралізму.

Мультикультуралізм *– явище суспільного життя, яке полягає в співіснуванні в рамках одного суспільства багатьох культур; філософія і політична стратегія безконфліктного співіснування в одному життєвому просторі безлічі різнорідних культурних груп.*

Практика політичних переговорів, у тому числі й міжнародних, стає все більш інтенсивною. Модель сучасних політичних переговорів наразі зазнає структурної трансформації: замість діалогу постає мультикультурний полілог.

Розширення світового політичного дискурсу супроводжується зіткненням національних культур, що уможливлює різного роду конфліктні ситуації. Найголовнішим інструментом для усунення суперечностей і запобігання можливим конфліктам на сьогодні є якісна й швидка комунікація. Ефективність сучасних політичних комунікацій у значній мірі залежить від уміння враховувати національні особливості, традиції та звичаї учасників політичних переговорів. Тому успішність переговорів, зокрема політичних, потребує завчасного ознайомлення з національним переговорним стилем та врахування його особливостей ще на етапі підготовки до перемовин.

Отже, в умовах глобалізації світових політичних процесів питання впливу етнокультурних відмінностей на характер і результати комунікації між представниками держав, що належать до різних культурних регіонів, є вкрай актуальним.

Вивчення національних стилів офіційно-ділового спілкування здебільшого відбувалося в контексті дослідження теорії переговорного процесу. В останні роки ситуація змінилася у зв'язку з активізацією міжнародних політичних

переговорів, які передбачають взаємодію партнерів різних національних культурних традицій. Водночас вплив національних стилів спілкування на перебіг та результати політичних переговорів потребує додаткового вивчення з огляду на світову глобалізацію та євроатлантичний вектор інтеграції України.

2. Роль національного стилю в переговорному процесі: різні підходи

У сучасній політичній науці існує кілька точок зору щодо ролі національного стилю в переговорному процесі.

1. Відповідно до першої з них, національні і культурні особливості учасників відображають скоріше несуттєві характеристики переговорного процесу, а тому справляють незначний вплив на нього. Цей підхід обумовлений інтенсифікацією міжнародних переговорів, особливо в останні десятиліття, що призводить до «розмивання» національних кордонів, взаємопроникнення національних стилів, формування єдиних стандартів ведення переговорів. Світова глобалізація, інтеграційні процеси сприяють формуванню єдиної переговорної культури зі своїми правилами поведінки, мовою, символами тощо. Цю універсальну культуру ведення переговорів визнають усі члени світового співтовариства, хоча вона може значно відрізнятися від усталених національних норм і правил поведінки.
2. Згідно з протилежною точкою зору, національно-культурна специфіка має якщо не вирішальне, то, принаймні, дуже важливе значення у сфері міжнародних переговорів. Ця позиція спирається на запереченні штучної універсалізації стилів спілкування та неможливості формування єдиної переговорної культури через наявність занадто суттєвих національних відмінностей, що спричиняють виникнення культурних бар’єрів у ході переговорів між представниками різних етнокультурних традицій. Крім того, значний елемент національної специфіки привносять у переговорний процес представники бізнесу, громадських і релігійних організацій, які мають значно менший досвід міжнародного спілкування, ніж політики, і через це не можуть долучитися до впровадження єдиних параметрів ведення переговорів.
3. Існує і третя, релятивістська точка зору: в кожному конкретному випадку ступінь значущості національних особливостей може варіюватися. В умовах співпраці, тобто в ситуації суттєвого збігу позицій сторін, національні відмінності відходять на задній план, але при зіткненні інтересів слід очікувати більшого прояву етнокультурних особливостей. У зв'язку з цим звернення до національного стилю ведення переговорів у ситуації врегулювання конфлікту є особливо важливим.

Отже, всі названі вище точки зору сходяться у визнанні існування національного стилю ведення переговорів, але по-різному оцінюють ступінь його впливу на характер і результати переговорного процесу. На нашу думку, повагу до національних традицій і розуміння їх специфіки важливо демонструвати не лише в ситуації конфлікту, але й при збігу інтересів на переговорах, що суттєво сприятиме налагодженню довгострокового співробітництва.

3. Національний характер як основа формування національного переговорного стилю

Національний переговорний стиль ґрунтується на національному характері.

Національний характер *– історично утворена сукупність стійких психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.*

Ментальність *або* ***менталітет*** *(від лат. mens (mentis) – розум, мислення, душевний склад) – концепт, який описує систему вірувань, цінностей, традицій та поведінки, що характеризує культуру або націю; спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи до навколишнього світу; призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому.*

Цікаво, що про вплив етнокультурних особливостей і менталітету на характер спілкування філософи замислювалися ще з античних часів. Зокрема, давньогрецький філософ Геракліт акцентував увагу на значенні національних рис для розуміння людської істоти. Геродот, Пліній, а у Новий час Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є та інші робили спроби пояснити відмінності національних характерів особливостями географічного розташування, природно-кліматичних умов та історичних традицій. Пізніше, у зв'язку з розвитком етнографії, дослідники почали активно використовувати етнографічні джерела для аналізу національного характеру. Сучасні науковці акцентують увагу на системному підході до вивчення цього поняття.

На формування національного характеру впливають різні чинники, серед яких найважливішими є культура, релігія, мова, історичне минуле, своєрідні політичні реалії, характер еліти, географічні чинники (клімат, рельєф місцевості та ін.), геополітичні впливи тощо.

4. Національний стиль ділового спілкування: сутність, ознаки

Національний характер є підґрунтям формування національного стилю офіційно-ділової комунікації. Однак у сучасній політичній науці загальноприйняте наукове визначення національного стилю до сих пір відсутнє, через певну методологічну складність розмежування етнокультурних особливостей поведінки учасників переговорів, особистісних рис, державного стилю, своєрідності політичної культури представників різних держав тощо.

Національний стиль ділового спілкування *– унікальний набір особливостей етикету, поведінки, культурних цінностей і традицій кожного народу, що визначається ментальністю народу, історичною пам'яттю та рисами національного характеру.*

Знання про вищезазначені особливості є вкрай необхідними як для політиків, так і для людей інших професій, які комунікують з іноземцями, для уникнення конфлікту національних культур та нівелювання пов’язаних із цим незручностей.

Національний переговорний стиль *– особливості національного характеру і культури, найбільш поширені особливості мислення, сприйняття і поведінки, які впливають на процес підготовки і проведення переговорів.*

Виділяють три групи характеристик національного стилю:

1) ціннісні орієнтації, ідеологічні та релігійні установки;
2) характер формування делегації, повноваження учасників й основні моделі прийняття рішень;
3) особливості поведінки під час переговорів (найбільш характерні тактичні прийоми, специфіка невербальних комунікацій, реакція на пропозиції іншої сторони тощо).

Це дозволяє конкретизувати поняття національного стилю офіційного спілкування – в аспекті організації і проведення переговорів. Отже, національний стиль на переговорах – це синтетичне поняття, складовими якого є орієнтація на специфічні механізми прийняття рішень, відданість національним цінностям, звичаям і традиціям, а також дотримання певних правил поведінки, глибоко вкорінених у національній культурі.

Сучасні дослідники й науковці все частіше звертаються до теми кросс-культурних бар'єрів у політичному переговорному процесі. Саме культурні бар'єри можуть створити суттєві перешкоди на шляху до досягнення бажаних цілей, тому для політиків вкрай важливим є вміння їх долати або уникати. В епоху глобалізації та інтенсивних міжнародних контактів надзвичайно вагомими якостями учасника переговорів є уважне ставлення до етнокультурних особливостей і здатність розуміти як вербальну, так і невербальну мову.

5. Роль невербальних комунікацій у міжнародному спілкуванні

Важливим аспектом у визначенні національного стилю ведення переговорів є саме роль невербальних комунікацій.

Невербальні засоби спілкування *– система немовних знаків, що слугують засобами для обміну інформацією між людьми.*

Як стверджують психологи, понад 60 % інформації під час розмови передається за допомогою невербальних компонентів спілкування, які мають яскраве соціокультурне забарвлення. Дистанція, яку зберігають партнери по переговорах, їх міміка й жестикуляція, зовнішність, пози й манера спілкування – все це є прикладами невербальної мови в структурі національного переговорного стилю.

Крім того, до проявів невербальних комунікацій відносять вираз обличчя, контакт очей, гучність голосу, особливості сприйняття простору і часу, тактильні контакти тощо. Пильна увага до невербальних аспектів кросс-культурних комунікацій допоможе учасникам міжнародних переговорів уникнути незручних ситуацій і продемонструвати свою повагу до іноземних партнерів.

У контексті міжнародної політичної комунікації культурні відмінності знаходять втілення на невербальному рівні під час ритуалів вітання, обміну подарунками, через манеру поведінки, вираження емоцій, дотримання пунктуальності тощо.

Наприклад, якщо американці відверто, іноді безапеляційно, висловлюють свої думки, то араби чи японці ніколи собі не дозволять примусити людину почервоніти через категоричне судження. Якщо представники Європи й Північної Америки під час неформальних зустрічей зазвичай сидять, закинувши ногу на ногу, то для арабів це є неприпустимим: їх глибоко ображає вид підошви черевиків співрозмовника.

6. Класифікація національних переговорних стилів

У сучасній політичній науці існує поділ національних переговорних стилів на різні види. Цей поділ є виправданим, оскільки в якості критеріїв типологізації визначають сутнісні характеристики: культурні й цивілізаційні ознаки, ставлення до часу і простору, специфіку невербальних засобів спілкування тощо.

З точки зору особливостей невербальних компонентів спілкування, національні переговорні стилі розділяють на культури з «низьким контекстом» і «високим контекстом». До першої групи відносять англо-американські, німецькі і скандинавські країни, де невербальне спілкування відіграє порівняно незначну роль: тут цінується вміння говорити коротко, ясно і по суті, не вітаються двозначності і невизначеність. Навпаки, в російській, французькій, японській культурах інформація передається переважно невербальними засобами. Спілкування в цих культурах є більш насиченим, а в залежності від контексту сенс сказаного може змінюватися майже на протилежний.

Національні стилі ведення переговорів можна класифікувати і з точки зору ставлення до часу, в цьому аспекті їх розділяють на монохронні й поліхронні. У монохронних англо-американських, німецьких і скандинавських країнах пунктуальність і дотримання графіка переговорів вважається основою ділового спілкування. Навпаки, у поліхронних культурах Латинської Америки, Східної Азії, Індії люди набагато менше турбуються про час.

Згідно з критерієм сприйняття простору національні стилі можна розділити на формальні і неформальні. У формальних культурах (більшість країн Заходу) спроби партнерів підійти до них дуже близько викликають дискомфорт. У Латинській Америці, в арабських країнах, навпаки, прийнято спілкуватися на більш близькій відстані. Дистанція, на якій розмовляють партнери по переговорах, грає дуже значиму роль. Збільшення прийнятої в культурі одного зі

співрозмовників відстані може бути розцінено ним як занадто офіційний стиль спілкування, зайва формальність, холодність. І навпаки, зменшення дистанції може сприйматись як невиправдана фамільярність.

Відомим фактом є те, що в американців особиста зона дещо більша, ніж у європейців (близько 120 см та 45 см відповідно), а китайці, корейці, японці мають ще вужчий особистий простір – близько 25 см. Отже, в процесі переговорів із західними колегами японці або китайці можуть мимоволі робити крок вперед, щоб дещо зменшити простір. Саме тому досить поширена впевненість європейців і американців з приводу «фамільярності» азіатів.

Слід зазначити, що виділення національних стилів переговорів відбувається в результаті узагальнення і стереотипізації. Але характерні особливості ведення переговорів далеко не завжди властиві всім представникам нації, це скоріше найбільш імовірний варіант поведінки в рамках переговорного процесу. Саме тому не слід абсолютизувати роль національного стилю на переговорах, адже на поведінку учасників переговорів впливають також норми професійної етики, традиції корпоративної культури, особистісні риси тощо. Крім того, вивчення національних особливостей ведення переговорів повинно ґрунтуватися на конкретно історичному підході: національні стилі з часом змінюються, розвиваються, збагачуються, тому не слід сприймати їх як сталі незмінні утворення.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке мультикультуралізм?
2. Як змінилася за останні роки модель політичних переговорів?
3. Які точки зору існують щодо ролі національного стилю в переговорному процесі?
4. Які чинники впливають на формування «національного характеру»?
5. Як філософи минулого пояснювали відмінності національних характерів?
6. Розкрийте сутність поняття «національний переговорний стиль».
7. Наведіть приклади невербальних компонентів спілкування.
8. За якими критеріями класифікують національні переговорні стилі?
9. Чим відрізняються культури з «високим контекстом» від культур з «низьким контекстом»?
10. Які види національних стилів спілкування виділяють, з точки зору ставлення до часу?
11. У чому відмінність між формальним й неформальним стилями спілкування?

Питання для дискусії:

1. На Вашу думку, наскільки важливо враховувати національні особливості при веденні переговорів, з огляду на світову глобалізацію та зближення національних культур?
2. Чи згодні Ви з тим, що не слід абсолютизувати роль національного стилю на переговорах?

Практичні завдання:

1. Оберіть країну із запропонованого переліку (у плані семінарського заняття), проаналізуйте особливості національного переговорного стилю. Зробіть допис для соцмережі.
2. Як відомо, український переговорний стиль знаходиться на стадії формування. Поміркуйте над тим, які характерні риси української переговорної культури отримали більш чітке оформлення впродовж останніх 10 років.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. До проявів невербальних комунікацій не відносять:
   а) дистанцію, яку зберігають партнери по переговорах;
   б) міміку й жестикуляцію;
   в) гучність голосу;
   г) діалогічне мовлення.
2. Національний переговорний стиль якої країни не належить до культур з «високим контекстом»?
   а) Франції;
   б) Японії;
   в) Швеції;
   г) Китаю.
3. Яка група учасників переговорів зазвичай не привносить у переговорний процес значний елемент національної специфіки?
   а) представники бізнесу;
   б) релігійні діячі;
   в) представники громадських організацій;
   г) політики.
4. У разі зіткнення національних культур є ризик виникнення кросс-культурних бар'єрів, які можуть стати відчутною перешкодою на шляху до укладання успішних домовленостей.
   а) правильно;
   б) неправильно.
5. До монохронного типу переговорної культури належать представники:
   а) англо-американських країн;
   б) латино-американських країн;
   в) південно-європейських країн;
   г) східно-азійських країн.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адміністративна етика (від лат. *administrare* – керувати) – вид професійної етики, що вивчає всі моральні аспекти діяльності державних службовців і керівників; наука про застосування моральних принципів і норм до діяльності й поведінки посадових осіб незалежно від рівня управління, дотримуючись яких, керівник визначає моральні стандарти вирішення проблем, що можуть виникнути в організації, самостійно аналізує ці стандарти й несе особисту відповідальність за прийняті рішення.

Аморалізм (аморальність) – байдужість до вимог моралі і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві; заперечення моралі, відмова від принципів сумління, честі, справедливості; виправдання жорстокості, підступності, обману.

Аморальна політика – політика, яка ґрунтується не на моральних нормах, а на силі, вигоді й міркуваннях політичної доцільності.

Антиномія – суперечність між двома положеннями, що визнаються однаково вірними; суперечність двох законів.

Буддизм – релігійно-філософське вчення (вчення Будди) про духовне пробудження, яке виникло близько VI ст. до н. е. в Давній Індії; одна з найдавніших світових релігій, яку сповідують у багатьох регіонах світу.

Гідність – особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення людини до інших людей, в якому визнається її безумовна цінність.

Глобалізація (від англ. *globalization*) – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, основними наслідками якого є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, а також зближення культур різних країн, світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів.

Громадянське суспільство – сфера недержавних суспільних інститутів та відносин; сукупність суб'єктів (особа, сім'я, громадські об'єднання, політичні партії, трудові колективи тощо), які не входять у структуру держави і вступають у різноманітні суспільні відносини, в тому числі і з державою, але існують як відносно незалежні суб'єкти для задоволення своїх потреб та інтересів.

Гуманізація (від лат. *humanus* – людський, людяний) – процес «олюднення» суспільного життя, основою якого є світоглядний принцип, за яким людина є найвищою суспільною цінністю, здатною до необмеженого розвитку і самовдосконалення, реалізації всіх своїх здібностей і талантів; у сучасному світі – глобальний процес утвердження гуманних цінностей у світовій культурі, політиці, економіці.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) – учення про пріоритет у суспільному житті людських цінностей; мистецький етично визначений напрям, що утверджує ідеал людини як освіченої та високоморальної

особистості; принцип етики, основою якого є переконання в безмежних можливостях, здатності до вдосконалення людини, вимога свободи і захисту її гідності, визнання права людини на щастя, проголошення задоволення її потреб та інтересів кінцевою метою суспільства.

Даосизм – китайське традиційне вчення, в якому присутні елементи релігії й філософії; вчення Стародавнього Китаю про всезагальний і невидимий закон всього існуючого – дао, якому підпорядковуються природа, суспільство, поведінка і мислення індивідів.

Депутатська етика – різновид професійної (корпоративної) етики, що охоплює широке коло етичних проблем, пов'язаних із діяльністю депутатів як центральних, так і місцевих представницьких органів влади та самоуправління; сукупність правил поведінки депутатського корпусу.

Державний тероризм – нелегітимне застосування загрози сили, а врешті й застосування сили для змушування інших держав змінити чи не змінювати проти волі народу існуючий політичний лад або в ігноруванні державного суверенітету в інший спосіб.

Дилема – логічне судження з двома протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають можливість третього; необхідність вибору між двома можливостями.

Діалектика (з грец. *διαλεκτική* – мистецтво сперечатись, міркувати) – вчення про універсальні зв'язки буття та розвиток, теоретична і методологічна основа пізнання та діяльності, одна з найдавніших наук про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і свідомості.

Діалог – двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома людьми (або людиною та ЕОМ) у вигляді питань та відповідей; у політиці – шлях до розв'язання соціальних конфліктів, ефективний засіб розвитку особистості політика.

Доброчесний обман – свідоме перекручування інформації, яке відбувається в ім'я добра тих, кого обманюють; «брехня во спасіння».

Доброчинна поведінка – моральна поведінка, що стала звичкою; містить духовну здатність, свідому готовність та емоційну налаштованість розпізнавати і творити добре й справедливе у різноманітних і мінливих ситуаціях життєдіяльності.

Доброчинність – служіння добру й справедливості.

Дхарма – одна з основних категорій індуїстської етики; кодекс моральних обов'язків, праведність і відповідальність людини. Корінь індійського слова «дхарма» означає «триматись разом». «Дхарма» в індуїзмі займає таке ж важливе значення, як і особистісна свобода в західній соціокультурній традиції.

Екологічна етика – галузь етичних знань, предметом якої є моральне ставлення людини до живої і неживої природи.

Електоральна етика – вид професійної (корпоративної) етики, що охоплює широке коло етичних проблем, пов'язаних із дотриманням моральних правил, цінностей і норм під час виборчих кампаній.

Етизація політики – облагородження політики, переорієнтація її на гуманістичні цілі.

Етика (від грец. *ethos* – звичай, моральний характер) – наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності; наука, що вивчає моральні відносини і моральну свідомість.

Етика бізнесу – вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує особливості функціонування і розвитку моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності і формулює для цієї сфери відповідні рекомендації.

Етика ненасильства – обґрунтування таких принципів і методів вирішення проблем і конфліктів, що виключають застосування насильства над особистістю; визнання необхідності, доцільності й виправданості відмови від використання насильства при вирішенні будь-яких політичних і соціальних проблем.

Етикет (від фр. *étiquette* – етикетка, напис) – норми й правила, які відображають уявлення про гідну поведінку людей у суспільстві; сукупність правил поведінки, встановлений порядок поведінки.

Етичний кодекс – зібрання норм професійної етики, що пропонує визначений тип моральних взаємин між людьми у сфері певної професії та визначає моральні вимоги стосовно неї.

Етичний кодекс політичної партії – документ, який містить стандарт поведінки для членів політичної партії.

Етос (від грец. *ethos* – звичай, моральний характер) – узагальнена характеристика культури певної соціальної спільноти, яка виражена в системі її панівних цінностей і норм поведінки; стиль життя певної соціальної групи, орієнтація її культури, прийнята в ній ієрархія цінностей.

Заповідь – повеління, що належить авторитетній особі або приписується їй.

Звичай – вид суспільної дисципліни, яка історично (і стихійно) склалася і поширилася в суспільстві чи колективі; загальний, звичний стиль дій і вчинків, якого повинні дотримуватися індивіди, групи, суспільство загалом.

Зловживання владою – умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Ідеалізм – протилежний матеріалізму напрям філософії, вихідним принципом якого є твердження, що в основі речей і явищ реальності лежить не матеріальне, а ідеальне, духовна першооснова (світовий розум, ідея,

відчуття тощо); ідеалізм виходить з визнання первинності свідомості, духу і вторинності природи, матерії.

Імморалізм – заперечення обов'язковості принципів і приписів моралі.

Індуїзм – давня національна релігія Індії, корені якої ведуть до ведичної цивілізації; третя релігія у світі після християнства та ісламу за кількістю прихильників; складна система світосприйняття, що включає в себе філософські, релігійні та соціальні компоненти, які досить переплетені між собою і залежать один від одного.

Іслам – наймолодша зі світових релігій, що сформувалася у VII ст. в Аравії, на сьогодні одна з найпоширеніших світових релігій, друга за чисельністю послідовників; монотеїстична релігія, характерною ознакою якої є її роль як соціального і культурного регулятора.

Карма – одна з основних категорій індуїстської етики, існування у світі природної моральної причинності: що посієш у земному житті, те пожнеш у житті майбутньому.

Категоричний імператив – фундаментальний моральний принцип, сформульований І. Кантом як безумовний, загально обов'язковий та універсальний моральний закон, вимогами якого повинна керуватися людина у своїй поведінці; вищий принцип етики, який вважається категоричним тому, що є обов'язковим і не обґрунтовується.

Класова боротьба – одне з ключових понять марксизму; неминуча боротьба між великими групами людей – класами, інтереси яких несумісні або суперечні; головний зміст і рушійна сила історії всіх антагоністичних класових суспільств.

Кольорові революції – поняття, що застосовується для позначення так званих «ненасильницьких революцій», а також деяких широко відомих масових ненасильницьких акцій протесту, внаслідок яких відбулася зміна політичних режимів у низці постсоціалістичних країн (на території колишнього СРСР і Східної Європи) та країн арабського світу.

Компроміс (від лат. *compromissum* – згода) – згода, порозуміння з політичним противником, що досягнуті шляхом взаємних поступок.

Консенсус (від лат. *consensus* – згода, одностайність) – загальна згода у спірних питаннях, до якої приходять учасники переговорів, з'їздів, конференцій, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень по суттєвих питаннях у більшості зацікавлених сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору.

Конфлікт інтересів – протиріччя між приватними інтересами державних службовців / депутатів та виконанням ними службових обов'язків, наявність якого може вплинути на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи утримання від вчинення певних дій в процесі службової діяльності.

Конфуціанство – філософсько-етичне вчення й одна з найголовніших філософсько-релігійних течій Давнього Китаю, в яких центральне місце посідали питання моральної природи людини, життя сім'ї й управління державою, концепція ідеальної людини, якій притаманні гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей тощо.

Корпоративна етика – вчення про професійну мораль, яка регулює моральні відносини людей у трудовій сфері; сукупність моральних норм, що визначають відношення людини до своїх професійних обов’язків.

Корупція (від лат. *corrumpere* – псувати) – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

Легізм – давньокитайське етико-політичне вчення (так звані «законники»), згідно з яким управління людиною, суспільством і державою необхідно здійснювати на основі жорстких і суворих законів, а не норм моралі.

Лобіювання (лобізм) (від англ. *lobby* – закритий майданчик, коридор, кулуари) – організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень.

Макіавеллізм – політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»; схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей.

Марксизм – філософське, політичне та економічне вчення, розроблене К. Марксом і Ф. Енгельсом з метою перетворення суспільства і його переходу на нову модель суспільних відносин – комунізм.

Матеріалізм – протилежний ідеалізму напрям у філософії, який виходить з того, що буття є первинним, а свідомість, мислення – вторинними, похідними, що світ є матеріальним і пізнаваним.

Медична етика – вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує об'єктивні основи, сутність, специфіку, структуру й основні функції моралі працівників медичної сфери діяльності.

Ментальність або менталітет (від лат. *mens (mentis)* – розум, мислення, душевний склад) – концепт, який описує систему вірувань, цінностей, традицій та поведінки, що характеризує культуру або націю; спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи до навколишнього світу; призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому.

Міжнародна мораль – сукупність моральних принципів і норм, що регулюють систему міжнародних відносин.

Монотеїзм (від грец. *monos* – єдиний і *theos* – бог; єдинобожжя) – віровчення, яке, на відміну від політеїзму, виходить із поклоніння єдиному Богові та виключає існування інших, рівних йому божественних істот; монотеїзм представлений у християнстві, ісламі та іудаїзмі.

Моралізаторство – схильність до моралізування, повчання; в політиці – використання моралі в якості ціннісного базису політики й одночасно основного критерія оцінки політичного процесу і політичних дій.

Моралізм – позиція, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань.

Мораль (від лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичай, воля, закон, властивість) – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським осудом; у політиці – сукупність норм і зразків політичної поведінки, яка створює можливість оцінювати її на підставі критеріїв добра і зла.

Моральна вимога – найпростіший елемент моральних відносин індивідів, які підпорядковуються різним формам повинності; характеризується імперативністю, всезагальністю, всепроникливістю та безособовістю; формулюється як моральна норма, моральне правило, моральний припис, заповідь.

Моральна відповідальність – характеристика особистості з точки зору виконання нею моральних вимог.

Моральна діяльність – один з найголовніших компонентів моралі, що проявляється у вчинках кожного індивіда, які характеризують поведінку людини й дають можливість побачити її дійсну моральність.

Моральна норма – одна з найпростіших форм моральної вимоги, елемент моральних відносин і моральної свідомості; однаковою мірою адресоване всім людям повеління, яке слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації.

Моральна політика – різновид політики, за якого мораль виконує мотиваційну функцію і складає основу цілепокладання в політичній діяльності; ґрунтується на універсальних гуманістичних цінностях, на цінностях релігійних, на інтересах індивідів чи великих суспільних груп.

Моральність – внутрішня установка індивіда діяти відповідно до своєї совісті і свободи волі (на відміну від моралі, яка є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда); моральність політична є наслідком конкретних суспільних умов, до складу яких входять рівень розвитку суспільства, його культурні досягнення, відкритість або закритість щодо впливів інших культур тощо.

Мультикультуралізм – явище суспільного життя, яке полягає в співіснуванні в рамках одного суспільства багатьох культур; філософія і політична стратегія безконфліктного співіснування в одному життєвому просторі безлічі різнорідних культурних груп.

Напівправда – неповна, не вся правда про предмет судження; найбільш зручний спосіб приховати певну частину інформації через замовчування дуже важливих її деталей, в результаті правда стає зручною для того, хто хоче щось приховати.

Насильство – застосування силових методів, або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір; будь-яке застосування сили щодо беззахисних.

Національний переговорний стиль – особливості національного характеру і культури, найбільш поширені особливості мислення, сприйняття і поведінки, які впливають на процес підготовки і проведення переговорів.

Національний стиль ділового спілкування – унікальний набір особливостей етикету, поведінки, культурних цінностей і традицій кожного народу, що визначається ментальністю народу, історичною пам'яттю та рисами національного характеру.

Національний характер – історично утворена сукупність стійких психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.

Невербальні засоби спілкування – система немовних знаків, що слугують засобами для обміну інформацією між людьми.

Недоброзичлива правда – правдиве повідомлення, яке має негативне значення, бо служить засобом заподіяння зла та висловлюється заради особистих інтересів або з помсти чи заздрості.

Ненасильницький опір – практика досягнення політичних цілей без застосування насильства: шляхом громадянської непокори, страйків, відмови від співробітництва, бойкоту, символічних протестів тощо.

Ненасильство – філософія та стратегія зміни суспільства, яка відкидає застосування насильства; альтернатива до пасивного сприйняття пригнічення та збройного йому протистояння; не відмова від боротьби, а особлива форма боротьби з насильством.

Неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

Нігілізм (від лат. *nihil* – ніщо) – світоглядна позиція, що виражається в запереченні осмисленості людського існування, значущості загальноприйнятих моральних і культурних цінностей; невизнання будь-яких авторитетів.

Нірвана (від санскр. – заспокоєння, згасання) – центральне поняття релігійної філософії буддизму, що означає вищий стан, кінцеву мету духовних прагнень людини; характеризується як щось незбагненне, невимовне; представляє по суті стан внутрішньої повноти і абсолютної відчуженості від зовнішнього буття.

Номенклатура – коло посадових осіб, призначення або затвердження яких належить до компетенції якого-небудь вищого органу; панівна партійна еліта в СРСР та інших соціалістичних країнах, що цілком контролювала всі сфери життя суспільства.

Обов'язок – сукупність моральних зобов'язань людини перед іншими; вища моральна зобов'язаність, що стала внутрішньою якістю і стимулом вільної поведінки особистості; органічна необхідність, що узгоджує особисті й суспільні інтереси.

Оптимізм – світосприйняття, пройняте життєрадісністю, вірою у майбутнє.

Парламентська етика – особливий вид професійної (корпоративної) етики, що регулює відносини, які виникають в ході законотворчої та іншої парламентської діяльності, а також позапарламентської діяльності, пов'язаної з виконанням функцій народного депутата.

Парламентський пристав – посадова особа парламенту, яка не є депутатом, присутня на засіданнях парламенту і виконує рішення зборів або головуючого щодо підтримання порядку, затримання або видалення порушників, забезпечення кворуму.

Партійна дисципліна – правила поведінки, яких повинні дотримуватися всі члени партії, щоб не завдати шкоди її іміджу та репутації; важливий елемент стабільної діяльності будь-якої політичної партії.

Пацифізм (від лат. *pacificus* – миротворчий) – ідеологія беззастережного осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики; засудження всіляких війн в будь-якій формі; заперечення доцільності будь-яких війн.

Песимізм – пройняте зневірою, відчаєм світовідчуття; погляд, згідно з яким у світі переважає зло, а тому людина приречена на страждання нині і в майбутньому.

Побічний прибуток – прибуток, одержаний юридичною чи фізичною особою в результаті побічної (для членів законодавчого органу – позапарламентської) діяльності.

Подарунок – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової.

Подвійні моральні стандарти – упереджене ставлення до будь-яких подій і їх несправедлива оцінка; пов'язані з відносністю моральних критеріїв, яка породжена відмінностями культур та мети, що переслідується.

Полілог (від грец. *polys* – багато і *logos* – слово) – дискусія, бесіда трьох і більше учасників; форма мовлення, яка характеризується зміною висловлювань декількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань з ситуацією; обмін думками з тієї чи іншої теми, де кожен учасник має власну відмінну точку зору, часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо).

Політизація життя сучасного суспільства – одна з характерних особливостей сучасного суспільства, посилення впливу політики на інші сфери життя, надання політичного звучання більш-менш значним питанням громадського життя.

Політика (від грец. *politike* – мистецтво управління державою) – особливий спосіб регулювання відносин між великими соціальними спільнотами (класами, станами, націями), який ґрунтується на писаних законах і спирається на політичну (державну) владу; діяльність з управління та керівництва суспільством на основі публічної влади.

Політична етика – суміжна наукова галузь на перетині загальної етики й політології, що вивчає вплив на політику моральних принципів, норм і уявлень людей, а також самі моральні цінності й норми, що безпосередньо стосуються політичних інститутів, відносин, політичної діяльності та світоглядних параметрів суспільства.

Політична етика (у вузькому розумінні) – наукова галузь, що досліджує професійну етику суб'єктів політичної діяльності.

Політична етика (у широкому розумінні) – наукова галузь, що досліджує моральні засади політики і влади.

Політичний ідеалізм – позиція, представники якої стверджують, що дії міжнародного актора повинні обов’язково базуватись на врахуванні загальнолюдських норм моралі та цінностей.

Політичний реалізм – позиція, представники якої визнають, що політика є до певної міри «брудною справою», а в ситуації зіткнення моральних цінностей в політиці слід віддавати перевагу на користь меншого зла.

Політологія (від грецьк. *politika* – державні й суспільні справи і *logos* – слово, поняття, вчення) – наука про політику, про закономірності та особливості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, сутність, форми і методи діяльності суб’єктів політики.

Прагматизм – філософська течія, яка, ігноруючи об'єктивну основу понять, ідей, теорій, норм, оцінює їх, беручи до уваги лише їх практичну ефективність.

Предмет політичної етики – взаємодія політики і моралі, він виникає на перетинанні політики і моралі як двох сфер суспільної свідомості.

Приватний інтерес – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв’язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

Прикладна етика – напрям професійної етики, що вивчає практичні моральні проблеми (наприклад: аборт, евтаназія, смертна кара, штучне запліднення, використання атомної енергії), займається колізіями у конкретних сферах суспільної практики (бізнесі, біології, науці, політиці тощо).

Провіденціалізм – релігійно-філософський напрямок, згідно з яким розвиток суспільства, його джерела, рушійні сили та кінцева мета загалом визначаються таємними, зовнішніми у відношенні доісторичного процесу силами – провидінням (Богом).

Протестантизм – один із найпоширеніших (після православ'я і католицизму) напрямів у християнстві, що сформувався в період Реформації XVI ст. (лютеранство, кальвінізм тощо) та внаслідок подальшого внутрішнього поділу утворив безліч самостійних сповідань і церков (адвентизм, баптизм, євангелізм тощо), які вбачали своєю метою повернення до ідеалів раннього християнства.

Професійна етика – кодекс правил, що визначають поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків.

Реалізм – уміння і здатність правильно враховувати і творчо оцінювати об'єктивні умови, можливості, співвідношення сил.

«Ренесанс етики» – період 1960-1970-х рр. коли в умовах глибокої кризи внутрішньої й зовнішньої політики держав, вичерпання ліберальної традиції, розпаду ціннісних орієнтацій, проявів громадянської непокори з боку лівих і молодіжних рухів з’являється великий інтерес до етичних проблем.

Сансара – нескінченний цикл страждань (народжень, хвороб, смертей та реінкарнацій) в буддизмі, індуїзмі та інших дхармічних релігіях; уявлення про плинність усього живого, процес переходу однієї тілесної оболонки в іншу, ланцюг страждань у земному житті, кругообіг народження і смерті.

Сатьяграха – створена М. Ганді філософія ненасильства, що закликає до активної діяльності, але разом з тим не є фізичною силою, не завдає страждань противнику, не передбачає його знищення та не застосовує зброю.

Свобода – здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, враховуючи знання законів об'єктивної необхідності.

Совість (сумління) – вияв моральної самосвідомості особистості, її здатність здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати оцінку своїх вчинків.

Справедлива війна – морально допустима війна, яка відповідає певним критеріям: оголошеність, оборонний (не агресивний) характер, захист національного суверенітету і територіальної цілісності, націленість на досягнення миру, великодушність переможців до переможених, неможливість вирішити конфлікт іншими засобами; іноді до правил справедливої війни відносять незалучення цивільних осіб, відмова від повалення уряду тощо.

Справедливість – моральна якість та чеснота, вразливість як на суспільне добро, так і на суспільне зло; загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами; належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини та її невід'ємні права.

Суб'єкти політичної етики – учасники політичного процесу (владні інститути, партії, рухи, особистості).

Теологія (від грец. *theos* – Бог та *logos* – слово) – вчення, предметом пізнання якого є Бог і все, що з ним пов'язано.

Теоцентризм (від грец. *theos* – Бог і лат. *centrum* – центр кола) – найпоширеніша у Середні віки філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага; основою моральності служить шанування Бога і служіння йому, а наслідування і уподібнення йому вважається вищою метою людського життя.

Теракт – застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на ухвалення рішень органами державної влади чи місцевого самоврядування, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Терор (від лат. *terror* – страх, жах) – неприховане насилля представників влади з використанням державного апарату проти народу з метою придушення не тільки опозиції, але й всього загалу, з метою викликати жах і залишити думки про опір; легальне (але не легітимне) насильство, спрямоване на нав'язування членам суспільства потрібних недемократичній державі форм життєдіяльності, світогляду, поведінки, моральних цінностей та норм; нелегітимне насильство з боку держави по відношенню до суспільства в цілому або до дисидентів та опозиції.

Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, вбивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей чи погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Утилітаризм – ідеалістичне вчення, в основі якого лежить оцінювання предметів і явищ з точки зору їх корисності; утилітаризм в етиці вважає корисність основою моральності.

Утопізм (від грец. u – не і topos – місце; місце, якого немає) – термін для позначення будь-якої системи політичних ідей, що змальовує або захищає ідеал суспільства, в якому будуть досягнуті загальні мир і щастя, а його члени житимуть у довершених умовах.

Християнство – одна з найпоширеніших монотеїстичних релігій світу; друга після буддизму за часом виникнення (в I ст. н. е.) світова релігія, яка охоплює три головні напрями – православ’я, католицизм, протестантизм;

характерною особливістю християнства є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і настанови в істині.

Художня правда – різновид правди, який не виражає відносини людини до наявної інформації, рідко співвідноситься з окремими випадками, характеризує описуване явище або процес у цілому, тяжіє до наукової істини.

Цивілізований лобізм – форма законного впливу «груп тиску» на управлінські рішення державних органів з метою задоволення інтересів певних соціальних структур (організацій, територіальних утворень, соціальних груп тощо); надання особі (або групі осіб), від якої залежить доля бажаного рішення, необхідної інформації, здатної переконати цю особу (або групу осіб) у доцільності ухвалення рішення.

Цинізм – відверто зневажливе ставлення до загально прийнятих норм моралі, етики, до будь-чого, що має загальне визнання, повагу.

Чесноти (доброчесності) – позитивні моральні якості людей; риси або властивості, які вважаються морально добрими і оцінюються як основа моральних законів, принципів і цінностей.

Честь – особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні свого соціального статусу, роду діяльності й моральних заслуг, і відповідне ставлення до неї суспільства, яке рахується з її репутацією.

Шаріат – комплекс приписів, що визначають переконання, а також формують релігійну совість і моральні цінності мусульман.

Юридична етика – вид професійної (корпоративної) етики, що досліджує роль і значення моральних принципів у сфері здійснення правосуддя і правоохоронної діяльності, регулює відносини суспільства та особи, а саме: етику суддів, слідчих, адвокатів.

ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

ВЕБЕР М. ПОЛІТИКА ЯК ПОКЛИКАННЯ І ПРОФЕСІЯ

[...] Що ми розуміємо під політикою? Це поняття має надзвичайно широкий зміст і охоплює усі види діяльності по самостійному керівництву. [...]

Отже, політика, зважаючи на все, означає прагнення до участі у владі, до надання впливу на розподіл влади чи то між державами, чи то усередині держави, між групами людей, які вона в собі вміщує.

По суті таке розуміння відповідає і слововживанню. Якщо про якесь питання говорять: це «політичне» питання, про міністра чи чиновника: це «політичний» чиновник, про деяке рішення: воно «політично» обумовлено, – то тим самим завжди мається на увазі, що інтереси розподілу, збереження, зміни влади є визначальними для відповіді на зазначене питання, чи обумовлюють це рішення, чи визначають сферу діяльності відповідного чиновника. Хто займається політикою, той прагне до влади: або до влади як засобу, підлеглому іншим цілям (ідеальним чи егоїстичним), або до влади «заради її самої», щоб насолоджуватися почуттям престижу, який вона дає. [...]

Звичайно, головними фігурами в механізмі політичної боротьби не були одні тільки політики в силу їхнього покликання у власному сенсі цього слова. Але найвищою мірою вирішальну роль тут відіграє той рід допоміжних засобів, що знаходяться в їхньому розпорядженні. Як політично пануючі сили починають стверджуватися у своїй державі? Дане питання відноситься до всякого роду панування, тобто і до політичного панування у всіх його формах: до традиційного, так само і до легального й харизматичного. Будь-яке панування як підприємство, що вимагає постійного управління, потребує, з одного боку, установки людської поведінки на підпорядкування панам, що претендують бути носіями легітимного насильства, а з іншого боку – за допомогою цього підпорядкування – розпорядження тими речами, що в разі потреби залучаються для застосування фізичного насильства: особистий штаб управління і матеріальні засоби управління.

Штаб управління, що являє в зовнішньому прояві підприємство політичного панування, як і всяке інше підприємство, прикутий до повелителя, звичайно, не одним лише уявленням про легітимність, про яке тільки що йшла мова. Його підпорядкування спричинене двома засобами, що апелюють до особистого інтересу: матеріальною винагородою і соціальним вшануванням. [...]

Можна займатися політикою, тобто прагнути впливати на розподіл влади між політичними утвореннями й усередині їх, як у якості політика «з нагоди», так і в якості політика, для якого це побічна чи основна професія, точно так само як і при господарській діяльності. Політиками «з нагоди» є всі ми, коли опускаємо свій виборчий бюлетень і робимо подібне волевиявлення, наприклад, чи плескаємо в долоні або протестуємо на «політичних» зборах, вимовляємо «політичну» промову і т. д.; у багатьох людей подібними діями й

обмежується їхнє відношення до політики. Політиками «за сумісництвом» є в наші дні, наприклад, усі ті довірені особи і правління партійно-політичних союзів, які – за загальним правилом – займаються цією діяльністю лише в разі потреби, і вона не стає для них першорядною справою, «справою життя» ані в матеріальному, ані в духовному відношенні. [...]

Є два способи зробити з політики свою професію: або жити «для» політики, або жити «за рахунок» політики і «політикою». Дана протилежність аж ніяк не виняткова. Навпаки, звичайно, щонайменше духовно, але найчастіше і матеріально, роблять те й інше: той, хто живе «для» політики, у якомусь внутрішньому змісті створює «своє життя з цього» – або він відкрито насолоджується володінням владою, яку здійснює, або черпає свою внутрішню рівновагу і почуття власної гідності зі свідомості того, що служить «справі, і тим самим надає сенсу своєму життю. Мабуть, саме в такому глибокому внутрішньому змісті всяка серйозна людина, що живе для якоїсь справи, живе також і цією справою. Таким чином, відмінність стосується набагато більш глибокої сторони – економічної. «За рахунок» політики як професії живе той, хто прагне зробити з її постійне джерело доходу; «для» політики – той, у кого інша мета. Щоб хтось в економічному сенсі міг би жити «для» політики, при пануванні приватновласницького ладу, повинні бути наявними деякі, якщо завгодно, дуже тривіальні передумови: у нормальних умовах він повинен бути незалежним від доходів, що може принести йому політика. Отже, він просто повинен бути заможною людиною або ж як приватна особа займати таке положення у житті, яке приносить йому достатній постійний дохід. Так щонайменше виглядає справа в нормальних умовах.[...]

Якщо державою чи партією керують люди, що (в економічному сенсі слова) живуть винятково для політики, а не за рахунок політики, то це з необхідністю означає «плутократичне» рекрутування політичних керівних шарів. [...] Керувати політикою можна або в порядку «почесної діяльності», і тоді нею займаються, як звичайно кажуть, «незалежні», тобто заможні, що насамперед мають ренту, люди, або ж до політичного керівництва допускаються незаможні, і тоді вони повинні одержувати винагороду. Професійний політик, що живе за рахунок політики, може бути чисто [...] чиновником, що отримує платню. Тоді він або витягає доходи з мит і зборів за певні обов'язкові дії – чайові і хабарі являють собою лише один, нерегулярний і формально нелегальний різновид цієї категорії доходів, – або одержує тверду натуральну винагороду, або грошове утримання, або те й інше разом. Політичний діяч може набути характеру «підприємця», як кондотьєр, чи орендар, чи покупець посади в минулому, чи як американський бос, що розцінює свої витрати як капіталовкладення, з якого він, використовуючи свій вплив, зуміє витягти дохід. Або ж такий політик може одержувати тверду платню як редактор, або партійний секретар, або сучасний міністр, або політичний чиновник. [...]Внаслідок загальної бюрократизації із зростанням числа посад і попиту на такі посади як форми специфічно гарантованого забезпечення ця тенденція підсилюється для всіх партій, і вони все більше стають таким засобом забезпечення для своїх прихильників.

Однак нині зазначеній тенденції протистоїть розвиток і перетворення сучасного чиновництва в сукупність трудящих, висококваліфікованих фахівців духовної праці, професійно вимуштруваних багаторічною підготовкою, з високорозвиненою становою честю, що гарантує бездоганність, без чого виникла б фатальна небезпека жахливої корупції і низького міщанства, а це ставило б під загрозу чисто технічну ефективність державного апарату, значення якого для господарства, особливо зі зростанням соціалізації, постійно підсилюється і буде підсилюватися надалі. [...]

Одночасно з підйомом вимуштруваного чиновництва виникали також – хоча це відбувалося шляхом куди більш непомітних переходів – «керуючі політики». Звичайно, такі фактично чільні радники князів існували здавна в усьому світі. [...]

Перетворення політики на «підприємство», для якого потрібні навички в боротьбі за владу і знання її методів, створених сучасною партійною системою, зумовило поділ суспільних функціонерів на дві категорії, розділені аж ніяк не жорстко, але досить чітко: з одного боку, чиновники-фахівці, з іншого – «політичні» чиновники. «Політичні» чиновники, у власному сенсі слова, як правило, зовні характеризуються тим, що в будь-який момент можуть бути довільно переміщені і звільнені чи ж «спрямовані в розпорядження», як французькі префекти чи подібні їм чиновники в інших країнах, що становить найрізкішу протилежність «незалежності» чиновників з функціями суддів. [...]

Справжньою професією дійсного чиновника – це має вирішальне значення для оцінки нашого колишнього режиму – не повинна бути політика. Він повинен «управляти» насамперед неупереджено – ця вимога може бути застосована навіть до так званих «політичних» управлінських чиновників, – щонайменше офіційно, якщо під питання не поставлені «державні інтереси», тобто життєві інтереси пануючого порядку. Sine ira et studio – без гніву і пристрасті повинен він вершити справи. Отже, політичний чиновник не повинен робити саме того, що завжди і необхідним чином повинен робити політик – як вождь, так і його світа, – боротися. Бо прийняття якої-небудь сторони, боротьба, пристрасть – ira et studium – суть стихія політика, і насамперед політичного вождя. Діяльність вождя завжди підкоряється зовсім іншому принципу відповідальності, прямо протилежної відповідальності чиновника. У випадку якщо (незважаючи на його уявлення) вища установа наполягає на наказі, що здається йому помилковим, справа честі чиновника – виконати наказ під відповідальність того, хто наказує, виконати сумлінно і точно, так, начебто цей наказ відповідає його власним переконанням: без такої у вищому змісті моральної дисципліни і самовідданості розвалився б весь апарат. Навпаки, честь політичного вождя, тобто керівного державного діяча, є прямо-таки виняткова особиста відповідальність за те, що він робить, відповідальність, відхилити яку чи скинути її з себе він не може і не має права. Саме ті натури, які в якості чиновників високо стоять у моральному відношенні, суть кепські, безвідповідальні насамперед у політичному сенсі слова, й постільки в моральному відношенні низького рангу політики – такі, яких ми, на жаль, весь час мали на керівних посадах. Саме таку систему ми називаємо

«пануванням чиновників»; і звичайно, гідність нашого чиновництва аж ніяк не применшує те, що ми, оцінюючи їх з політичної точки зору, з позицій успіху, оголюємо хибність даної системи.[...]

Так які ж внутрішні радощі може запропонувати кар'єра «політика» і які особисті передумови для цього вона передбачає в тому, хто ступає на цей шлях?

Насамперед, вона дає почуття влади. Навіть на формально скромних посадах усвідомлення впливу на людей, участі у владі над ними, але в першу чергу – почуття того, що і ти тримаєш у руках нерв історично важливого процесу, – здатне підняти професійного політика вище рівня повсякденності. Однак тут перед ним постає питання: які його якості дають йому надію справитися з владою (як би вузько вона не була окреслена в кожному окремому випадку) і, отже, з тією відповідальністю, яку вона на нього покладає? Тим самим ми вступаємо в сферу етичних питань; бо саме до них належить питання, якою треба бути людині, щоб їй дозволено було покласти руку до колеса історії.

Можна сказати, що в основному три якості є для політика вирішальними: пристрасть, почуття відповідальності, окомір. Пристрасть – у сенсі орієнтації на сутність справи: жагучої самовіддачі «справі», тому богові або демонові, що цією справою керує. Не в розумінні того внутрішнього образу дій, який мій покійний друг Георг Зиммель звичайно називав «стерильною збудженістю», властивою визначеному типові насамперед російських інтелектуалів (але аж ніяк не всім з них!), і який нині відіграє настільки помітну роль і в наших інтелектуалів у цьому карнавалі, прикрашеному гордим ім'ям «революції»: «романтика інтелектуально цікавого», що витікає в порожнечу без усякого ділового почуття відповідальності. Бо однієї тільки пристрасті, якою би справжньою вона не здавалася, ще, звичайно, недостатньо. Вона не зробить вас політиком, якщо, слугуючи «справі», не зробить відповідальність саме перед цією справою головною дороговказною зіркою вашої діяльності. А для цього – у тому-то і полягає вирішальна психологічна якість політика – потрібен окомір, здатність із внутрішньою зібраністю і спокоєм піддатися впливу реальностей, іншими словами, потрібна дистанція стосовно речей і людей. «Відсутність дистанції», тільки як така – один зі смертних гріхів усякого політика – і є одна з тих якостей, яку виховують у нинішньої інтелектуальної молоді, прирікаючи її тим самим на нездатність до політики. Тому що проблема в тому й полягає: як можна «утиснути» в ту саму душу і жарку пристрасть, і холодний окомір? Політика «робиться» головою, а не якими-небудь іншими частинами тіла чи душі. І все-таки самовіддача політиці, якщо це не фривольна інтелектуальна гра, а справжнє людське діяння, повинна бути породжена і вигодувана тільки пристрастю. Але повне приборкання душі, що відрізняє пристрасного політика і розводить його зі «стерильно збудженим» політичним дилетантом, можливе лише завдяки звичці до дистанції – в будь-якому розумінні слова. «Сила» політичної «особистості» насамперед означає наявність у неї цих якостей.[...]

Джерело: Вебер М. Політика як покликання та професія. URL: http://socio.karazin.ua/resources/cbbc15ff46d77923d9ec799189a4c2cc.pdf.

ШАРП ДЖ. 198 МЕТОДІВ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ

У людей, які ведуть ненасильницьку боротьбу, є в розпорядженні цілий арсенал «ненасильницької зброї». Нижче зазначено 198 методів, розділених на три великих категорії:

1. ненасильницький протест і переконання;
2. відмова від співробітництва (соціального, економічного та політичного);
3. ненасильницьке втручання.

Методи ненасильницького протесту і переконання

Офіційні заяви

1. Публічні виступи.
2. Листи протесту чи підтримки.
3. Декларації організацій та установ.
4. Публічні заяви, підписані відомими людьми.
5. Декларації обвинувачення та намірів.
6. Групові чи масові петиції.

Спілкування із широкою аудиторією

7. Гасла, карикатури та символи.
8. Прапори, плакати та наочні засоби.
9. Листівки, памфлети та книги.
10. Газети та журнали.
11. Магнітофонні записи, платівки, радіо, телебачення.
12. Написи у повітрі (літаками) і на землі (оранкою ґрунту, посадкою рослин, каменями).

Групові акції

13. Депутації.
14. Сатиричні нагородження.
15. Групове лобі.
16. Пікетування.
17. Псевдовибори.

Символічні суспільні акції

18. Вивішування прапорів, використання предметів символічних квітів.
19. Носіння символів.
20. Молитви та богослужіння.
21. Передача символічних об'єктів.
22. Роздягання на знак протесту.
23. Знищення своєї власності.
24. Символічне запалювання вогнів (смолоскипи, ліхтарі, свічі).
25. Виставляння портретів.
26. Малювання на знак протесту.
27. Установка нових вуличних знаків та назв.
28. Символічні звуки.
29. Символічне «освоєння» земель.
30. Грубі жести.

Тиск на окремих людей

31. «Переслідування по п'ятах» офіційних осіб.
32. Глузування над офіційними особами.
33. Братання із солдатами.
34. Пильнування («вахти»).

Театр і музика

35. Гумористичні пародії.
36. Постановка п'єс і музичних творів.
37. Спів.

Процесії

38. Марші.
39. Паради.
40. Релігійні процесії.
41. Паломництво.
42. Автоколони.

Поминання померлих

43. Політична жалоба.
44. Символічні похорони.
45. Демонстративні похорони.
46. Поклоніння в місцях поховання.

Суспільні збори

47. Збори протесту чи підтримки.
48. Мітинги протесту.
49. Таємні мітинги протесту.
50. Семінари.

Відхід і відмова

51. Демонстративний відхід.
52. Мовчання.
53. Відмова від почестей.
54. Розгортання спиною.

Методи відмови від соціального співробітництва

Остракізм окремих людей

55. Соціальний бойкот.
56. Вибірковий соціальний бойкот.
57. Відмова від виконання подружніх обов'язків («за Лісістратом»).
58. Відмова від спілкування.
59. Припинення релігійної служби.

Відмова від участі у суспільних подіях, звичаях і роботі

60. Припинення соціальної та спортивної діяльності.
61. Бойкот суспільних подій.
62. Студентські страйки.
63. Суспільна непокора.
64. Призупинення членства в громадських організаціях.

Усунення із соціальної системи

65. Відмова виходити з будинку.
66. Повна особиста відмова від співробітництва.
67. Втеча робітників.
68. Укривання в притулку.
69. Колективний відхід із місця проживання.
70. Еміграція на знак протесту («хіджрат»).

Методи відмови від економічного співробітництва: економічні бойкоти

Акції споживачів

71. Бойкот споживачів.
72. Невикористання бойкотованих товарів.
73. Політика аскетизму.
74. Відмова від виплати орендної плати.
75. Відмова орендувати.
76. Загальнонаціональний споживчий бойкот.
77. Міжнародний споживчий бойкот.

Акції робітників і виробників

78. Бойкот робітників.
79. Бойкот виробників.

Акції посередників

80. Бойкот постачальниками та посередниками.

Акції власників і керуючих

81. Бойкот торговцями.
82. Відмова здавати в оренду чи продавати власність.
83. Локаут (зупинка виробництва власником).
84. Відмова в промисловій допомозі.
85. Загальний страйк торговців.

Акції власників фінансових ресурсів

86. Зняття банківських вкладів.
87. Відмова платити гонорари, виплати, суми обкладання.
88. Відмовлення виплачувати борги чи відсотки.
89. Вилучення фондів і кредитів.
90. Відмова від сплати податків.
91. Відмова від отримання зарплати.

Дії урядів

92. Внутрішнє ембарго.
93. «Чорні списки» торговців.
94. Міжнародне ембарго постачальників.
95. Міжнародне ембарго покупців.
96. Міжнародне торгове ембарго.

Методи відмови від економічного співробітництва: страйк

Символічні страйки

97. Страйку протесту.
98. Швидкий відхід («страйк-блискавка»).

Сільськогосподарські страйки

99. Селянські страйки.
100. Страйки сільськогосподарських робітників.

Страйки особливих груп

101. Відмова від примусової праці.
102. Страйки ув'язнених.
103. Страйки ремісників.
104. Професійні страйки.

Звичайні промислові страйки

105. Страйк істеблішменту.
106. Промислові страйки.
107. Страйк солідарності.

Обмежені страйки

108. Частковий страйк.
109. «Бамперний» (вибірковий, почерговий) страйк.
110. Зниження темпів роботи.
111. Робота «суворо за інструкцією».
112. Невихід «через хворобу».
113. Страйк через звільнення.
114. Обмежений страйк.
115. Вибірковий страйк.

Багатогалузеві страйки

116. Страйк, що поширюється.
117. Загальний страйк.

Зв'язок страйків і економічного закриття підприємств

118. Припинення роботи та торгівлі («хартал»).
119. Припинення всієї економічної діяльності.

Методи відмови від політичного співробітництва

Відмова від підтримки влади

120. Відмова від лояльності владі.
121. Відмова в суспільній підтримці.
122. Література та промови, які закликають до опору.

Відмова громадян від співробітництва з урядом

123. Бойкот законодавчих органів.
124. Бойкот виборів.
125. Бойкот роботи в державних установах і займання державних посад.
126. Бойкот урядових закладів, агентств та інших органів.
127. Відхід із урядових освітніх установ.
128. Бойкот підтримуваних урядом організацій.
129. Відмова в допомозі силам з наведення порядку.
130. Зняття знаків власності та вуличної розмітки.
131. Відмова прийняти призначення офіційних осіб.
132. Відмова розпустити існуючі інститути.

Альтернатива цивільній покорі

133. Неохоче та повільне підпорядкування.
134. Непокора при відсутності прямого нагляду.
135. Народна непокора.
136. Замаскована непокора.
137. Невиконання наказу розійтися зборам чи мітингу.
138. Сидячий страйк.
139. Відмова від призову в армію та депортації.
140. Укривання, втечі та виготовлення фальшивих документів.
141. Цивільна непокора «несправедливим» законам.

Акції урядового персоналу

142. Вибіркова відмова в допомозі представникам уряду.
143. Блокування передачі команд та інформації.
144. Затримки та перешкоди роботі установ.
145. Загальна відмова від адміністративного співробітництва.
146. Відмова від судового співробітництва.
147. Навмисна неефективність роботи та вибіркова відмова від співробітництва виконавчих органів.
148. Заколот.

Внутрішні акції уряду

149. Псевдо-легальні виверти та затримки.
150. Відмова від співробітництва з боку дрібних урядових органів.

Міжнародні акції уряду

151. Зміни в дипломатичних та інших представництвах.
152. Затримка та скасування дипломатичних заходів.
153. Утримання від дипломатичного визнання.
154. Погіршення дипломатичних відносин.
155. Вихід з міжнародних організацій.
156. Відмова від членства в міжнародних організаціях.
157. Виключення з міжнародних організацій.

Методи ненасильницького втручання

Психологічне втручання

158. Самовіддача у владу стихії (самоспалення, утоплення тощо).
159. Голодування:
    а) голодування морального тиску;
    б) голодний страйк;
    в) голодування в дусі «сатьяграха».
160. «Зворотний» суд (використання підсудним суду для обвинувачення обвинувачів).
161. Ненасильницьке психологічне виснаження опонента.

Фізичне втручання

162. Сидіння.
163. Стояння.
164. Невихід із транспорту.

165. Використання сегрегованих пляжів за расової сегрегації.
166. Ходіння на місці.
167. Моління у сегрегованих церквах.
168. Ненасильницькі марші з вимогою передачі власності.
169. Ненасильницькі повітряні польоти в зону, контрольовану опонентом.
170. Ненасильницьке входження в заборонну зону (перетинання риси).
171. Ненасильницька перешкода насильству чи іншим діям опонента власним тілом (психологічний вплив).
172. Ненасильницьке блокування власним тілом (фізичний вплив).
173. Ненасильницька окупація.

Соціальне втручання

174. Встановлення нових соціальних порядків.
175. Перевантаження приміщень.
176. Блокування шляхів.
177. Нескінченне проголошення промов.
178. Самодіяльні вистави на вулиці.
179. Альтернативні соціальні інститути.
180. Альтернативні системи комунікацій.

Економічне втручання

181. Зворотний страйк.
182. Невихід після закінчення роботи.
183. Ненасильницьке захоплення землі.
184. Відмова від виконання блокади.
185. Політично мотивоване виготовлення фальшивих грошей.
186. Попереджувальні масові закупівлі стратегічно важливих товарів.
187. Захоплення цінностей.
188. Демпінг.
189. Вибірковий патронаж над фірмами, установами.
190. Альтернативні ринки.
191. Альтернативні транспортні системи.
192. Альтернативні економічні інститути.

Політичне втручання

193. Надмірне завантаження адміністративної системи.
194. Викриття секретних агентів.
195. Прагнення до ув'язнення.
196. Цивільна непокора «нейтральним законам».
197. Робота без співробітництва.
198. Подвійний суверенітет і створення паралельного уряду.

Виправлення типових непорозумінь щодо ненасильницьких дій

Що таке ненасильницька дія?

Ненасильницькі дії – це загальний термін, який включає в себе десятки специфічних форм протесту, відмов від співробітництва та втручання, під час проведення яких активісти беруть участь у конфлікті шляхом здійснення – чи відмови від здійснення – визначених дій без використання фізичного насильства.

Таким чином, ненасильство як метод не є пасивним. Це не бездіяльність. Це – ненасильницька дія.

В основі конфлікту можуть лежати різні причини. Часто це дія політичного характеру між політичними групами, на підтримку уряду чи проти нього, або, рідше, між урядами (наприклад, введення ембарго чи опір окупації). Можуть мати місце також економічні, соціальні, релігійні причини. Масштаб і рівень конфлікту також варіюють. Він може бути обмежений кордонами одного району, міста, визначеної частини суспільства, а в інших ситуаціях охоплювати велику частину країни та навіть усю країну. Рідше до конфлікту втягуються кілька країн і урядів. Проте, незалежно від причин і масштабу конфлікту, ненасильницькі дії є методом, за допомогою якого люди, що відкидають пасивність і підпорядкування, та які вважають за необхідне продовжувати боротьбу, можуть брати участь у конфлікті без використання насильства. Ненасильницькі дії не є спробою уникнути конфлікту чи ігнорувати його.

Це одна з відповідей на питання про те, як діяти в політиці й особливо – як ефективно вирішувати питання про владу.

Чим не є ненасильницька дія?

1. Ненасильницька дія не має нічого спільного з пасивністю, покорою і боягузтвом. Так само як і при насильницьких діях, від цього необхідно в першу чергу відмовитися.

2. Ненасильницьку дію не слід прирівнювати до вербального чи чисто психологічного переконання, хоча вона і може використовувати психологічний тиск із метою змінити відношення до проблеми; ненасильницька дія являє собою метод боротьби з використанням санкцій та визначеної техніки, яка включає в себе вплив на соціальну, економічну та політичну владу і протистояння визначених сил у конфлікті.

3. Ненасильницька дія не спирається на визнання того, що «усі люди від народження добрі», визнаються здібності людей як до «добра», так і до «зла», включаючи такі крайнощі, як жорстокість та антигуманність.

4. Ті, хто беруть участь у ненасильницьких діях, зовсім не повинні бути пацифістами чи святими. Ненасильницькі дії в минулому успішно застосовувалися в основному «звичайними» людьми.

5. Досягнення успіху ненасильницьких дій не обов'язково вимагає наявності (хоча і серйозно залежить від) загальних стандартів і принципів, високого рівня спільності інтересів чи високого ступеня психологічної близькості між протиборчими сторонами. У випадку неможливості домогтися добровільних змін у діях опонента можуть бути використані примусові заходи.

6. Ненасильницька дія не в меншому ступені є феноменом Західної цивілізації, ніж Східної. Можна сказати навіть, що в більшому ступені вона розвинута на Заході, якщо врахувати широке використання страйків і бойкотів у робочому русі та відмову від співробітництва в боротьбі пригноблених народів.

7. Учасники ненасильницьких дій не виходять із припущення, що їхні опоненти будуть утримуватися від застосування насильства; метод розроблений з урахуванням можливої необхідності дій в умовах застосування насильства.

8. У ненасильницькій дії не закладено нічого, що могло б запобігти використанню її для «гарних» чи «поганих» цілей, хоча соціальні наслідки її використання для досягнення «поганих» цілей можуть значно відрізнятися від наслідків застосування насильства для цих же цілей.

9. Ненасильницькі дії успішно використовуються не тільки в розв'язанні внутрішніх конфліктів у рамках демократичної системи; вони широко використовувалися в боротьбі проти диктаторських режимів, іноземної окупації й навіть проти тоталітарної системи.

10. Ненасильницькі дії далеко не завжди вимагають більше часу для перемоги, ніж боротьба із застосуванням насильства. У багатьох випадках ненасильницька боротьба досягала своїх цілей за дуже короткі терміни – аж до декількох днів. Час, необхідний для досягнення перемоги, залежить від різних факторів – у першу чергу, від сили учасників ненасильницької боротьби.

Джерело: Sharp Gene.The Methods of Nonviolent Action. *The Politics of Nonviolent Action*. Boston : Porter Sargent, 1973. 348 p.

🕮 ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вагіна О. М. Кодифікація норм депутатської етики в контексті євроінтеграції України. *Evropský politický a právní diskurz.* 2018. Svazek 1. 5 vydání. S. 199-205.
2. Вагіна О. М. Парламентська етика як різновид професійної політичної етики. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. Вип. 26. С. 211-218.
3. Валецький М. Етичні та професійні стандарти в роботі парламенту: міжнародний досвід та рекомендації для України. 2022. URL: http://surl.li/vbrtef.
4. Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 76 с.
5. Гресько В. В. Менталітет як основний психологічний чинник збереження та розвитку українського суспільства. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. Психологічні науки.* 2017. Вип. 1. С. 44-48.
6. Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. *Європейський парламент* : URL: http://surl.li/febblm.
7. Етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
8. Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. 766 с.
9. Класики політичної думки: від Платона до Макса Вебера. Київ : ВК ТОВ «Тандем», 2002. 582 с.
10. Когут А., Савчук О. Етичне та правове регулювання поведінки парламентарів: міжнародний досвід та пропозиції для України. *Інфоцентр ВРУ*. URL: http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf.
11. Кучеренко І. Політична етика в міжнародних відносинах. *Особа у контексті часу*. Книга на пошану Лариси Нагорної. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 319-320.
12. Левчук-Хмара М. Етико-правові та політико-правові аспекти теорії справедливості Джона Ролза. *Мандрівець.* 2012. № 5. С. 80-83.
13. Ломачинська І. М. Професійна етика : навч. посіб. для дистанц. Навчання. Київ : Університет «Україна», 2005. 227 с.
14. Максим'як В. Професійна етика державних службовців. *Вісник державної служби України*. 2003. № 2. С. 74-77.
15. Мовчан Т. Формування політичної етики в контексті політичної культури в Україні. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 8. С. 101-104.
16. Нападиста В. Г. Історія етики в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2004. 240 с.
17. Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія : довідник / за ред. М. І. Обушного. Київ : Довіра, 2004. 600 с.

18. Проблема забезпечення правопорядку у парламенті та дисципліни представників депутатського корпусу: вітчизняна та зарубіжна практика. Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку. URL: http://old.niss.gov.ua/monitor/september09/16.htm.

19. Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління. Тернопіль : Вид-во АСТОН, 2007. 400 с.

20. Суслова І., Флурі Ф., Бадрак В. Парламентська етика в Україні. Реалії, потреби, перспективи. Женева-Київ, 2017. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Parliemanetary-Ethics-Ukriane_UKR.pdf.

21. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи. Київ : [б. в.], 2003. 81 с. URL: https://www.nonviolent-conflict.org/wp-content/uploads/2016/03/FDTD_Ukrainian.pdf.

22. Шестакова Ю. В., Григорович Л. С. Удосконалення парламентської етики в Україні. *Політикус.* 2022. Вип. 2. С. 7-74. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.12.

23. Greg Power. Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct. A guide for parliamentarians. Global Task Force on Parliamentary Ethics. Published by GOPAC-WFD. 2019. 44 p. URL: http://surl.li/aqyowf.

🕮 РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Александрова О. С., Горбань О. В., Лавриненко Г. А. Філософія політики : навч. посіб. Київ : Б. в., 2021. 156 с.
2. Беглиця В. П., Ярошенко В. М. Політична етика : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2019. 400 с.
3. Вагіна О. М. Політична етика : навч.-метод. посіб. для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія» освітньо-професійної програми «Політологія». Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 102 с.

Додаткова:

1. Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. Прикладна етика : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 392 с.
2. Вагіна О. М. Глобалізація сучасної цивілізації: політико-етичний аспект. *Зб. праць студентів, аспірантів та викладачів ЗНУ*. Запоріжжя : ЗНУ, 2010. С. 385-387.
3. Вагіна О. М. Етичні засади політики та перспективи розвитку політичної етики. *Гілея: науковий вісник*. Зб. наук. праць. Київ : ВІР УАН, 2011. Вип. 45. С. 585-592.
4. Вагіна О. М. Парламентська етика як різновид професійної політичної етики. *Сучасна українська політика*. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. Вип. 26. С. 211-218.
5. Вагіна О. М. Кодифікація норм депутатської етики в контексті євроінтеграції України. *Evropský politický a právní diskurz.* 2018. Svazek 1. 5 vydání. S. 199-205.
6. Вагіна О. М. Формування національного стилю політичного спілкування в Україні як виклик сучасної глобалізації. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* Одеса, 2021. № 30. С. 78-82.
7. Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 76 с.
8. Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. 766 с.
9. Кулєшов О. В. Політична етика: проблема самовизначення. *Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровський нац. ун-т, Центр соц.-політ. досліджень. 2013. № 7. С. 56-60.
10. Кучеренко І. Політична етика в міжнародних відносинах. *Особа у контексті часу*. Книга на пошану Лариси Нагорної. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 319-320.
11. Максим'як В. Професійна етика державних службовців. *Вісник державної служби України*. 2003. № 2. С. 74-77.
12. Політологія : навч. енциклопед. слов. довід. для студ. ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : «Новий Світ - 2000», 2014. 779 с.
13. Тофтул М. Г. Етика : підручник. Київ :Академія, 2011. 437 с.

14. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
15. Vahina O. The role of national style as the most important factor in political negotiations. *European Political and Law Discourse*, 2021, Volume 8, Issue 4. DOI: 10.46340/eppd.2021.8.4. P. 61-66.

Інформаційні ресурси

1. Аристотель. Нікомахова етика. URL: http://surl.li/dhhhkr.
2. Беглиця В. П., Ярошенко В. М. Етико-психологічні особливості депутатської діяльності. *ЧНУ ім. Петра Могили.* URL: http://surl.li/appdys.
3. Василевська Т. Політична культура та етика влади. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 3. С. 241-250. URL: http://surl.li/ewiuie.
4. Когут А., Савчук О. Етичне та правове регулювання поведінки парламентарів: міжнародний досвід та пропозиції для України. *Інфоцентр ВРУ*. URL: http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf.
5. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р. *Збірка договорів Ради Європи*. Київ : Парламентське видавництво, 2000. Ст. 164. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_334.
6. Остапенко М. А. Політична культура суспільства : навч. посіб. Київ : МАУП, 2008. 96 с. URL : http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/polit_kult_sysp.pdf.
7. Рагімова А. Б. Український імморалізм в етиці і політиці. Проблеми формування професійної етики політолога. *Грані.* 2018. Т. 21. № 1. С. 86-92. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/268619543.pdf.
8. Рокар М. Про політичну етику. *День.* URL: http://surl.li/wjqmel.
9. Утворення та припинення політичних партій та етична поведінка виборних осіб за Державною антикорупційною програмою 2023-2025. *Громадянська мережа ОПОРА.* URL: http://surl.li/bccewu.
10. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи. Київ : [б. в.], 2003. 81 с. URL: http://surl.li/jfuoxs.
11. Luño Angel Rodríguez. Personal Ethics and Political Ethics. URL: http://surl.li/oxgldq.
12. Small J. Political Ethics. A View of the Leadership. URL: http://surl.li/xnmeuy.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Адміністративна етика 76
Аморалізм (аморальність) 27
Аморальна політика 50
Антиномія 37

Глобалізація 41
Громадянське суспільство 13
Гуманізація 7
Гуманізм 7

Даосизм 18
Депутатська етика 83
Державний тероризм 68
Дилема 49
Діалектика 31
Діалог 58
Доброчесний обман 70
Доброчинна поведінка 11
Доброчинність 11
Дхарма 18

Екологічна етика 74
Етизація політики 47
Етика 9
Етика бізнесу 74
Етика ненасильства 55
Етичний кодекс 73
Етичний кодекс політичної партії 92

Зловживання владою 75

Імморалізм 27
Індуїзм 18
Іслам 23

Карма 19
Категоричний імператив 30
Класова боротьба 34
Кольорові революції 55
Компроміс 56
Консенсус 57
Конфлікт інтересів 77, 99
Конфуціанство 17
Корпоративна етика 73
Корупція 81

Лобіювання (лобізм) 81

Макіавеллізм 26
Марксизм 31
Матеріалізм 31
Медична етика 74
Ментальність (менталітет) 114
Міжнародна мораль 61
Монотеїзм 23
Моралізаторство 7
Моралізм 49
Мораль 8
Моральна політика 50
Мультикультуралізм 112

Напівправда 70
Насильство 52
Національний переговорний стиль 115
Національний стиль ділового спілкування 114
Національний характер 114
Невербальні засоби спілкування 115
Недоброзичлива правда 71
Ненасильницький опір 56
Ненасильство 53
Неправомірна вигода 106
Нігілізм 40
Номенклатура 39

Обов’язок 22

Парламентська етика 83
Парламентський пристав 86
Партійна дисципліна 94
Пацифізм 54
Побічний прибуток 99
Подарунок 105
Подвійні моральні стандарти 65
Полілог 58
Політизація суспільного життя 6

Політика 8
Політична етика 9, 56
Політичний ідеалізм 63
Політичний реалізм 50, 64
Політологія 9
Предмет політичної етики 10
Приватний інтерес 106
Прикладна етика 41
Протестантизм 27
Професійна етика 73

Реалізм 49
«Ренесанс етики» 13

Сатьяграха 53
Справедлива війна 54
Суб'єкти політичної етики 10

Теоцентризм 22
Теракт 67
Терор 67
Тероризм 68

Утилітаризм 34
Утопізм 33
Християнство 22
Художня правда 69

Цивілізований лобізм 81
Цинізм 49

Чесноти (доброчесності) 11

Шаріат 24

Юридична етика 74

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Августин Аврелій 23
Аквінський Тома 23
Аристотель 19, 21, 44, 48
Белл Д. 38
Вебер М. 13, 37-38, 44, 48, 62
Габермас Ю. 38
Ганді М. 38, 44, 50, 53-54
Гегель Г. 31, 44
Геракліт 20, 114
Геродот 114
Гіппій 20
Гоббс Т. 28-29, 48
Демокріт 20
Ейнштейн А. 38
Енгельс Ф. 32, 54
Кант І. 30, 44, 63
Карраседо Х. 38
Кінг М. Л. 50, 54
Клеобул 20
Конфуцій 17, 61
Лао-Цзи 18
Ленін В. 32, 50, 54
Локк Дж. 29, 114
Луман Н. 38
Лютер М. 27-28
Макіавеллі Н. 26-27, 44, 48, 49, 75
Маркс К. 31-33, 54
Монтеск'є Ш.-Л. 114
Моргентау Г. 64
Моска Г. 38, 44
Ніцше Ф. 44, 48
Парето В. 38, 48
Парсонс Т. 38
Платон 11, 21
Пліній 114
Рікьор П. 38
Роулз Дж. 38
Руссо Ж.-Ж. 29
Сократ 21
Солон 20
Сутор Б. 10
Троцький Л. 33-34
Франкен Ф. 38
Фромм Е. 38, 44
Хайєк Ф. 38
Хакслі Дж. 38, 44
Хеффе О. 38
Хілон 20
Шарп Дж. 55-56
Швейцер А. 38
Шелер М. 13
Шопенгауер А. 48

Навчальне видання
(українською мовою)

Вагіна Олена Миколаївна

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійних програм «Політологія» та
«Міжнародна політика і політика національної безпеки»

Рецензент Н. В. Горло
Відповідальний за випуск Є. Г. Цокур
Коректор О. М. Вагіна